

Pas një sërë ekspozitash personale, piktori Gazmend Leka çeli në galerinë FAB ekspozitën e tij të fundit "Kaloj një grua" e cila do të qëndrojë e hapur për publikun deri më 12 nëntor. Lidhur me të, por edhe gjithë artin e tij si dhe artin figurativ në përgjithësi, Leka vjen me këtë bisedë në "ExLibris".

GAZMEND LEKA: Kritikë nuk ka dhe mirë është që nuk ka!

Bisedoi *Andreas Dushi*

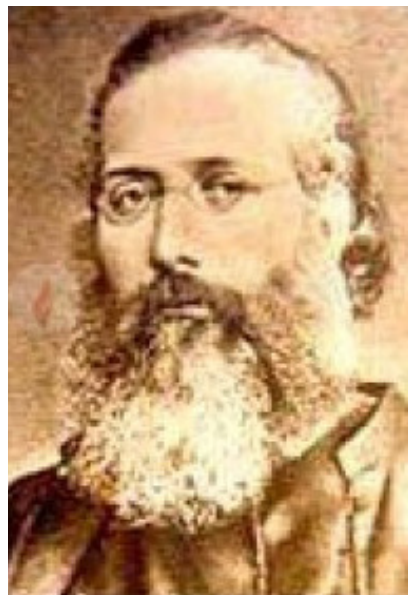
(fq. 2)

SHËNIME PËR LIBRAT

BOTOHET NË GJERMANI LIBRI I DYTË I POETES LULJETA LLESHANAKU

Libri "Die Stadt der Äpfel" ("Qyteti i mollëve" në shqip), është libri i dytë në gjermanisht i poetes Luljeta Lleshanaku, pas vëllimit "Kinder der nature" botuar nga Edicion Korrespondenzen në Austri, në vitin 2010.

(fq. 15)

Më 23 tetor u mbushën plot 200 vjet nga dita e lindjes së Dhimitër Kamardës

PËR NJË SHQIPE
"TË GJITHAKUSHME EDHE TË
GJITHAKUNDME", TEJ "SYNORESHË
TË GEGARISMITË EDHE
TË TOSKARISMITË"

Nga *Dhori Q. Qirjazi*

Universiteti Aristotelian i Selanikut

(fq. 8)

Ramadan Musliu, *Shtjellë shpirtërore*.
Përzgjedhjen e poezive dhe parathënien Anton Nikë Berisha. Sh. B. "Beqir Musliu", Gjilan 2021.

Zbërthim i mirëfilltë
i sistemit poetik të
Ramadan Musliut

Nga *Emin Azemi*

(fq. 11)

Shkencat albanologjike
nuk mund të jenë
apendiks të akademive
të shkencave dhe arteve

Nga *Prof. Dr. Skënder ASANI*

(fq. 19)

PYETËSORI
"LIBRAT E JETËS SIME"
XHEVAIR LLESHI:

Libri që do të doja
të kisha shkruar?

"Kujtimet e një gjahtari" i
Turgenievit!

(fq. 18)

Çështje të identitetit
gjinor dhe kombëtar
në letërsinë *queer* të
Pajtim Statovcit

Prof. Dr. Christian Voss,
Dr. Belfjore Qose

(fq. 4)

WILLIAM FAULKNER
DHE LETËRSIA QË SHKRUAJ

nga *Toni Morrison*

(fq. 22)

BIBLIOTEKË

— *Andrin Kabashi*

Humanimal

(fq. 12)

— *Sokol Zekaj*

Sa herë zgjohemi

(fq. 13)

— *Enver Kushi*

Sikur bota të rrëzohet...

(fq. 14)

— *Artur Spanjoli*

Pertej dritës

(fq. 15)

— *Angjelko Vuletiqi*

Kur të jem i madh si milingona

(fq. 16)

— *Jaroslav Seifert*

Britma e fantazmave

(fq. 17)

MODIGLIANI DHE
JEANNE HÉBUTERNE:

Historia dashurore
më tragjike e artit

Nga *Bledar Kurti*

(fq. 20)

Koncepti i bukurisë në
lirikën erotike të Migjenit

Nga *Alisa Velaj*

(fq. 7)

GAZMEND LEKA:

Kritikë nuk ka dhe mirë është që nuk ka!

Bisedoi Andreas Dushi

A.D: Z. Leka, si një njeri i një tjetër fushe të artit, ku kryesisht nata është streha nën të cilën punoj, më bën kureshtar të di si është një ditë juaja pune, pasi ajo çka bëni ka nevojë për shumë elementë, ku ndër më kryesorët është drita. Pra, si është një ditë e juaja në tërësi dhe sa vend zë piktura në të?

G.L: Je kureshtar për ditën, pasi ti natën e njeh mirë, sikurse duket dhe ke një lidhje ombelike me të! Mendoj se akti i krijimit në esencë është i njëjtë dhe nuk varet shumë nga dita e nata. Piktoria e ka të domosdoshme dritën. Kërkon që drita e ditës ta mbushë mirë studion, pasi punon me ngjyrën dhe ngjyra është tekanjoze e nuk të jepet e tëra nëse nuk e ndjell me dritën. Edhe në rastin kur përdor dritën artificiale, piktorët profesionistë, gjithmonë përpiqen t'i afrohen dritës së diellit. Nëse drita nuk është si ajo e ditës, por e ngrohtë dhe e ftohtë, ngjyra e transformon fytyrën e saj. Mos harro, që ngjyra është fantazmë në esencën e saj dhe nuk është identike me atë në tubetin e piktorit. Ajo e manifeston veten e saj të vërtetë, kur asnjë ngjyrë e spektrit mos të jetë prepotente. Në atë çast ngjyra në tela është e "vërtetë". Shpesh, ndodh që "puna e natës bëhet gazi i ditës". Drita e natës i jep shkak ngjyrës të manifestojë në mëngjes fytyrën e vërtetë të saj.

Unë punoj ditën. Punoj që në mëngjesin e parë. Më ndodh një tërheqje magnetike nga drita dhe për fat, kam në studio një dritare shumë të madhe. Kur hap derën, e gjithë dhoma është e mbushur me një ndriçim mëngjesi difuz dhe kjo më jep gëzim e më shtyn të filloj pa vonesë punën. Nata jote, për mua, është koha që më parë, para pandemisë më çonte në teatër, kinema, opera e aktivitete të tjera. Tani në darkë, rri më shumë me familjen dhe ndërtoj projektet afatshkurtra e afatgjata ndërkohë që ti shkruan.

Për kuriozitet, unë kam lindur më 11 tetor 1953. Kam lindur të dielën, që është dita e diellit dhe në orën 7.00 të mëngjesit, kur dielli ndriste, por nuk ngrohte, sipas të thënave të nënës sime. Kjo më bën të mendoj se unë kam një lidhje ekologjike me diellin, dritën, ditën edhe pse piktura ime shkon drejt tonalitetëve të errëta. Siç duket, pikturoj errësirën e natës, komplementaren time.

A.D: Në ç'mënyrë brenda jush ndodh procesi i ndërlidhjes së pikturave drejt një ekspozite? A mendoni paraprakisht temën e ekspozitës dhe mandej pikturoni

sipas saj, apo kur realizoni një sërë pikturash që i bashkon diçka, vendosni se ka ardhur momenti t'i ekspozoni nën një titull, temë apo subjekt?

G.L: Të gjitha mundësitë janë të vërteta. Ndodh, sikurse te muzika "me program" e "pa program". Përsëri muzikë luhet. Në fillimet e mia, bëja ekspozita me miqtë e mi. Ishin ekspozita të kualitetit të lartë. Ishte një kohë pas viteve '90, ku kishim nevojë për njëri-tjetrin. Ushqenim njëri-tjetrin. Kjo vinte edhe për refleks të ekspozitave në grup, para viteve '90, që bëheshin çdo fundvit. Më pas, çdokush nga ne ndoqi rrugën e tij dhe dalëngadalë, secili ndërtoi ekspozita vetjake. E para ekspozitë e imja vetjake, me 145 vizatime, pastele e akuarele, u çel në vitin 1992. Nuk kishte një temë të caktuar, por ishte rezultat i punës së tre viteve. Prandaj e quajta "GAZMEND LEKA 1992". Pas shumë kohësh, ndërtova një tjetër personale, "NOSTRADAMUS" e më pas, krahas ekspozitave në grup, ndërtova cikle të njëpasnjëshme ekspozitash, me tituj të dedikuar si, "BLACK BOX", "IKARUS", "SIMBOLON", "MOLLA", "NATURA MORTA", "TASO". "LUTJA", "DHOMA E HAPAVE TË HUMBURA", "NOE" e së fundmi "KALOI NJË GRUA". Këto

ekspozita kishin një temë qendrore. Është e rëndësishme, sepse më jepej mundësia të skanoja veten në thellësi, pa mbetje. Këto dy lloje ekspozitash kanë huqet e veta. Nëse ekspozita "pa program" është e lirë dhe më elokuate, kjo e dyta, më detyron të mos e tradhtoj frazën që kam ndërtuar dhe nëse një nga pikturat ulëret më shumë se ç'duhet, e sakrifikoj për të mos e dëmtuar korpusin.

A.D: Ndonëse nuk i besoj një arti misionar, ju personalisht a synoni me ekspozitat tuaja t'i përçoni mesazhe shoqërisë?

G.L: Mesazhe?!!! Piktura është mesazh në vetvete. Ka një moment që ajo është e pavarur e nuk më bindet. Publiku, nëse e shijon deri në fund pikturën time, është infektuar pa dashje me "mesazhin" tim. Te shijosh pikturën më vlera, nëse i ka, është njësoj sikur të ulesh gjatë mbi një pllakë mermeri. Ti nuk ndjen gjë fillimisht, por disa momente më pas, kur je larguar prej saj, ti teshtin. Unë me pikturën time, nuk e kam fare qëllim të edukoj e të kulturoj njerëzit, por dëshiroj t'i provokoj ata, të më shohin thellë-thellë e të rezonojnë me shpirtin tim, pasi të gjithë në thelb jemi njëloj.

A.D: Së fundmi, në galerinë FAB keni çelur ekspozitën *Kaloi një grua*. Çfarë është kjo ekspozitë për ju?

G.L: Kjo ekspozitë, në fund të fundit, është ekspozita më e fundit imja. Është frymëmarrja e fundit dhe e thellë. Kurdoherë që kryej një cikël dhe çel një ekspozitë, mendoj se kam bërë atë që doja të bëja, pa mbetje, por sapo e ngre në muret e galerisë, i them vetes nën zë, se ka një mbetje e këtë mbetje do ta rimarr në ekspozitën tjetër. Më ndodh çdo herë. Ndoshta, ky është zemreku që kurdiset çdo vit.

A.D: Janë pesëmbëdhjetë tablo në vaj dhe trembëdhjetë vizatime të ekspozuara, ku në të gjitha syresh gjendet gruaja. Mbi secilën prej tyre ndjehet prania e tistit të hollë përmes të cilit shihet dhe shijohet një bukuri natyrore, e pangatërruar me asgjë. Ka ndonjë simbolikë të fshehtë, qoftë në numër, ashtu edhe në motivin përbashkues?

G.L: Nuk ka simbolikë të fshehtë! As numër mistik nuk ka! Femra në vetvete është një figurë simbolike, e ne meshkujt nuk mbërrimë dot në thelbin e saj. Në kohët, kur koha nuk mbahet mend, femra ishte e dyta në radhë që erdhi në botë, sipas të vërtetës arketipale. Erdhi si shoqe e më pas si grua. U krijua sterile e më pas u mësua të vetëmjaftohej me mashkullin, nëpërmjet një manipulimi genetik. Ajo mori një kuptim të thellë, të vërtetë e simbolik, kur u bë grua. Në pikturë, sigurisht që nuk bëj traktat filozofik, por shijoj misterin e qenësisë së saj. Personazhet e mi kanë një harmoni në pikprerjen e feminitetit dhe mëmësisë. Janë të rënda. Janë tokë. Janë Pjellore. Janë Musht. U përpoqa të krijoja jo Afërditën qiellore, por atë tokësorë. Bëra Afërditën primitive, arketipale. U përpoqa të bëja esencën e saj e jo dukjen. Nuk bëra Barbi e vajza pasarele të trukuara, por ato që shohim e takojmë përditë në rrugë, supermarket, kafene, etj.. Bëra zërin e tyre të vërtetë e të paimpostuar. Të gjithë librat e historisë së artit, hapen me një terrakotë të vockël, të titulluar "Venusi Primitiv". Atë bërë unë këtë herë, Venusin primitiv të shekullit XXI.

A.D: Gruaja, veshur me lakuriqësinë e saj... Një temë e guximshme, jo përse i përket kontekstit historik të artit: prania e saj ka kohë që shihet dhe shijohet, por një konteksti të sistemit tonë artistik. Thënë më ndryshe, pas viteve '90 me

liberalizimin e artit, të tilla tablo, apo edhe shpërfaqje të ngjashme në letërsi a kinematografi i përngjanin vulgarizimit të diçkaje kaq të dëlirë, hyjnore. Ajo që më bëri përshtypje në ekspozitën tuaj është pikërisht zëri narrativ që i tregon të tilla tablotë, pra të dëlira dhe hyjnore, pa farë vulgarizimi. Por gjithsesi, si profesor dhe njohës i mirë i artit, kur mendoni se receptuesi shqiptar ka filluar të jetë i gatshëm, zhveshur prej çdo paragjykimi e gjykimi, për ta mirëpritur veç me shijen estetike një art të tillë?

G.L: Pse vetëm publiku shqiptar?! Edhe ne artistët mezi afrohemi tek Nudo dhe kemi arsye të thella, pasi midis artistit shqiptar dhe modelit nudo, është prerë shumë kohë më parë kordoni ombelikal. Mendoj, se ne sot korrim atë që kemi mbjellë në rini, kur studionim në bankat e shkollave artistike. Në vitet '70, në shkollë u ndalua nudo si një "objekt" studimi. Nuk përputhej me moralin e kohës dhe na i zëvendësuan me gjimnastet dhe vajzat plazhiste. Më pas, portat u shqyen e në shkollë hynë me të drejtën e tyre, punëtoreset, mjelëset, kooperativistet, zboristet e kjo vazhdoi deri në fund të shkollës së lartë. Pasi dolëm nga shkolla, u gjendëm pa studio dhe nën presionin e opinionit, që nudon e konsideronin "amoralitet". Kështu u rrokullisën vitet, e nudot u zhdukën nga piktura shqiptare. Ishte asfiksi e madhe. Sot është ndryshe. Publiku e percepton veprën e artit, ku nudo është kryefjalë dhe e dallon "shapin nga sheqeri". Ai është shumë selektiv edhe pse shpesh dëgjoj të akuzohet se është i paformuar. Nuk është e vërtetë!

A.D: E treguar në tablotë e kësaj ekspozite, gruaja është ashtu sikurse shpesh synon të mos jetë: e kolme, e zhveshur, pa asnjë truk në fytyrë, herë pas here e rrudhur apo me gjinj të rënë. Ajo çka e ngacmon penelin tuaj, ku gjendet brenda kësaj gruaje?

G.L: Të siguroj që personazhet e mi nuk vuajnë nga hipertensioni, diabeti apo ndonjë sëmundje tjetër. Janë të shëndetshme. Ofrohen t'i shfaqen pa komplekse një shoqërie plot komplekse. Rinë në këmbë apo ulur dhe presin

të takohen me dritën që është tjetër personazh në shumë piktura. Drita që hyn nga dritarja, dera apo që zbret nga abazhuri, vjen në tablo si në një takim. Kanë fatin e Danasë. Edhe ajo ishte e zhveshur, e kolme dhe e pa trukuar, por rrotull saj, zhurmojnë vizitorët e Muzeve. Gruaja në pikturë, është paralele me gruan në rrugë, por ka një pikë diku ku priten, ashtu sikurse është jeta dhe arti. Padyshim personazhet e mija janë epifania e nënndërgjegjes sime të fshehur thellë.

A.D: Në çfarë mënyrë zbërthehet gruaja, apo cilido motiv tjetër i pikturave tuaja, për të arritur pikërisht në këtë substancë thelbësore ku fillon mbrujtja e artit?

G.L: Nuk kam e kam zbërthyer, por mbërthyer. Kam shkuar drejt thelbit, sepse kam pikturuar qartësisht motivin që qenia ime zgjodhi.

A.D: Qysh nga viti 1982, deri sot keni marrë vlerësime e nderime të ndryshme, brenda e jashtë atdheut. Prandaj, më mirë se ju, nuk besoj se e paraqet njeri lakoren nëpër të cilën ka kaluar arti figurativ shqiptar. Si e shihni ju secilën prej pikave të saj në boshtin koordinativ ku kryqëzohet kronologjia dhe cilësia?

G.L: Është e vërtetë që kam marrë shumë çmime! I shoh aty, në tryezën time dhe me modesti, më duken si relike, ashtu sikurse janë. Kam qenë shpesh në garë me të tjerë dhe kam fituar vendin e parë. Ndihej i përkëdhelur, sepse e kuptoj që më kanë veçuar e vlerësuar, ndërkohë që çdo gjë është relative. Gjithmonë e kam deklaruar se në art çmimet nuk janë të plotfuqishme si në sport, ku sot, mund të masësh garën e atletit në të qindtën e sekondës. Aty ka kuptim radhitja, ndërsa në art, mendoj se nuk duhet të ekzistojnë. Këtu funksionon teoria e gabimit, por gabimi është aq i madh e subjektiv, sa behët herë-herë edhe "vrastar" për humbësit. Ndoshta duhet gjetur një mekanizëm tjetër stimulues. Edhe pse mendoj në këtë mënyrë, nuk kundërshtoj kur më veçojnë me çmim, por thellësisht e di të vërtetën dhe nuk e deformoj qenien time. Thjeshtë e pengoj të ndodhi.

A.D: Po sot, a ka një kritikë të mirëfilltë të pikturës? Sigurisht, kjo është ekspozita juaj e disatë personale: A keni lexuar, qoftë për *Kaloi një grua*, qoftë për pararendëset kritika të mirëfillta, bazuar në teori estetike të cilat e orientojnë publikun drejt një zbërthimi sa më të plotë të tablove?

G.L: Jo, nuk ka dhe mirë është që nuk ka. Përsa i përket publikut, ai orientohet vetë. Ndodh si në kishë, ku prifti tenton të të lidhë me Zotin dhe të heq të drejtën ta takosh vetë. Po tregohem disi i ashpër, por kritikët nuk i kam parë si një domosdoshmëri, por si një alternativë. Sot, tek ne ka historianë të artit, që sistemojnë nektarin, sikurse Thimi Mitko dikur dhe krijojnë një platformë shkëmbore ku më vonë mund të vendosin këmbët analistët dhe studiuesit e artit. Jeta na ka treguar se kritika shpesh ka gabuar dhe është bërë vrastare. Ku ishin kritikët ndërkohë që Van Gogu quhej i çmendur e kapej me gurë nga çunat e lagjes?!!! Pa u zgjatur, rastet janë pa fund. Më pëlqen më shumë një lidhje e drejtpërdrejtë me publikun, ndërmjet gazetarëve të medias së shkruar e vizive, të cilët me thjeshtësi zëvendësojnë këtë vend të munguar.

A.D: Sipas mendimit tuaj, a ekziston një lidhje mes arteve të ndryshme: pikturë, letërsi, teatër? Nëse po, cila është ajo?

G.L: Është e dukshme dhe prepotente lidhja mes arteve. Thelbi i krijimit është i njëjtë, ndërsa shfaqjet të ndryshme, ashtu si edhe shqisat tona. Veshi kërkon tingujt e muzikës, syri ngjyrat e pikturës, duart prekjen e kërcimtarit, hunda nuhatjen e parfumit etj.. Tek qenia përplaslet piktura, letërsia, teatri, muzika dhe vetë qenia është pika fokale. Bërthama e krijimit është e padukshme, sepse fshihet sikurse themelet e një pallati apo rrënjët e një peme, por janë ato që e mbajnë pallatin e pemën. Ne, me profesionet tona mbushim boshllëkun, hiçin, që është i njëjtë si në barkun e një qypi ashtu edhe në barkun e Hapësirës. Esenca është boshllëku, ndërsa muret janë ngjyrat, notat muzikore e gerrat e librit.

A.D: Si profesor, a e shihni shpresëplotë të ardhmen e artit figurativ në Shqipëri?

G.L: Arti nuk është me shpresë e as pa shpresë. Ai jeton. Arti është një organizëm më vete dhe ka jetën e tij. Ai mbillet edhe në sistemet më të egra që tentojnë ta bëjnë atë servile të pushtetit, por ai ia ka dale, pasi ka esencë vertikale.

Çështje të identitetit gjinor dhe kombëtar në letërsinë *queer* të Pajtim Statovcit

Prof. Dr. Christian Voss, Dr. Belfjore Qose

Pak fjalë për autorin

Pajtim Statovci ka lindur në Kosovë në vitin 1990 dhe dy vite më pas emigroi në Finlandë me prindërit e tij, për shkak të regjimit aparteid serb dhe të luftës që po afrohej.

Aktualisht ai po kryen studimet doktorale në studime letrare në Universitetin e Helsinkit. Statovci mund të konsiderohet si një figurë *queer* dhe *ndryshe* për Europën Juglindore. Megjithatë domethënia politike e veprës së tij shkon përtej kësaj, pasi romanet e tij nuk mjegullojnë vetëm kufijtë nacionalë dhe gjinorë, por edhe ato midis të mirës dhe të keqes, duke e sfiduar drejtpërdrejtë prirjet nacionaliste në shoqëritë e pas konflikteve, po ashtu edhe botëkuptimin e tyre bardhë e zi dhe viktimizimin përjashtues.

Deri më tani Statovci ka botuar në finlandisht tre romane që kanë fituar shumë çmime letrare: “Macja ime Jugosllavia” (2014), “Kalimet” (2016) dhe “Bolla” (2019). Të tre librat e tij janë të përkthyer në gjuhën angleze, por ende vepra e tij nuk ka ardhur në gjuhën shqipe. Romanet e Statovcit kanë nota autobiografike. Në të tre romanet e tij ai flet për emigrantë shqiptarë (nga Kosova apo nga Shqipëria), të cilët provojnë fatin e tyre në perëndim. Përmes kësaj teme ai ngacmon klishtë e lexuesit perëndimor, i cili ka ende në kokë të gjallë imazhin e anijes “Vlora” të 1991-shit, të tejmbushur me emigrantë tekta zbarkonte në Bari. Saktësisht ky është imazhi që përcjell filmi më i njohur i dekadave të fundit me në qendër Shqipërinë, “Lamerica” (1994) i regjisorit Gianni Amelio.

Edhe pse ngjarjet në romanet e Statovcit zhvillohen në diasporë (në romanin e tij të tretë përvoja në Europën Perëndimore abstragohet përmes “megaqytetit”, emri i të cilit nuk përmendet), tema e tij e vërtetë është identiteti seksual. Të tre romanet e tij kanë protagonistë “queer” që kërkojnë fatin e tyre nëpër botë, duke mbartur me vetë diskursin etnocentrist të një vendi të vogël, por krenar.

“Besa e shqiptarit është si shkëmbi. Shqiptarët i ndihmojnë njerëzit në nevojë, ndërsa kombet e tjera ballkanase hidhen si shtazë grabitqare pas parave dhe të

mirave materiale.” (My cat Yugoslavia, *Macja ime Jugosllavia* f. 69.)

Ky diskurs ronitet në kontakt me realitetin racist dhe format e skajshme të privimit dhe të stigmatizimit në Europën Perëndimore, duke u shndërruar në të kundërtën e tij, konkretisht në mimetizim me vendasit dhe mohimin e origjinës shqiptare. “Një mbrëmje gushti ai e palosi gazetën dhe deklaroi se shqiptarët ishin njerëz të tmerrshëm, kafshë dhe pastaj e bëri copash gazetën, a thua se aty ishte fotografia e armikut të tij më të madh dhe me bindjen e vetëbesimit të pakufi dhe me frustrimin e skajshëm tha se kur të arrijmë në Europë nuk do t’i themi askujt që ishim shqiptarë, kështu do bëjmë, nuk jemi më shqiptarë dhe unë rashë dakord sepse më vinte për shtat më së miri.” (Crossings, Kalimet, f. 162)

Nëpërmjet paradigmës “Queer” (“queer” – në kuptimin të tëhuajësosh, të stresosh, të kundërveprosh, të ekzagjerosh – njohjen dhe institucionet heteronormative dhe subjektivitetet që janë krijuar prej tyre. Statovci është në gjendje të kapë konfliktin e brezave dhe atë të vlerave përmes personazheve të tij. Për shumë vite studimet gjinore dhe “queer” e kanë mohuar lidhjen midis gjinisë biologjike me atë sociale dhe përfundimin e thjeshtë të biseksualitetit. Të qenit “queer” ngrihet kundër çdo lloji përcaktimi, pikërisht këtë proces emancipues pësojnë personazhet e Statovcit, të cilët pavarësisht tragjikes dhe brutalitetit përfundojnë me optimizëm utopik.

Në fraksionin mes të qenit *queer* me kulturën shqiptare, krijohet tensioni në të cilin zhvillohen romanet e Statovcit, duke përfshirë dhunën në familje, gerontokracinë (sundimin e të moshuarve) dhe mizogjininë. Këto personazhe portretizohen si pjesë e familjes nukleare ballkanase, autori ia del të shkatërrojë stereotipet dhe nga ana tjetër i zhyt personazhet e tij halucinantë postmodernë në mitologji shqiptare, duke i shndërruar ato më së fundi në arketipe shqiptare.

Të qenit shqiptar dhe *queer* duhen lexuar bashkërisht si metafora kulturore, kombinimi i këtyre dy aspekteve është i rëndësishëm, original dhe novator. Shqiptarizma në të

gjitha romanet e Statovcit është metaforë e kulturuar dhe formë ekstreme e privimit shoqëror dhe stigmatizimit të emigrantëve të varfër ekonomikisht që përpiqen të dalin prej saj me teknikat e mimetizimit etnik. Vetë fakti që një prej përfaqësuesve më të rëndësishëm të letërsisë *queer* sot në Europë vjen prej një vendi që konsiderohet patriarkal dhe i prapambetur, është shumë i rëndësishëm. Këtu qëndron sensacioni i veprës së Statovcit, tek përdorimi i paracaktuar i skenës shqiptare për heronjtë e tij *queer* (shembulli i burrneshave si më poshtë). “Kur isha fëmijë dëgjova një histori për një vajzë që u bë djalë. Ishte një histori e marrë dhe e pamundur, si të gjitha historitë që tregonte babai [...] këto histori ishin plot me dragonj fluturues, shpata vetëtitëse, vajza që visheshin me rroba burrash, kafshë që u flisnin njerëzve dhe njerëz që flisnin me kafshët.” (Crossings, *Kalimet*, f. 133)

Megjithëse Statovci përmbush pritshmeritë stereotipike të lexuesve perëndimorë, ligjërata e romaneve të tij “queer” është shumë origjinale dhe befasuese, teksa ai e paraqet konfliktin e brezave dhe të vlerave duke u fokusuar në identitetet seksuale: *Queerness* (të qenit ‘queer’) si ndikim prej angazhimeve të çdo lloji pasqyron çorientimin dhe mosbesimin e pavetëdijshëm të heronjve të tij në botën post-totalitare. Në një utopi tipike “queer”, Shqipëria nënkupton ndarjen me shtëpinë e prindërve, me identitetin e saj të fiksuar, por edhe me përjetimet e skajshme të përjashtimit në shoqëritë pritëse evropiane.

Kjo ndodh në shumë mënyra, të tilla si: largimi në Itali dhe çrënjosja e së shkuarës, humbja e identitetit dhe paraqitja e një shqiptarie të varfëruar, “Kalimet” e Statovcit janë një kujtesë e drejtpërdrejtë dhe e dukshme e “Lamerica”. Në të njëjtën kohë filmi “Lamerica” i 1994 nën drejtimin e Gianni Amelio- s kontekstualizon migrimin europian jashtë vendit, atë italian në veçanti, në fillim të shekullit të 20-të në SHBA-të. Duke ndjekur traditën e bildungsroman-it (romanit të edukimit) një snob arrogant italian, i cili përfiton nëpërmjet mashtrimit gjatë transformimit të Shqipërisë post-socialiste, në përfundim të veprës shndërrohet në një qenie njerëzore të mirë. Më parë atij i grabiten veshjet, dokumentet, pra identiteti i tij. Për këtë arsye i duhet të shkojë në varkën e emigrantëve shqiptarë në mënyrë që të kthehet në Itali. Shoqëruesi i tij, një ish i burgosur politik i kampeve të Enver Hoxhës, rezulton të jetë një dezertor italian gjatë Luftës së Dytë Botërore, prandaj kufiri i ngurtë midis italianizimit dhe ruajtjes së shqiptarisë bëhet në fund i paqartë. Një tjetër kujtim kinematografik është filmi i famshëm “Plein soleil” me Alain Delon i 1960-ës ku një burrë vret mikun e tij në një varkë për të vjedhur identitetin e tij - por këtu kemi të bëjmë vetëm me ngjashmëri në detaje.

Tre romanet e Pajtim Statovcit për lexuesin që nuk e njeh veprën e tij, përbajnë tematika, personazhe dhe ngjarje si në analizat e mëposhtme.

My Cat Yugoslavia (Macja ime Jugosllavia)

Romani mbulon periudhën nga viti 1980 deri në 2009-ën dhe tregon historinë e një familje kosovare që emigron në Finlandë në mesin e viteve 1990. Vepra ndërtohet sipas dy këndvështrimeve, ai i nënës (që para dasmës së saj deri në moshë të thyer) dhe ai i djalit të saj. Tema është dhuna në familje ndaj gruas dhe fëmijëve. Narratori bart simptomat e problemeve të familjes, kur ishte fëmijë ai vuante nga probleme të mëdha me gjumin dhe makthet. Më vonë, si homoseksual i vetmuar, ai tërhiqet në një botë fantazie në të cilën gjarpërinjtë dhe macet bëhen miqtë e tij më të ngushtë.

Romani fillon me një “blind date” në skenën gay të Helsinki-t dhe ne menjëherë kuptojmë se personazhi vuan nga çrregullimi i marrëdhënieve - vetëm më vonë do të bëhet e qartë se ai është skizofrenik. Raporti mes realitetit dhe imagjinatës është i paqartë edhe për lexuesin. Historia e nënës tregohet në detaje: në moshën 17 vjeçare ajo bie në dashuri me një burrë, i cili pak para dasmës rezulton të jetë tiran. Përshkallëzimi i dhunës nën regjimin e Millosheviçit është shkaku që familja largohet për në Finlandë. Në Helsinki tirania e babait bëhet më e ashpër, ai është një shqiptar mysliman krenar, fëmijët e të cilit sa vjen dhe largohen nga familja dhe në një kohë të shkurtër akulturohen. Në të dy romanet autori përdor kapërcimet në kohë dhe hapësirë, që krijojnë ura mes biografisë dhe subjektivitetit, por kryesisht ilustrojnë thyerjet e ashpër të realitetit midis Evropës Perëndimore dhe vendit të origjinës, Kosovës. Ne kurrë nuk zbulojmë pse macja quhet Jugosllavi. Marrëdhënia e dytë e narratorit është me një mace antropomorfe që ai takon në një bar homoseksualësh dhe fillon të jetojë me të. Edhe pse djali ishte në terapi psikiatrike që fëmijë për shkak të maktheve të tij të përsëritura, ai merr një gjarpër si kafshë shtëpiake. Në fund të tregimit nëna flet me babanë e saj në telefon dhe zbulon se djali i saj i kishte hedhur një gjarpër helmues gjyshit të tij gjatë një vizite në Kosovë. Në këtë reflektim, më në fund bëhet i qartë personaliteti psikopatik i narratorit.

Romani na magjeps me anë të gjendjes së pasigurisë në të cilën na lë. A është Bekimi i çmendur apo do të gjejë një marrëdhënie të qëndrueshme deri në fund të romanit me një burrë më të moshuar se ai, Samiun, të cilin e takon në një fluturim tekta kthehet nga Prishtina? Kjo gjendje e pasigurisë rritet nga elementët fantastikë, veçanërisht maçoku si mik që na kujton së pari demonin e Bulgakovit në Moskën e viteve 1930. Sidoqoftë, nuk bëhet fjalë për fantazi, por për sëmundjen mendore të një fëmije të trazuar, siç e zbulojmë hap pas hapi.

Pjesa e parë e librit rrëfen sesi nëna takohet dhe martohet me burrin e saj dhe përfundon me vdekjen e Titos në vitin 1980. Paralelisht, tregohet situata e Bekimit në vitet 2000, ku ai jeton me një gjarpër imagjinar dhe një mace. Pjesa e dytë e librit rrëfen vitet 1993 deri në 2007, largimin e familjes në Finlandë dhe përpjekjet për integrim.

E gjithë situata kryesore e romanit zhvillohet në 1994 kur imami ftohet t'i heqë djalit shpirtrat e këqij. Këtu nënkuptohet dhuna ekstreme ndaj djalit dhe me këtë skenë mbyllet jeta familjare. Njëkohësisht tregohet një histori e Bekimit në 2008, kur ai viziton fshatin e të atit pas vdekjes së tij dhe në fluturimin e kthimit takon partnerin e tij të mëvonshëm. Skenat e rrëfyera janë misterioze, Bekimi merr një mace endacake në fshat dhe kap një gjarpër helmues me një qese plastike. Kjo jepet vetëm në fund të romanit, kur gjyshti i tregon nënës së tij për vizitën e Bekimit me anë të një telefonate - ky është edhe kulmi i romanit.

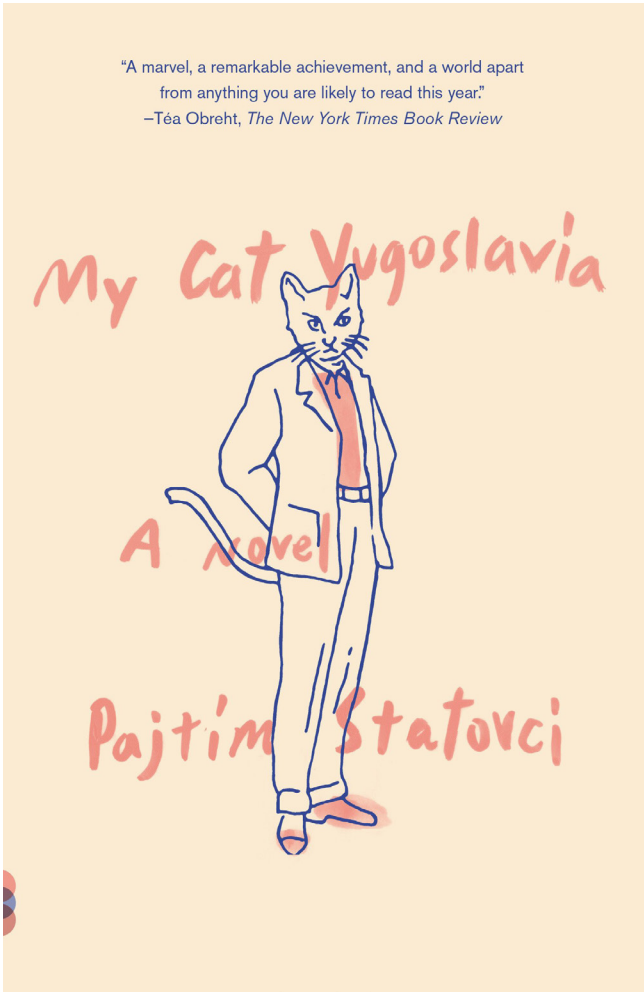
Pjesa e tretë e librit vendoset në të tashmen, nëna është sistemuar dhe jeton e vetme në Finlandë, ndërsa babai kthehet në Kosovë dhe vdes atje. Bekimi jeton i lumtur me partnerin e tij. Provokimi i romanit qëndron në pozicionimin kulturor ndaj integritetit të dështuar të një familjeje shqiptare në Finlandë. Statovci në një farë mënyre riprodhon një linjë atërore, pasi Bekimi vazhdon të evokojë parimet dhe besimin e babait të tij tek shqiptarizma. Ky kushtëzim mendor i heroit në sytë e mi e bën romanin pjesë të letërsisë shqipe dhe jo thjesht të letërsisë evropiane. Babai dhe gjyshti paralajmërojnë rrezikun e akulturimit dhe të asimilimit dhe predikojnë disimilimin. Thelbi i shqiptarëve, sipas pleqve, është zemërmirësia dhe besa. Herë pas here Statovci fut fjalë ose fjali shqipe në roman, pjesërisht pa i përkthyer ato. Diskursi mashkullor i nderit dhe krenarisë megjithatë ndërpritet në diasporë kur adoleshentët vendosin të shmangin stigmatizimin duke fshehur identitetin e tyre kombëtar.

Romani bazohet në ndërthurjet historike bashkëkohore duke na paraqitur rastin e vdekjes së Titos dhe politikën e aparteidit të Millosheviçit. Ne lexojmë komente gjyquese për shqiptarët në Jugosllavi nga nëna e re që është apolitike dhe e paarsimuar. Sidoqoftë, çështja kryesore në qendër të romanit nuk është Jugosllavia, por aftësia e një familje kosovare për t'u integruar në Evropë, si dhe ksenofobia në Finlandë. Shqiptarizma nuk përfaqëson vetëm një kulturë gerontokratike myslimane të prirur ndaj dhunës, por edhe një përjashtim ekstrem kulturor dhe social të të huajve.

Crossings (Kalimet/Kapërcimet)

Romani fillon me përpjekjen e një emigranti transeksual për të vrarë veten, teksa hidhet para një autobusi në Romë. Ngjarjet përmbledhin kohën nga viti 1998 e më tej, duke përmbledhur kryesisht frymën e viteve '90 në Tiranë dhe paraqesin stacionet e Bujarit si emigrant nga Roma në Berlin, Madrid, Nju Jork dhe Helsinki. Pranë këtyre kërcimeve në kohë dhe hapësirë qëndron një shtresë tjetër e rekursit të vazhdueshëm ndaj përrallave dhe miteve shqiptare pasi heroi i kujton ato. Historia rrëfen marrëdhënien mes babait dhe birit në detaje, një baba i ashpër që emigroi nga Kosova në Shqipëri si një komunist i betuar, por ndërron jetë herët për shkak të kancerit. Ai i transmeton djalit të tij përrallat dhe legendat shqiptare. Përsëri, mitologjia shqiptare përcillet në mënyrë patrilinearë, që e inkudron romanin dhe e ndihmon heroin të përballojë eksperiencat e tij të dhunshme.

Bujari është një njeri shumë i dobët, pa vullnet të tijin dhe jo fort i zgjuar. Ai në të vërtetë largohet nga Tirana për shkak të mikut të tij të fëmijërisë Agimit, i cili që dhjetë vjeç lexon Hemingway-n dhe Orwell-in, dhe rrihet nga babai i tij pasi provon fustanet e nënës së tij. E gjithë pjesa e parë e romanit është vendosur në Tiranë në 1990-1991 dhe përfundon në kaosin e trazirave në pranverën e vitit 1991. Gjatë kësaj kohe Bujari tregon miqësinë e tij me Agimin dhe kujton intensivisht udhëtimet me babanë e tij (në Krujë), si dhe funeralin e babait në fshatin e tij në Kosovë. Pjesa e dytë është vendosur në një botë krejtësisht të ndryshme, nga prologu në dimë se heroi në 1998-ën u hodh para një autobusi në Romë. Kjo skenë rimerret dhe Bujari fillon udhëtimin e tij që do ta çojë nga Roma në Berlin, Madrid, Nju Jork, Helsinki dhe përsëri në Tiranë - nga 1998 në 2001. Ai nuk ka asnjë plan për jetën e tij dhe pengohet nga një

keqkuptim në tjetrin. Para së gjithash, ai nuk ka një identitet të qartë seksual.

Transgresionet gjinore “Post-shqiptare” i zhvillohen Bujarit në rendin e mëposhtëm.

Në Berlin ai pothuajse përdhunohet në një fabrikë piperi nga i dashuri, kjo pasi ai e kishte çuar në shtëpi të veshur si grua duke menduar se ishte një grua boshnjake. Pas kësaj skene të dhunës fizike në të cilën Bujari gati e godet me thikë burrin, ai nisët për në Madrid, ku gjen një të dashur. Kur ajo e kap të veshur si grua para pasqyrës, ai e rreh brutalisht. Pasi plaçkitet nga një “drag queen” (burrë i veshur si grua për qëllim argëtimi, psh. në teatër) në Nju Jork me të cilën bie në dashuri, ai ndjek pronarin e tij më të vjetër finlandez në Helsinki. Pjesa e tretë kthehet në 1991-1992 dhe tregon historinë e Agimit dhe Bujarit që ikin nga shtëpia dhe jetojnë si ilegalë për muaj të tërë në rrugë, së pari në Tiranë, pastaj në Durrës. Përfundimisht ata marrin një varkë të vogël me motor për të kaluar në Itali. Kjo është pika kur rrëfimi ndalon papritur dhe ne nuk e dimë më se çfarë ndodh me Agimin.

Pjesa e katërt nga ana tjetër vendoset në Helsinki në vitin 2003. Bujari takon gruan trans Tanja (“një vajzë në trupin e një djali”), e cila bie në dashuri dhe dëshiron të jetojë me të. Ai megjithatë përdor identitetin e saj trans, veshjet e saj (dhe madje filmon një video me një ekip televiziv në dhomën e saj të gjumit) etj., në mënyrë që të lartësohet në një shfaqje

talentesh në TV. Kur ai dëbohet përfundimisht nga shfaqja, largohet dhe nga Tanja. Ajo kryen vetëvrasje dhe ai e lë trupin e saj të shtrirë në banesën e saj. Në skenën e fundit ai viziton nënën e tij të çmendur në Tiranë, e cila nuk e njeh më. Në ëndërr Bujarit i shfaqet si vizion “i dashuri i tij si kalë”, i cili e viziton dhe ne mësojmë vetëm tani se Bujari e shtyu Agimin nga barka, pasi e kishte ngacmuar dhe kështu Agimi u mbyt.

Kjo është skena më mbresëlënëse e librit: Për të përballuar kujtimet për Agimin dhe fajin e tij, Bujari tërhiqet nga realiteti dhe kërkon strehim në vendlindjen e tij surrealistë të fëmijërisë, atë të mitologjisë shqiptare. Në përgjithësi, fjalët kyçe dhe motivet e Statovcit si kali, shqiponja ose gjarpri janë elementë prototipikë në mitologjinë shqiptare. Statovci madje përmend dukurinë tradicionale të burrneshave, për të përzier aspektet kombëtare dhe ato seksuale. Në këtë mënyrë ai e përcjell Shqipërinë si skenën perfekte për kulturën “queer”.

Romanet e Statovcit në mënyrë eksplicite formulojnë kredon për të sfiduar qëndrueshmërinë e gjinisë dhe e kombinojnë atë me prejardhjen e tij kombëtare. Është shumë interesante të shihet se në të dy romanet e tij Statovci kalon mes identitetit kosovar dhe atij shqiptar të heronjve të tij dhe i përdor të dyja prejardhjet për transgresionet e tij utopike gjinore.

Si një etiketim të përbashkët për romanet e Statovcit do të doja të propozoja termin “post- Shqiptar”, i cili nuk përcakton një kuptim ekskluzivisht kohor, por *post* si një situatë e kushtëzuar nga një trashëgimi e caktuar. Autorë të tjerë të diasporës si Gazmend Kapllani ose Ornela Vorpsi përshkruajnë në mënyrë të ngjashme tronditjen kulturore të emigrantëve shqiptarë. Kontributi i Statovcit këtu është leximi *queer* i kësaj përvoje. Pavarësisht dhunës fizike që e shohim shpesh në letërsinë dhe kinemanë *queer* (duke filluar nga klasikët si Baldëin ose filmi Kimberly Peircesn “Boys don’t cry” (“Djemtë nuk qajnë”) nga 1999), ambivalenca gjinore ndihmon në formulimin e një projekti utopik optimist për të ardhmen.

“Bolla”

Romani i tretë i Statovcit lidhet nga ana tematike dhe ajo formale me dy romanet e tij të mëparshme, por risia qëndron në fuqinë shpërthyes politike dhe në provokimin që çliron një çift homoseksual serb-shqiptar në Prishtinë e periudhës 1990-2000. Ngjarjet zhvillohen kryesisht në Kosovë dhe sërish Statovci zgjedh një narracion që alternon pikëvështrimet, duke kapërcyer sa në pikëvështrimin shqiptar aq edhe në atë serb. Perspektiva e diasporës është më pak e pranishme sesa në romanet e mëparshme, teksa emri i vendit pritës ku banojnë personazhet as nuk përmendet, por në mënyrë të tërthortë kuptohet se kemi të bëjmë me “megaqytetin”. Risia qëndron në portretizimin e shoqërisë post-konflikt në Kosovë në mes të viteve 2000, në të cilën të kthyerit ndihen të huaj dhe të papërshtatur. Kemi një kapërcim në sistemin e pasluftës, i cili është ndërtuar prej komandantëve të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës. P.sh. kjo shfaqet në episodin në të cilin Arsimi dëshiron të kthehet në apartamentin e tij të vjetër që dikur kishte blerë në Prishtinë, por i duhet të përballët me një veteran të fortë që e ka zënë ilegalisht apartamentin e tij. “Kam luftuar në luftë”, thotë ai, “Nuk kam frikë nga armët, burgu apo Allahu, unë mbroj familjen time”, vazhdon ai egërsisht, i palëvizshëm si badigard.” (Bolla, f. 155)

Ngjarja përqëndrohet tek historia e dashurisë mes Arsimit dhe Milloshit, të cilët ranë në dashuri në Prishtinë e vitit 1995, saktësisht në kohën kur gruaja e tij e re priste fëmijën e tyre të parë. Pas historisë së shpejtë dashurore që të dy përjetojnë kryesisht në një plazh në jug të Ulqinit në Mal të Zi, Arsimi emigron me familjen e tij të re dhe shndërrohet në të njëjtin tip babai që paraqitet tek “Macja ime Jugosllavia”. Gjithsesi, ai arrestohet disa vite më pas dhe depërtohet në Kosovë pasi kapet duke bërë seks me një djalosh që e ka takuar online, i cili del se ishte minoren. Në Prishtinë ai nisët në kërkim të dashurisë të tij të jetës dhe e takon rastësisht atë, pasi sheh një raportim televizim nga një organizatë për mbrojtjen e të drejtave të njeriut. Ai është në një institucion psikiatrik ku ka pacientë serbë. Edhe pse Milloshi është i sëmurë mendor dhe ka nevojë serioze për kujdes të specializuar ai e merr me vete atë, por përfundon duke e lënë atë pa asnjë kujdes në rrugë.

Ditari i Milloshit ndërfutet në historinë e Arsimit, duke treguar gradualisht sesi u çmend. Milloshi vinte nga një familje e shkatërruar diku në provincë të Serbisë, i cili shkoi në Prishtinë për të studiuar mjekësi, por përfundoi duke u futur në ushtrinë serbe dhe siç zbulohet vetëm në fund të romanit, ka marrë pjesë në masakrat më të mëdha kundër popullsisë civile shqiptare gjatë 1998-1999. “Kam luftuar në Prekaz, Drenicë, Rahovec dhe Raçak. Kam qenë kudo dhe mbaj mend çdo gjë, çdo detaj, sesi bagëtia ulërinin duke u mbytur nga tymi, sesi toka dridhej nga shpërthimet, sa gjatë

veshët na bënin zhurmë pas kësaj, terrenin kuvendosnim minat... sesi plaçkisnim dhe shkatërronim... dhe gjuanim dhe ndaheshim... kë përdhunonim dhe vrisnim... pa mëshirë.” (Bolla, f. 216) Shënimet e ditarit mjegullojnë vijën ndarëse mes marrëzisë dhe realitetit teksa ai tregon, bie fjala kur ai tregon se digjte shtëpitë për shkak të urrejtjes që kishte ndaj babait të tij që i kishte përdhunuar të motrën, por pastaj dy ditë më vonë, në të njëjtin ditar e hedh poshtë këtë shpjegim.

Provokimi politik qëndron në faktin që çifti gay paraqitet në sfondin e luftës së Kosovës. Gjuha është faktuale dhe e përmbajtur, Statovci nuk kërkon të provokojë në nivel pornografik siç bën p.sh. Michel Houellebecq-u. Fakti që letërsia e pasur e Ish Jugosllavisë nuk ka as edhe një vepër të mirënjohur për këtë temë, rikonfirmon se hapësira ish jugosllave dominohet ende nga nacionalizmi. Nuk është rastësore që Statovci zgjedh ndërtesën “Boro dhe Ramirez” si vendtakimin e çiftit në fund të kapitullit të parë, ka një reminishencë të pashmangshme të dysjes së famshme ndëretnike, prej të cilës kishte marrë emrin dhe godina. Serbi Boro Vukmiroviç dhe shqiptari Ramiz Sadiku ishin dy studente komunistë në Beograd, që u torturuan dhe u vranë nga pushtuesit italianë më 1943. Në diskursin e Jugosllavisë së Titos këto dy personazhe ishin simbole qëndrore të çështjes mbarëetnike partizane, simbol i cili e humbi tërë legjitimitetin pas politikave aparteide të Millosheviçit.

Nëse çështja kryesore tek romani “Kalimet” është sa larg i duhet njeriut të shkojë për të kuptuar veten, tek “Bolla” theksi vihet tek çështja se çfarë mund të ndodhë me një histori dashurie mes një serbi dhe një shqiptari, që filloi në vitin 1995 dhe si e përfetojnë personazhet ndarjen e pashmangshme nga njëri-tjetri për të vazhduar jetën. Fuqia estetike e librit qëndron sërish në lidhjen mes botës së personazheve dhe të ideve të tyre me krijesat mitologjike shqiptare, ku edhe vetë romani titullohet sipas një prej tyre. Bolla, krijesa mitologjike, e shoqëron Arsimin që prej përvojave të para shkrimore e deri në fund të librit dhe lidhet me kundërvënien direkte mes brutalitetit, mizorisë dhe mbijetesa ndërton optimizmin shqetësues të veprës. Figura mitologjike e *bollës mishëron ambivalencën mes fobisë dhe tërheqjes, dhunës dhe erotit. Gjarpri paraqitet në mitologjinë ilire si një kafshë shtëpiake që mund të jetë mbrojtësë, e rrezikshme apo totemike, si një metamorfozë hibride ndërmjet kafshës dhe njeriut, ndërmjet zotit dhe njeriut, duke na ofruar hapësirën për projeksionin e duhur për çështjen e fajit, pafajësisë dhe të ndërgjegjes në Kosovën e sotme.*

Liminaliteti dhe fantastikja

Bota e romaneve të Statovcit paraqet personazhe jostatikë, të cilët janë gjithnjë në ndryshim. Shndërrimi është një temë qëndrore tek “Crossings” dhe tek “Macja ime Jugosllavia”, duke përfshirë dy kategorizimet e mëdha të romaneve të Statovcit si letërsi e migracionit dhe letërsi “queer”. Për këtë të fundit duhet thënë se letërsia shqipe nuk e njeh si kategorizim dhe kontributi i romaneve të Statovcit është i rëndësishëm po të kemi parasysh risinë tematike në raport me sistemin tonë letrar. Gjendja e ndërmjetme, ajo e transformimit herë paraqitet e herë jo, por gjithnjë ka shenja për të na treguar se si apo pse ka ndodhur shndërrimi, duke na paraqitur gjendjen ‘para’ dhe ‘pas’. Tek “Macja ime Jugosllavia”, romani debutues i Statovcit, momenti përfundimtar dhe njëherësh kulmor i transformimit i personazhit kryesor, Bekimit, paraqitet përmes rrëfimit të gjyshit gjatë një telefonate, ndërsa shndërrimi i nënës së tij nuk shprehet kaq qartë, thjesht përshkruhet gjendja para dhe pas.

Liminaliteti është një gjendje zotëruese në roman, duke implikuar gjithë çka përfshin në errësirën, kaosin dhe ngulfatjen me irracionalitet. Veprimet e personazhit janë misterioze, prirjet e tij të vështira për t’u kuptuar dhe pranuar. Por rrëfimi është përfshirës për intensitetin e lartë të gjendjes, pikërisht sepse kemi të bëjmë me momentet e rëndësishme të shndërrimit dhe jo me paradigmën e rrafshët të monotonisë. Perceptimi shqisor i përshkruar nga personazhi kryesor është i përqëndruar, i fuqishëm dhe gati ‘fizik’. Nuk është e vështirë të përfshihemi në botën e personazhit edhe pse ai është kontraversal dhe i mbrapshtë, por është e vështirë ta kuptojmë atë.

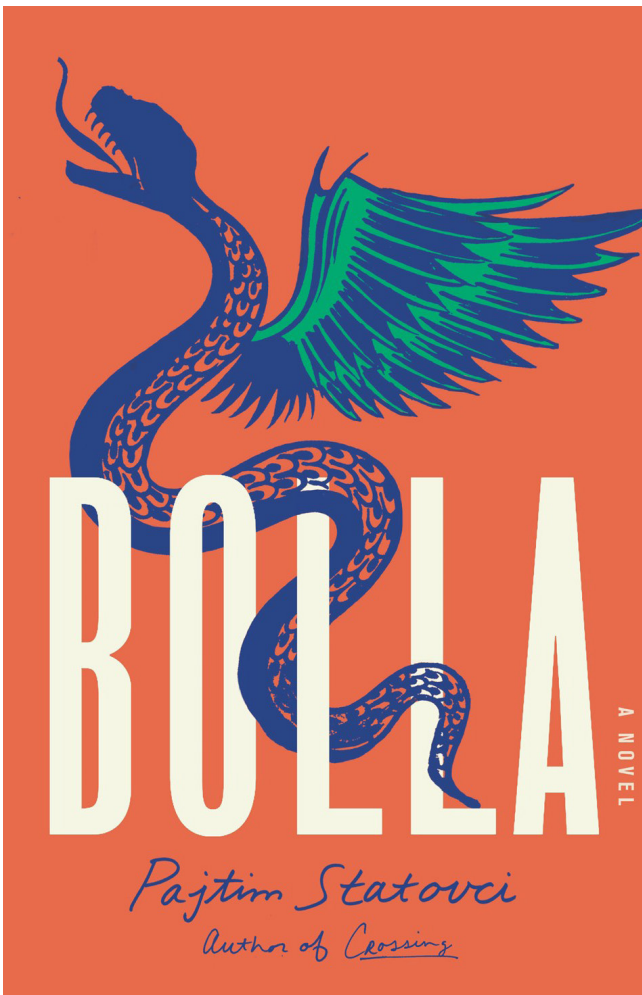
Po ndalem shkurt tek natyra e gjendjes liminale siç përshkruhet nga antropologu kulturor Victor Turner. “Gjatë periudhës së ndërftur liminale, karakteristikat e subjektivitetit të ritualit (“kalimtarit”) janë ambigue, ai kalon nga një botë kulturore që ka pak ose aspaktribute të së shkuarës apo të asaj që po vjen.”¹ Kjo është një periudhë e paqëndrueshme për subjektin, i cili ndihmohet nga komuniteti përmes ritualeve për ta realizuar shndërrimin e tij.

Në liminalitetin e natyrës personale dhe në atë të akulturimit, ndërftutet një botë e tërë mitologjike, të

cilën autori e transformon sipas estetikës dhe qëllimit të tij. Sa i takon problemeve psikologjike dhe të natyrës së marrëdhënieve intime, personazhi i “Macja ime Jugosllavia”, duket se momentin kulmor të kalimit e ka përgjatë rikthimit të tij në vendlindje, ku gjithçka përshkruhet në formë onirike. Ky moment paraqitet përmes dy këndvështrimeve, të vetë narratorit-personazh, i cili është onirik, p.sh. ai nuk mban mend ku e gjeti gjarpërin që i hedh gjyshit, humbet sensin e kohës dhe nuk e shpjegon dot nevojën për t’u rikthyer në origjinë. Ndërsa këndvështrimi objektiv i gjyshit e kthjellon situatën dhe na bën të kuptojmë perceptimin skizofrenik të narratorit. Gjithsesi, pas këtij momenti ai ‘shërohet’ dhe krijon një lidhje të qëndrueshme. Akulturimi nga ana tjetër, shfaqet më shumë në figurën e nënës, e cila arrin të largohet nga martesë e saj, guxim i cili vjen i pabesueshëm fillimisht, një grua e paarsimuar, pa asnjë profesion dhe krejt e mbyllur ndaj botës, arrin të gjejë lirinë e saj! Por përshkrimi lakonik, pa patetizëm apo qëllimësi feministe, të bë ta rimendosh këtë shndërrim të rëndësishëm. Akulturimi i saj është kaq i fuqishëm dhe kjo është arsyeja e largimit të saj. Siç vëren pasi ka krijuar një jetë të sajën të vetmuar “Këtu (në Finlandë) nuk është e cuditshme që një grua e moshës sime të jetojë e vetme.” Madje është krejt e zakonshme, kolegja e saj e punës jeton gjithashtu e vetme edhe pse ka fëmijë.

Tek “Crossings”, kapërcimi është disa nivelësh, akulturim,

gjinnor dhe familjar, intim. Duket sikur autori është kujdesur të përmbledhë gjithçka që ka të bëjë me këtë temë, duke shumëfësuar fuqinë e rrëfimit të tij. Transgjinia dhe transkultura shndërrohen në gjendjen zotëruese të romanit, teksa ngjarjet ndryshojnë shpesh kronotoposin e tyre të jetuarit ndërmjet është kryetema e romanit. Gjendja e të jetuarit ndërmjet vendeve, kulturave, qyteteve, nacioneve dhe nga ana tjetër ndërmjet gjinive përforcojnë psikikën e rënduar të personazhit. Gjendja e tij ka një shkak të thellë, i cili mezi zbulohet gjatë rrëfimit të komplikuar të romanit. Për idenë e jetës moderne gjithnjë në lëvizje vepra të kujton “Shtërgjet” e O. Tokarczuk, por me ndryshimin se këtu rrënjët shqiptare janë të rëndësishme edhe pse herë-herë të refuzuara.

Siç u tha më lart raporti me identitetin në roman është mjaft interesant, po aq sa edhe pararendës i zhvillimeve të reja të shoqërisë shqiptare moderne e cila karakterizohet nga lëvizja. Një prej formave më interesante të raportit me identitetin shqiptar është ndërftutja e simboleve dhe mitologjisë shqiptare në narrativën e romanit. “Kapërcimet” nis me fëmijërinë e personazhit, ku vendin më të rëndësishëm në formimin e imagjinatës dhe të perceptimit të realitetit e zënë legjendat që rrëfen babai. Ato nuk paraqiten kryekëput si në traditë, por babai i interpreton duke u përpjekur të brumosë tek i biri vlerat që ai i mendon të rëndësishme. Provokimi i Statovcit shkon shumë larg, ai kinse me naivitetin e personazhit fëmijë sheh tek Skënderbeu një aspekt krejt të ndryshëm, fshehtësinë e idesë së tij për t’u kthyer dhe luftuar përgjatë qëndrimit të tij në Turqi. Kuptohet lehtë analogjia me fshehtësinë e seksualitetit që pritet të dalë në dritë në roman. Nga ana tjetër, prania e mitologjisë shqiptare përmes simbolikës së gjarpërit tek “Macja ime Jugosllavia” i jep një dimension tjetër veprës, atë të natyrës metafizike, si dhe të ngarkuar me kuptime arketipale. Sipas Aleksandër Stipçeviçit për ilirët gjarpri ishte simbol totem, natyra htonike e të cilit ngërthen sa kuptime të errëta, aq edhe mbrojtëse, siç është gjarpri i shtëpisë. Tek Statovci obsesioni për gjarpërinjtë është sa fobi aq edhe tërheqje, dhunë dhe eros, stabilitet domestik dhe rrezik i paparashikueshëm. Mitologjia dhe simbolika transformohen, ruajnë diçka nga origjina por kuptimi ndryshon, njësoj si edhe thelbi zanafillor i shpirtësisë i shqiptarit modern.

Stili i Statovcit është preciz, i ftohtë dhe njëherësh ai arrin të ndërtojë një vepër ku rrëfimi zhvillohet mes reales dhe imagjinatës. “Ftohtësia më bëri të stepem fillimisht, acari i veprës më bëri edhe mua të kem ftohtë, por teksa e lexoja toni dhe stili filluan të kishin kuptim. Romani ngadalë shkatërron dhe rindërton reflektimet e protagonistëve në rëniet përkatëse në mpirje derisa drejt fundit, ata rifillojnë të jetojnë dhe të dashurojnë.”, shkruan Gabrielle Bellot për *The New Yorker*-in. Një botë surreale ndërtohet përmes një stili preciz, një rrëfimi intensiv që na shëtit në labirintet e errëta të qenies njerëzore. Kufijtë mes reales dhe imagjinatës shpërbëhen pasi ngjarjet i shohim sipas këndvështrimit të personazhit tek “Macja ime Jugosllavia”, ndërsa tek “Kalimet” personazhi na shfaqet herë si grua, herë si burrë, emri i tij, i saj mund të jetë çfarëdo. Në mes të tërë dyzimeve të romanit, të tranzicionit si gjendje permanente edhe atmosfera është e tillë, midis të vërtetës dhe të pavërtetës, të perceptueshmes dhe të përfytyrueshmes.

Kontradikta është në qendër të romaneve të Statovcit, ajo manifestohet në mjaft dimensione të lidhura me identitetin, kulturën, familjen, traditën etj. Kontradikta mbizotëruese është ajo me babain, në kuptimin përgjithësues sa edhe konkret, real. Babai është mbrojtësi i traditës, i së vjetrës, të cilën e çmon në mënyrë parimore dhe idealiste. Kush mund të verë në diskutim idealin kombëtar që babai idealizon, apo vlerat që duhet të ketë burri? Këtu Statovci nuk vepron me papjekurinë e një të riu, i cili e sheh botën vetëm nga këndvështrimi i tij. Po, personazhet e tij janë të rinj, perspektiva është e tillë, por brezi i mëparshëm motivohet dhe justifikohet duke parë kontekstin dhe formimin e tij. Realizmi në të parin e largimit të natyrshëm nga tradita, apo identitetin e dyfishtë të një fëmije të rritur nga prindër emigrantë në një vend tjetër, është largpamësia e autorit për të parë të ardhmen e brezit të dytë apo të tretë të emigrantëve shqiptarë në botë. Nëse përpigemi të gjejmë një shkak edhe më të thellë të kontradiktës etër-bij në kontekstin e epokës sonë, më vjen në ndihmë koncepti i ‘modernitetit të lëngët’ i Baumanit. Baballarët e romaneve të Statovcit besojnë në të vërteta të pandryshueshme, në parime të padiskutueshme dhe sipas tyre të përjetshme dhe vetëm një jetë sipas atyre parimeve ka vlerë të jetohet. Kujtojmë një skenë nga “Kalimet” ku babai rrëfen sesi burrëria është virtyti më i lartë dhe se pa të jeta nuk vlen, edhe nëse sherri nis për lëngun e fasules të derdhur padashje në këmbën e një të panjohuri në han. (!) Botëkuptimi i bijve nuk mbështetet më në të vërtetat absolute, vlerat janë gjithnjë në ndryshim dhe relative. Ky është fraksioni më themelor mes traditës dhe modernitetit, që Statovci e paraqet me mjaft talent në romanet e tij.

1 Turner, Victor, *The Ritual Process, Structure and Antistructure*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1991 (1969), pg. 94.

KONCEPTI I BUKURISË NË LIRIKËN EROTIKE TË MIGJENIT

Alisa Velaj

Në trashëgiminë e paktë dhe madhështore poetike të Migjenit, me vetëm 42 poezi, një vend edhe më të paktë zë lirika e mirëfilltë erotike, e cila përbëhet nga katër poezi: *Dy buzë*, *Z.B.*, *Ndeshja* dhe *Një natë*.¹ **Bukuria e erosit merr trajtat e bukurisë që vret shpirtat dhe të bukurisë që i ringjall këta shpirta.** Uni lirik i këndon dashurisë në të tri dimensionet e saj: shpirtërore, përsiatëse dramatike dhe epshore. Të tri dimensionet shkrihen më njëri-tjetrin në një harmoni fatale në lirikat *Dy buzë* dhe *Ndeshja*, ndërsa përftojnë një esencë lumturie të hijshme (*dashni të hijshme*) në vargjet e këngëve *Z. B.* dhe *Ndeshja*.

Bukuria që vret gëzimin e jetës prej një *gruaje stërzane* në vargjet e lirikës *Dy buzë* krijon disa lloje asosacionesh poetike, që marrin hov mes kohëve faktike ***kur më vrau bukuria*** dhe ***kur më zu dashunia***. Drama zë fill te bukuria e dashurisë, bash në kohën kur dashuria pushton ndjesitë e trupit e shpirtit, por bukuria në vetvete nuk përshkruhet në këtë lirikë. Ajo vetëm sa jep një imazh të mjegullt hyjnor dhe çka tmerron janë pasojat që vijnë prej fatalitetit të saj (*bukuri fatale*). Kohët faktike ngjizen përmes një shkallëzimi ngjitës, duke sinkronizuar kështu fuqinë rritëse të bukurisë vrastare, ku shenjuesit e tekstit poetik renditen si vijon: së pari, bukuria që vret si habitati mëmë i togfjalëshave *bukuri fatale*, një pjesë zemre ma nxorne, gëzimin ma vodhne dhe së dyti, zafillja e dashurisë si habitat i togfjalëshave *dy buzë të kuqe*, *dy dëshira të flakta*, *dy buzë si të përgjakta*, *që afshin ma thithën*, *andjet m'i trazuan*, *zembrën ma tërbuen*, *trurin ma helmuen*. Erotikja ngjizet përmes ndryshimeve në nuancat e ngjyrës së kuqe, si treguese e drejtpërdrejtë e epshit dhe pasionit në tekstin poetik. Metafora të kuqe, të flakta dhe të përgjakta sinkronizohen në mënyrë absolute me afshin/andjet, zembrën dhe trurin. Përftojme kështu të kuqen afshndjellëse, trazuese, të kuqen e përflakur e tërbuese dhe të kuqen e përgjakur helmuese. Shtegtimi i ndjesive prej trazimit deri në vdekje, e mek gëzimin e jetës dhe bukuria fatale kryen një vrasje të ngadaltë të qenies në plotninë e saj.

Në lirikën *Ndeshja* bukuria që vret nuk vjen prej sferave të dashurisë, por lind në ndeshjen mes shpirtit të dashurisë dhe të tjerëve jashtë saj, në atë botën vrastare, të qenieve jo të lira e përqeshëse *që shkuen të kënaqun e tu' u gëzue – pse panë mfshehsinat intime të kësaj jetesës sonë*. Një dramë e thellë, ku fajtorët e pafaj vuajnë e dënohen për pafajësinë e dëlirësinë e tyre (*vuejshim me zemër të ndrydhun si dy fëmijë*). Nëse në lirikën e parë kemi një shpërthim të ndjesive erotike e shpirtërore, që sjell helmimin e poetit, në këtë lirikë kemi ndjesitë që vijnë të ndrydhura, dhe është pikërisht kjo ndrydhje e bukurisë, ajo çka e shndërron gëzimin në kob (*në ditn e fatkobit tem/ në ditn e fatkobit tonë*). **Në atmosferën e poezisë *Dy buzë* kemi një flijim të vetëm, ndërsa në atmosferën e elegjisë *Ndeshja*, fataliteti i moskuptimit të bukurisë së dashurisë prej të tjerëve, arrin pikën kulmore me fljimin e dy të dashuruarve (*e ndjejshe veten se dhe unë jam fli/ të një ndjesi/ si ti*).** Fljimi apo fatkobi i parë është bukuria që vret e një stërzane plot epsh e flakë gllabëronjëse, ndërsa fatkobi tjetër bukurinë e ngjallur e ka shpënë drejt një turre ku djeg joliria e shpirtave që s'e kanë njohur kurrë bukurinë. Migjeni këndon e ofshan për *mfshehsinat intime*, të cilat jo vetëm mbeten të pakuptuara nga vrasësit e bukurive, por edhe të pakënduara ende me kaq sharm e finesë nga poetët e kohës së tij. Në këtë kontekst, Millosh Gjergj Nikolla është një prijatar i erotikes në lirikën shqiptare. Po ashtu, kjo bukuria që ka pranë vdekjen, apo vdekja që vjen prej bukurisë është një koncept që në letërsinë tonë vjen për herë të parë prej Migjenit. Bukuria që vret tjetrin përballë saj është një koncept i ardhur prej skicës së tij të mrekullueshme “Bukuria që vret”, por që në lirikën e tij erotike rifunksionalizohet në funksion të konteksteve kryekëput të ndryshme. E përbashkëta qëndron në “faktin” se ajo që vritet është drita e shpirtit.

Bukuria, që ringjall e përtërin shpirta, ngjizet nga *një dashni e lume* në lirikën *Z. B.*, e cila vjen si një ode plot nota gëzimi, plot qiej e sy të lumturuar. Një lloj atmosfere ku e kuqja e pasionit erotik nuk i prek kufijtë e epshit, tek vjen

me kuqlim e tisa purpuer dhe me ngjyrat feksëse lindur nëpër *gëzime të pamatna*. Lexuesi i kësaj lirike ndjen frymimin e bukurisë së kulluar e parajsore. **Një pamje e bukurisë së dashurisë dhe e dashurisë së bukurisë, si në vargjet e “Këngës së Këngëve” në Shkrimet e Shenjta, ku erotikja shpërfaqet sa e shenjtëruar, po aq edhe e përmallshme thellësive të saj të tejpashme.** Në poezinë kushtuar zonushës Bojka, më shumë se gjithçka, poeti ka mall për bukurinë e thellësive më të dëlira të shpirtit, atje ku dashuria ndeshet me lumturinë e pacak. Figura e gruas qëndron në kufirin mes tokësore dhe qiellores edhe në poezinë *Një natë*, ku uni lirik shfaqet i mëdyshur, nëse ajo që *zbriti nga sfera të panjoftuna* është *grue a hyjneshë*. Hyjnorja në këtë lirikë ka të bëjë vetëm me prekjen e dimensionit të lumturisë prej shpirtit të dashuruar, ndërsa përshkrimi i bukurisë së gruas dhe përshkrimi i ndjesive të subjektit të dashuruar janë tejet tokësore dhe epshndjellëse.

Dhe njëmend! At natë vallëzuen ndjesit e jona më një valle dëfryese, pa marrun frymë... Dashuria epshore dhe shpirtërore krijojnë harmoninë e tyre më të mrekullueshme në këtë akord plot pasion, ku nata përndritet nga bukuria, ku dashuria është e hijshme dhe ku qeniet shijojnë *frytin e ambël të marrëveshjes*. Bukuria e harmonisë, mes ndjenjave të shpirtit dhe atyre epshndjellëse, mbetet padyshim një risi e Migjeni dhe e Lasgush Poradecit në lirikën erotike shqiptare. **Po nëse Poradeci i mëshon më së shumti erosit në vetvete apo bukurisë fizike si shtangie e unit lirik, Migjeni e sheh erotikën në harmoni të plotë me dashurinë shpirtërore.** Erosi migjenian vjen si pasojë e një pushtimi absolut të shpirtit prej ndjenjave më hyjnore të dashurisë. Migjeni ndjen epshin fill pasi trand shpirtin, ndërsa Lasgushi hyjnizon pikë së pari bukurinë fizike, duke mbetur “peng” i këtij hyjnizimi.

Poezitë e Migjenit

DY BUZË

Dy buzë të kuqe,
dy dëshira të flakta,
që afshin ma thithën,
gëzimin ma fikën,
si fantazma ikën
ndër do bota të larta...
Dy buzë si të përgjakta,
dy dëshira të flakta,
që afshin ma thithën
në buzë kur m'u njitën -
andjet m'i trazuan,
zembrën ma tërbuen,
trurin ma helmuen
e në fund u mërguen...
Dy buzë të kuqe,
bukuri fatale,
të një gruaje stërzane
një pranverë të tanë më morne,
një pjesë zemre ma nxorne,
dhe gëzimin ma vodhne...
Ato dy buzë të kuqe
dhe dy lotë të mia
qenë shenjat e dhimbjes
kur më vrau bukuria,
kur më zu dashunia
e më dogji rinia.

Z.B.

Buzmramja u dridhte ndër afshet e mbramë
të diellit përndimuer
me kuqlim e tisa purpuer,
me kaltrina të kullueta në qiellë e në sy tand...
ku në fund u pasqyronte një dashni e lume
si vegimet e fatbardhsis në lima,
mbi të cilin tërthuer fluturon një pëllumb
dhe gëzime të pamatna gugon pa pra.
Zojushë, qat buzmramje,
unë andrroj me andje
dhe me një dashni të pastër
ata dy sy tuej të kaltër,
që m'u falne letë
me një shikim diskret.

NDESHJA

O grue që të ndesha në ditn e fatkobit tem,
kur prirja njellte e syt shikojshin zi
e ndjejshe veten se dhe unë jam fli
të një ndjesi
si ti.
O grue q'u ndeshme ditn e fatkobit tonë
zemër për zemër edhe ball për ball
e ndjesitë m'u shprehën me mall
më një vall':
sa hall...
Dhe kështu në rrugë të madhe e shitme zembrën tonë
njerezve që vetëm një të përqeshun dhanë për të
e shkuen të kënaqun e tu' u gëzue – pse
panë mfshehsinat intime të kësaj jetesës sonë.
E na, dhe një dhimbë të singertë tue ndijë,
vuejshim me zemër të ndrydhun si dy fëmijë
të humbun ndër vise të hueja natën, vonë,
o grue q'u ndeshme ditn e fatkobit tonë.

NJË NATË

Grue a hyjneshë, e mbështjellun n'errsi të natës,
zbriti nga sfera të panjoftuna ndër odat e mia
dhe u shtrua një fllad, një e kandshme ndjesi,
një heshtje parathanse zembrën don të ma përpijë.
Vetëm që ora këndon kangën e thjeshtë të natës
- jo – jo' dhe diku larg dëgjohen tingujt e kangës.
Grue a hyjneshë m'erddhi nga gjini i errsinës...
Që frymën ia ndjej dhe zembrën që rreh prej fellsinës.
Buzët e njoma të saj,
Syt e zez e të mdhaj
me harmoni vijash të bindshme
premtojnë një dashni të hijshme
(ashtu dhe akordi i heshtjes
frytin e ambël të marrëveshjes).
Dhe njëmend! At natë vallëzuen ndjesit e jona
më një valle dëfryese, pa marrun frymë...

1 Katër poezi, duke iu referuar përjetimeve erotike të unit lirik.

Më 23 tetor u mbushën plot 200 vjet nga dita e lindjes së Dhimitër Kamardës

Për një shqipe “të gjithakushme edhe të gjithakundme”, tej “synoreshë të Gegarismitë edhe të Toskarismitë”

Nga Dhorë Q. Qirjazi

Universiteti Aristotelian i Selanikut

Më 23 tetor u mbushën plot 200 vjet nga dita e lindjes së Dhimitër Kamardës, një emri që na kujton sërish dhe thelbësisht peshën e gjakut të shprishur të Arbërit në historinë dhe kulturën e kombit të shqiptarëve, të cilët, edhe këta krenohen për vyaun e shquar arbëresh.

100 mote më parë, në katedralen e Horës së Arbëreshëve u vendos një rrasë ku janë gdhendur fjalët e mëposhtme, të diktura nga poeti Zef Skiro:

“Për kujtim të përjetshëm
të Papa Dhimitër Kamardës
arhimandrit në Livorno
i çili për sa rroi
me t’ shkruame të paharroshe i bë
nder vëndit
shëndriti të vjetrën gjuhën t’ ënë
edhe i shtoi hie atdheut t’dashur.
Gjithë ata që j-a din të mirën
kuj pa u lodhur kurr natë e ditë u
mundua
për t’i dalë zot e fitim për t’i sjellë të
lartës farë shqiptare
te qintvjeti parë i t’ lemit
t’ tijnë XXIII të tetorit
MCMXXI
vun këtu këtë rrasë”

Në vitet që pasuan, me raste të ndryshme, janë vënë edhe të tjerë “gurë” për të përkujtuar njeriun, i cili, mes të tjerash, “për herë të parë ... bëri përqasjen e një kompleksi trajtimesh krahasuese të shqipes...” (G. Meyer).

Një gur të vogëlith duam të vëmë edhe ne me përshtatjen për herë të parë në shqipen e sotme të një teksti pak të njohur të Kamardës, shkruar arbërisht, pjesë e parathënies së tij (*Prekallëzimë*) në përkthimin e veprës së njohur të Dora D’ Istria për kombin shqiptar sipas këngëve popullore (1866), të cilin eruditi arbëresh, mik i Helena Gjikes, e përktheu me titullin “*Fyletia e Arbënore prej kënekatë të llaoshima*” (Livorno 1867).

Siç do të shihet në vazhdim, ky tekst ka vlera të spikatura për sa u përket ideve që shtjellon dhe vendit të tij në historinë e shqipes letrare. Kamarda parashtron kriteret dhe metodën që ndoqi gjatë përkthimit të veprës në fjalë dhe shpreh hapur

qëndrimin e vet për një shqipe “të gjithakushme edhe të gjithakundme”, tej “synoreshë të Gegarismitë edhe të Toskarismitë”, duke u distancuar kështu nga ideja e De Radës, i cili besonte se në themel të shqipes së përbashkët duhej vendosur arbërishtja, një dialekt i veçantë gjeografikisht, që pati ruajtur ashtin dhe ajkën e shqipes, dhe prandaj i takonte të zinte kryet e vendit.

Në këtë mes hyn edhe një tjetër figurë e shquar e diasporës më të vonë, Thimi Mitkoja, urë lidhëse mes kolonive të reja të shqiptarëve, themeluar në shek. XIX, me, në njërin anë, atdheun mëmë, dhe, në anën tjetër, arbëreshët e Italisë dhe arvanitët e Greqisë.

Mitkoja gjeti te studimi i Dora D’ Istria një hyrje ideale për “Bletën shqiptare”, që po përgatiste; madje “Bleta” do të mund të konsiderohej si një vazhdim i natyrshëm, me lëndë folklorike shqiptare, i esesë së njohur të Helenës së Gjikaive.

Vetëm se gjuha e Kamardës, të cilin e kishte idhull, nuk e kënaqte “bletarin” e mjaltës së shqipes. Dhe nuk e kënaqte sepse qe ende “aguridhe”, e ngarkuar me arbëreshizma, greqizma e neologjizma, kurse Mitkoja vetë kishte fatin e madh të ndiente pulsën e shqipes ballkanike të shqiptarëve prej visesh të ndryshme të vendosur në Egjipt, e mbi të gjitha dëshironte që shqipja e hyrjes së “Bletës” të ishte e kuptueshme për lexuesin, ashtu siç do të ishin këngët dhe përrallat e saj.

Pa u zgjatur, po themi se janë gjetur pjesë nga katër motërzime të ndryshme të përshtatjes së përkthimit të Kamardës, që Mitkoja i përgatiti gjatë gjithë periudhës që u mor me “Bletën”, para dhe pas 1878-s. Shqyrtimi krahasues i përkthimit të Kamardës dhe i përshtatjeve të mëvona të Mitkos janë objekt i një studimi që kemi në duar dhe që do të botohet nga QSPA, pjesë e të cilit është edhe teksti i mëposhtëm. Kemi ruajtur numërimin e faqeve të librit origjinal duke vendosur njërën pas tjetrit tekstin e transkriptuar të përkthimit të Kamardës dhe tekstin e përshtatur prej nesh në shqipen e sotme.

Falënderoj koleget e nderuara Anila Omari dhe Merita Sauku-Bruçi për ndihmën e tyre të çmuar.

PREKALLËZIMË

Nëmotë që unë jamë për të shpallunë ’nkëthyemë në gluhën shqipë të shkruomen e së lartës edhe llamparmes e fortëndritshmes Zonjës Dora D’ Istria ëmbi fyletiën të Arbënore, kamë të thomë ëndonjë fjalë ’mbi methodhiën e sirmën të shkruemitë që unë kam’ ëndjokurë (a ëndjekunë) te këjo punë as të kollaime, e as të dystuome: edhe isht’ e udhësë pranë me-’ndishkuë lezoisetë Shqipëtarë përmbi të ëndritshmen shkruëtoren e kësajë kartësë.

PARATHËNIE

Tani që po bëhem gati të nxjerr në dritë përkthimin në gjuhën shqipe të shkrimit të së lartës dhe vezullueses e fortndritshmes Zonjës Dora D’ Istria për kombin arbëror, më duhet të them dy fjalë mbi metodën dhe fillin e të shkruarit që unë kam ndjekur në këtë punë as të kollajshme dhe as të lëvruar më parë: dhe është’ e udhës që lexuesit shqiptarë të mësojnë paskëtaj disa gjëra për autoren e ndritur të këtij shkrimi (1).

(1) Këjo e shkruomeja doli galishtë te *Metapameja e të dy Kosmet*, ende moi i Maitë 1866, Paris: edhe vrapë kële ënkësjellunë në grekë, e në italianë, si dhe në tjera gluha, për sa e lëvduan atë gjithë të dishmetë.

Kish t’u tekej Arbëreshvet më se tjerave për me-pasunë te gluha vetë një të tillë kartë, pastajë unë rroka me-hirë ketë punë të fështirë: edhe sa libri t’ish më i pëlqyerë, e i hjeshtë, posa m’a ëndëjeu e llamparmeja shkruëtoreja, i kamë vënë përparë të bukurën sajë fugurën prej kondismën që shkroi, e zografisi Schiavoni ’nde Venetia.

(2) Ky shkrim doli frëngjisht te *Metapamëja e të dy Kosmet [Revista e dy Botëve]*, në muajin maj 1866, në Paris, dhe menjëherë u përkthye në greqisht, italisht dhe në të tjera gjuhë, ku e lëvduan gjithë të ditshmit.

Tek më shkoi në mend se edhe arbëreshët do të dëshironin, ndër të tjera, ta kenë në gjuhën e vet një të tillë vepër, e rroka me hir këtë punë të vështirë; madje, që libri të ish i pëlqyer dhe i hijshëm, sapo më dha lejën shkrimtarja e ndritur, vura në ballinë portretin e saj të bukur, që e zografisi Skiavoni në Venedik.

IV

E shkruomeja që u’ kishëja në duarë ishte dietare, ja epistimonike, të cillësë llojee kartë mosnjana thomse, përsa di unë, kurraj nënk’ u-kaa dukurë te jeta. Kavsha pranë, a ypothesëja, ’mbë kë përkuidesetë e shkruomja vështon, e përket gjithë sa janë Shqipëtarët ëndë’ gjith’ anatë e Evropësë, dua thomë jo vetëmë ëndë Shqipënia e voreishme, por edhe tek’ e mesëmëja, e tek’ e poshtërmëja, ashtu t’ Arbëreshët e s’ Elladhësë, si edhe ata t’Italiësë, e të Siqueliësë, ëmbësosme të gjithë, e tuti, sa flasin e ’ndëgjoin fjalën shqipë, te ku do jeenë, edhe si të dinë t’a ligjiroinë atë’. Por kartatë arbëreshka që janë njeri sodë, po ëndodhenë shkruarë

a ’mbë të folët e Gegavet, a ’mbë ata të Toskavet, adhe ëndëvone mbë të folunë pjesëshme dikujë horie e vendi. Moi unë deja me-shkrue po si për këta ashtu dhe për ata. Andaj te këjo kartë s’do të kërkonetë gluha, a, në do thohetë mëmirë, dhialekti, e e folmeja këtune adhe atune, por gluha e Shqipëtaraka, ado Arbëreshka, e gjithakushme, edhe gjithakundme.

Shkrimi që kisha në duar ishte punë dijetarësh, apo shkencëtarësh, e atij lloji që, them se, për sa di unë, nuk është shfaqur kurrë në botë[n e Arbërit]. Objekti a çështja që trajton vepra ka lidhje dhe bën fjalë për gjithë sa janë shqiptarë në të katër anët e Europës, pra jo vetëm në Shqipërinë e veriut, por edhe tek e mesmja dhe tek e poshtmjja, po ashtu tek arbëreshët e Greqisë, si edhe ata të Italisë e të Sicilisë, me një fjalë, për tërë ata që flasin e kuptojnë shqipen, kudo që të jenë, sido që ta ligjërojnë atë. Por librat e derisotëm në gjuhën shqipe janë shkruar o në të folët e gegëve o në ata të toskëve, apo tek e fundit në të folmen lokale të një hore a vendi. Vetëm se unë doja të shkruaja si për këta ashtu edhe për ata. Andaj te kjo vepërz s’do të haset gjuha, a, thënë më mirë, dhialekti apo e folmja e këtyre ose e atyre, por shqipja, quaje në daç arbërishtja, e gjithkushme, dhe e gjithkundme.

Pëse mun të thomi edhe na për Arbëniën, atë’ që thohej për Italiën që ndë qero të Dantitë, e përei këtijë së madhitë njeriu, se gluha e mirë, e fisme, edhe llamparme ende mosnjana eparhja, a hora, s’ ëmbetetë, por ndë gjithë fanaretë, e çëfaqetë; edhe ajo do të aratisetë, e maronetë sidomos përei së miritë gjithë vendeshit.

Posa unë adha kamë spudhasurë ’ndë feellë e humbët këtë’ të ljashtën gluhë ëndë’ të ’ndërishmetë

Sepse mund të themi edhe ne për Arbërinë atë që thuhej për Italinë që në kohë të Dantes, e prej këtij njeriu të madh, se gjuha e mirë, e fisme dhe llamburitëse nuk gjendet në asnjë krahinë a horë [të veçantë], por duket dhe shfaqet në të gjitha [ato]; dhe do të krijohet e përsoset prej së miritë të të gjitha viseve [të shqipes].

Pasi e kam studiuar thellë dhe me themel këtë gjuhë të lashtë në dhialektet e ndryshme të saj

V

dhialekte sajë, edhe e kamë synkrisurë, e krashuarë, e përqasurë atë’ me të tjeratë gluha çë i gljasinë, edhe janë fyset motrëma me atë’, si ëmbi gjithë elinikoja, a greqishtëja: prashtu fjalatë e formatë gluhënishta që m’u-kanë fanarturë, me gjithë spudhaksiën t’eme, të mira e të bukura ’ndë çillindo dhialektë, a të folunë shqipe, unë ato i kamë dheksurë e përqafurë tue unjiturë, e mbashkuënë të ’ndërishmetë dhialekte ende proterimatë atune; posi janë (’mbë pjesë ’ndopakë) t’ëmbashkuarë ’ndai Shqipëtarët’ e së mesëmës Arbënie; për të aratisurë e themeluarë ëmbë këtë’ mënyrë, në dashtë Inëzotë, një gluhë ’ndëvone

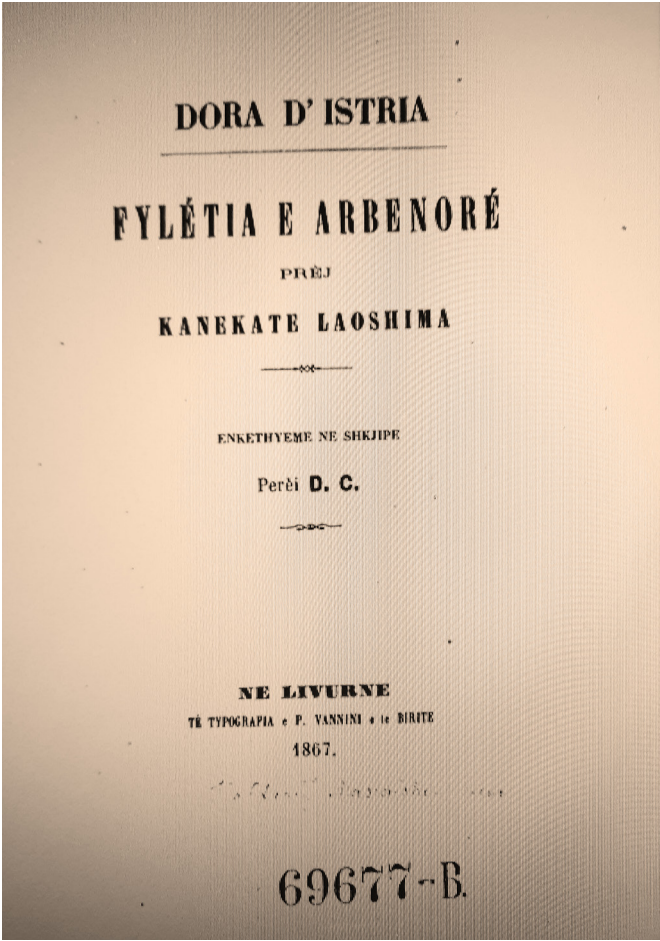
mefëtetë Shqipëtarë të gjithakunshme, e për të dalë ’ndë të shkruomit përei synoreshë të Gëgarismitë si edhe të Toskarismitë.

dhe e kam krahasuar e përqasur atë me gjuhët e tjera që i ngjajnë, dhe kanë lidhje gjërie të ngushtë me të, siç është kryepari helenishtja a greqishtja: prashtu fjalët e trajtat gjuhësore që, me studimin tim, më janë dukur të mira e të bukura në cilatdo dhialekte a të folme shqipe, unë ato i kam pranuar dhe përqafuar duke u përzier dhe bashkuar dhialektet e ndryshme me të mirat e tyre; sikurse janë (të paktën pjesërisht) të bashkuar te shqiptarët e Arbërisë së mesme; për të krijuar e themeluar në këtë mënyrë, në dashtë Ynëzot, një gjuhë shqipe përfundimisht dhe me të vërtetë të gjithkundme, dhe për të kapërcyer, në gjuhën e shkruar, caqet e gegërizmit dhe të toskërizmit.

shkencore e diturore, janë boll, e të panumërta, fjalët që na lipsen për të shprehur disa ide të pakapshme, por sakaq të nevojshme; këto pra, për sa është e mundur, do farkohen e krijohen njëra pjesë duke u nxjerrë e rrjedhur prej fjalësh të tjera, ndërsa pjesa tjetër duke bashkuar fjalët mes tyre, siç e kanë zakon gjithë popujt dhe [siç bëjnë] gjithë gjuhët, e sidomos greqishtja, dhe ndër të rejat gjermanishtja (allamaneja). Prandaj edhe unë s’mundesha të veproja ndryshe, dhe këtë rrugë kam ndjekur, por duke menduar, e stu-

VI

dhasunë, e ljëftuënë vetvetiu për të gjeturë vjershin e siriën më të mirë e t’aksimë ndë gluhën tonë prej fysen e mënyrën të sajë, e jo dha prej vetëvullnesën t’ime, a të paudhesmën fantasion çëdokuitë njeriu. Amb i gjithë

Kështu vetmë fjala jonë, si mua më duketë, mun të bënetë një gluhë, tue sosurë të keetë doken e të paamen po njenitë a tjetëritë dhialekti të pjesëshmi, e të pandrepuomi. Poka pra, e ’mbi gjithë tek’ epistimonikatë, a dietaretë kavsha, e ypothese, bollë, a mëngjize të panumëruome, janë fjalatë që na lipsenë për të kallëzuënë disa idhea të hatisme jose e të duoshme, këto dha, sa munetë me-u-bënë, do stisenë e aratisenë pjesë tue ënxjerrë, e telqunë ato përei tjerashë, edhe pjesë tue ’mbashkuënë fjalatë ndër to, posi gjithë llaojetë e kanë zakonë, edhe gjithë gluhatë, sidomos elinikoja, e ’ndër të reatë pran allamaneja (gjermanika). Prandajë edhe uë s’munesha me-bënë ëndërishe, e ’mbë ket’ udhë kamë vatunë, por tue menuëmë, e spu-

Vetëm kështu e folmja jonë, si mua më duket, mund të bëhet një gjuhë, duke pushuar së pasuri pamjen e njerit apo tjetrit dhialekt të veçantë e të papërsosur. Kësisoj, dhe para së gjithash për termat a çështjet

dhe jo ndryshe. Në mos ndjektë këtë udhë, gjuha jonë nuk mund të zhvillohet e të zgjerohet kurrë për t’u bërë e zonja dhe e aftë për t’u shkruar vetë fuqishëm, këndshëm dhe madhërisht. Në udhën që unë kam marrë e çelur, ajo mundet të hedhë shtat e të rritet sa i pëlqen, edhe me fjalë e ëndje të mirë e të volitshme për të.

Praashtu çillëndo fjalë turqishtë unë papajituarë e kamë mërguomë e shtëmangunë, sa më ish të bënej, pëse Shqipëtarëtë s’do ëmbashkonenë e përzihenë farësej me Osmanllitë çë janë pe njëjë s’jatërës të tërë ’ndërishme fylie, e gjaku, edhe kanë këlënë tyranëtë, e rrënoisetë e Arbëniësë, që kurë ’mbë të parën herë ’nde fushatë e Beratitë (që kluhej dhe Alba e Arbënore, a Grekishtea) ata, shumë kondra Shqipëtarët ç’ishën pakë, u-rrahën, e vran të lumpurin prinkë Ballça; e pastajë nuk’ e lanë më Arbëniën të ullëtë, e prëime kurrë, njera çë e zapëtuan gjithë pas vdekësë të ljaritë, e të papërgljashmitë eroi Gjergjitë Kastrioti, që e thonë Shkënder-beg.

Ëndose nuk ë’ e huoja lëtinesë, gluha jonë e

Prashtu cilëndo fjalë turqisht unë e kam mërguar e shmangur papajtueshëm dhe aq sa mund të bëhej, ngaqë shqiptarët s’kanë për t’u bashkuar e përzier aspak me osmanllitë që janë prej fare e gjaku kryekrejet të ndryshëm dhe kanë qenë tiranët e rrënuesit e Arbërisë. Kur për të parën herë në fushat e Beratit (që quhej dhe Alba e Arbënore, a Grekishtea) ata, një mizëri, [luftuan] kundër shqiptarëve që ishin të paktë, u rrahën, e vranë të ndjerin princ Ballça; e pastaj nuk e lanë më Arbërinë të qetë kurrën e kurrës, deri sa e zaptuan të gjithën pas vdekjes së zulmëmadhit e të pashoqit hero Gjergj Kastriotit, që e thonë Skënderbeg.

Ndonëse nuk është e huaj ndaj latinishtes, gjuha jonë

VII

arbënore po me grekën, a elinikën, ishtë e afërme ma se me çillëndo t’jatërë: ashtu dha munetë ajo të ecinjë, e të prokopisinjë mirë ’mbi udhën, e siriën kësajë të llamparmesë fjale, çë u-kaa thënë gluha e ’nqiellshme edhe hyinushme, sa ishtë e famasurë e lëvduarë përei gjithë së dietareshë. Prashtu si të ljashtetë Ipirote, e Maqedhone, çë janë prinjetë e Shqipëtarvet, ishën t’afërme e gjiri me Elinetë, pastajë gluhën akoma përei njëjë kronitë e telqiën, edhe ajo kaqë më e dëlirë e e kulluome do thohetë, e më e bukurë, e konshime, mirëndrepuome do gjëndetë (1), sa më do qasetë asajë, që mun të ëmbahetë posi ksompli, e prediftima e idheoshime të gluhëvet një-vetë sirie, po si janë shqipeja edhe elinikoja. Pëse dha pa një typë, e ksomplë, si e patën përpara syvet e menës, Italianetë, edhe përsërishtë Rumanetë ’nde gluha e lëtime, nukë mun të ’ndreqetë, e t’ëndreponetë një e folmëja e ree ëmbë’ udhë të mirë. Prandaj unë, kurë nukë trevojja ’ndë të helqunë, a të mëartisunë

fjalatë lipsime përei tjerashë, ado an' soshë të gluhësë vetë, posi gjithëherë, matarova për me-bënë, aherënë i mora mëngjize përei grekutë se përei tjerëshë. Edhe këta kaqë ma tepër pata zakonë të vepëroija sa munesha më shumë herë të gjeija fjale, kujë rrenjën e ka dhe gluha e arbënore, në 'ndonjë të thënët sajë, ashtuse nukë janë gjithëfarrësë të huoja, po diku i përkasin nd' atë.

(1) gjinetë

arbërore është e afërme me greqishten a helenishten më shumë se me cilëndo [gjuhë] tjetër: kështu pra mundet të ecë ajo e të mbrothësohet duke ndjekur udhën dhe shembullin e kësaj fjale të ndritur, emër i gjuhës qiellore e të hyjnueshme, të admiruar e të lëvduar prej gjithë dijetarëve. Pra ashtu si të lashtët epirotë dhe maqedonë, që janë paraardhësit e shqiptarëve, patën qenë të afërm e gjiri me helenët, dhe veç kësaj gjuha e tyre buron prej së njëjtës gurrë, edhe ajo [shqipja] do të flitet aq më e dëlirë dhe e llagartë, dhe do të jetë akoma më e bukur, e këndshme dhe e mirëselitur, sa më shumë që t'i qaset asaj [greqishtes], që mund të mbahet si shembulli e modeli ideal i gjuhëve të së njëjtës klasë, siç janë shqipja dhe helenishtja. Sepse [kuptohet që] pa një gjedhe, e shembull, siç e patën para syve e mendjes italianët, dhe më pas rumunët, te gjuha latine, nuk mund të ndreqet e të vihet në udhë të mbarë një e folme e re. Prandaj unë, kur nuk ia dilja të gjeja fjalët e nevojshme në vetë gjuhën apo të krijoja të reja bazuar në fjalë të tjera të saj, sikurse pata vepruar gjithnjë, atëherë i mora më shumë prej grekut sesa prej të tjerësh. Dhe këtë mënyrë e pata përdorur shpesh e më shpesh, sa më shumë herë mundesha të gjeja fjalë, rrënjën e të cilave e ka edhe gjuha arbënore në ndonjë të folme të saj, çka tregon se nuk janë krejtësisht të huaja, po diku i përkasin edhe asaj.

VIII

Poka pra disa herë mun të mos ish këthjellëtë e 'nçelle noima, e menimi, të kavshavet ligjiruome te deshmi i shkruomë përei meje, unë kamë çëflasunë (1), e kallëzuëmë punën me dy, e tri fjala njivëleshimë, adhe me një frase të taanë, e të 'ndenëme për të shëmënyenë e shtjellunë më fjellët e hapët idheatë, e mnimatë e ligjiratësë; se pëse ashtu edhe kamë parë të bëinë shkruëtoretë gjithë sa janë, e sidomos kandi përei së forpakëshit shqipëtare, e më tepër z. P. Budi: i cilli kële më i qëruomi, edhe i thjeshti, thomse, posi më i vjetëri, ëndër Gegatë sa kanë shkruomë arbërishtë, poqë 'mban e zakonon pakë e fare turqishtëtë fjala, edhe te frasea ishte pakëmos kurdo i mirë e i dëlirë, në u-veqoshinë disa fjalë marrë an' së italishtitë pa ëmpëhië, e shtrëngimë. Ai dha kështu ka zakon e bën tue kallëzuënë me bollë fjala menimin për t'a këthjelluënë mirë, e 'nçelle, posi unë vepëruarë kamë.

Në qoftë se pra disa herë mund të mos ish i kthjellëtë e i qartë kuptimi, e mendimi, i gjërave të thëna në tekstin e shkruar prej meje, unë e

kam ffilluar e kallëzuar punën me dy e tri fjalë të njëvlershme, apo me një shprehje të tërë e të shpalosur për të shënuar e shtjelluar më qartë e shkoqur idetë e kuptimet e ligjëratës; sepse ashtu kam parë të bëjnë edhe shkrimtarët gjithë sa janë, e sidomos disa prej fortpakësh shqiptarë, e më tepër z. P. Budi, i cili qe më i qarti, edhe i thjeshti, besoj, si më i vjetri ndër gjithë gegët që kanë shkruar arbërisht. Ai mban e përdor pak ose aspak fjalët turqisht, kurse në të shprehur është pothuaj kurdo i mirë e i dëlirë, në u veqofshin disa fjalë marrë nga italishtja pa nevojë e shtrëngim. Ai pra e ka zakon ta shprehë mendimin me boll fjalë për ta kthjelluar mirë, e shkoqur, sikurse kam vepruar edhe unë.

Ënde meartisunatë, a 'mbashkimatë e fjalave së rea do menonetë se jo vetëmë unë kamë marrë të dya a tri pjesatë an' së gluhësë vetë, por edhe kamë spudhasurë e llojasurë me gjithë kudesin për të njohurë açiljatë meartisëa ishën të sivasëme e të pagjuoshme 'mbë këtë punë prej fysen të gluhësë sanë, edhe ato vetmë i kamë përqafunë, e zakonuomë, që nd' atë sivaseshin, e 'ndrëponeshin mirë. Pëse (dua edhe të sjellë një diftimë) në unë kamë zakonuarë e

Te fjalët e reja të përbëra e të përngjitura do mendohet se unë jo vetëm kam marrë të dyja a tri pjesët [e tyre] prej gjuhës vetë, por edhe kam studiuar e qëmtuar me gjithë kujdesin [e nevojshëm] për të njohur cilat kompozita puqeshin e cilat dukeshin të pabindura në këtë punë sa i përket natyrës së gjuhës sonë, dhe kam marrë e përdorur vetëm ato që pajtoheshin dhe përshtateshin mirë me të. Sepse (dua edhe të sjell një provë) nëse unë kam praktikuar dhe

(1) ksefrasunë.

IX

e vepërosurë 'mbashkimin të prothesës (1) *me* ndë tjeratë fjala, kamë vështuarë më parë se po 'ndodhej këjo punë te gluha e arbënore, si, për të thënë, ende epiirimatë (a ëmbithënatë, *mekotë*, *mekohë*, *mezi*, *memëzi*, edhe tek' e thëna (rrima), *mesiinjë*, posi ëndodhetë pra prothesëa *më*, që vëljen ëmbi, *mi*, *pë*-, embashkuome tjerave fjalë shumëherë, sa të mos themi gjë për prothesetë, 'mbë, ndë, për, e 'ndo njatërë, që na japin gjithmonshmë prediftimë 'mbë mëartisetë 'nde gluha jonë. Të gjithë këto shërbisetë pran unë u-kamë udhisunë e 'ndrequnë edhe shumë 'mbi eufoniën, a zërin të mirë (mirëzërimin), posi, për hirë të fjalësë, ëndë të zakonuëmë, e përdorunë metohjiatë, a mepatësitë, dokurë gegarishtë, e dokurë toskarishtë,

kryer bashkimin e parafjalës (1) me me fjalë të tjera, kam vështuar më parë a ndodhte kjo gjë te gjuha arbërore, si, për shembull, te ndajfoljet (a mbithënatë) *mekotë*, *mekohë*, *mezi*, *memëzi* edhe te folja *mesiinjë*, sikurse ndodhet pra parafjala *më*, që ka kuptimin ëmbi, *mi*, *pë*-, bashkuar shumë herë me fjalë të tjera, për të mos zënë ngoje parafjalët 'mbë, ndë, për e ndonjë tjetër, që na japin një provë të gjithkohshme për kompozitat te gjuha jonë. Krahas gjithë këtyre gjërave unë kam vënë në vijë dhe ndrequr edhe shumë [të tjera] mbi eufoninë, a zërin e mirë (mirëzërimin), si edhe, fjala vjen, në të praktikuar e përdorur metohjiatë, a mepatësitë [pjesoret], herë gegërisht e herë toskërisht,

edhe pra t'aparemfatin enklisin, a mënyrën të pakrenëme, të Gegavet. Pëse unë kamë vepërosurë mënyratë si këtune ashtu dhe atune, posi më mbarë më dukej për të thënët

mirë, e për zërimin të bukurë, edhe folmën t'ambëlë, e fjellëtë. Sa të thomë gjithëqyshë me pakë fjalë unë kamë spudhasurë, e menuarë fellë fysen, e t'ënkremunën e të folmësë sanë, e po atë kam' ëndjokurë tue mataruenë dha e përkuidesunë shtëllismën të sajë prej fysen vetë, edhe ashtu prej kanunetë së fëtetësë fillollojie, e gramatikesë të synkrisurës, a përgljasunës, po si e thonë atë të dishmetë. Pa bënë kështu, unë e metathomë thar-

(1) a prevumes.

edhe pra mënyrën paskajore, a mënyrën e pakrenëme, të gegëve. Sepse unë kam përdorur mënyrat si të këtyre ashtu dhe të atyre, siç më dukej më mbarë për të thënët mirë, e për zërimin e bukurë, edhe të folmen e ëmbël e të kulluar. Që t'i them të gjitha, si e qysh, me pak fjalë, unë kam studiuar e qëmtuar thellë natyrën dhe strukturën e të folmes sonë, e po asaj i jam përmbajtur duke i kushtuar vëmendje dhe përkujdesje shtjellimit që diktojnë natyra e vetë gjuhës, si dhe rregullat e filologjisë së vërtetë, të gramatikës së krahasuar a të përqsaur, siç e quajnë të dishmit. Pa vepruar kështu, unë po e them sërish dhe pa dro-

X

óstë, se ishtë punë e pamundme sa të shkruhaetë nja kartë, sidomos dietare, a epistimonike 'ndë shqipë.

jë se është gjë e pamundur të shkruhet në shqip një punim, sidomos dijetar a shkencor.

Munse ëndonjë jatërë do bënjë më mirë ka meje; edhe këta ishtë që unë dishironjë, makarëse Shqipënia të keetë ajo akoma një gluhë e veçëme, si gjithë fyliat' e kanë, edhe t' aratisetë kjo kavshë e lumpurë, e e dishiruome prej më të mirën sirië. Unë adha dua gëzonemë pasostë në ai u-duktë 'ndo njatërë që të bënjë më mirë se unë s'kamë bënë. Por jam' i përbindurë se udha e dreqë, edhe sotiriare 'mbë ketë skopo nuk' ishtë, as munetë me-këlënë 'ndonjë jatërë ënka asajë që unë kamë marrë, e 'ndjokurë (1).

Mundet që ndokush tjetër ta bëjë më mirë sesa unë këtë punë; dhe pikërisht këtë dëshiroj edhe unë, makar të ketë Shqipëria së shpejti një gjuhë të vetën, siç e kanë gjithë kombet, edhe të ngjizet kjo krijesë e lume dhe e dëshirume prej më të mirit brumë. Unë pra do të gëzohem pa masë në u duktë dikush tjetër që ta bëjë më mirë nga sa unë e kam bërë. Por jam thellësisht i bindur se udha e drejtë dhe shpëtimtare për arritjen e këtij qëllimi nuk është, dhe as mundet me qenë, ndonjë tjetër përveç asaj që unë kam marrë e ndjekur (1).

(1) Libretë e kartatë që unë kamë përdorunë, e këshillëtuarë, e spudhasurë për të shkruomit arbërishtë, janë afërore gjithë sa mun të gjëndenë, e që u-kanë shpallurë njeri sotë: më tepër dha: Hahn, *Albanesische Studien*; edhe pran: Reinhold; Xylander; Stier;

Crispi; Dorsa, *Studii etimol.*, e *Ricerche e Pensieri*, etc.; De-Rada, *Poesie Albanesi*; Chetta, *Dizion. Alb.*, Rossi, *Vocabol. Epirot.*; Da Lecce; Bogdani; P. Basile; Guagliata; e tjeratë libre typosurë ndë Romë, pa ëmbi gjithë P. Budi, që është më i vjetëri, e më i miri: por si krie e parë *Dhjata e ree*, të Korfoitë; e gjithë pra ato vivlia, karta, e të shkruome namatisurë përei meje 'nde libri emi, *Grammat. Comparata sulla lingua Alb.*, Livorno 1864, ed *Appendice alla Gram.* etc.: *Qualche prosa e Versi Alb. tradotti e annotati*, Prato 1866. Pastaimë u-kamë 'mprodhurë kënkashi së llaoshima çë pata ndë duarë, edhe së ditunashë, e njohësinashë 'nkahado së pohtisura, por jo pa këqyrinë, e kulluëmë ato prej themeliatë, e fidhumatë së fëtetësë dieje filllollojike. Unë adha po këto kamë ëndjokurë, zakoni-

(2) **Librat e kartat që unë kam përdorur, shfletuar e studiuar për të shkruarit arbërisht, janë pothuaj gjithë sa mund të gjenden e që janë botuar deri sot: por më tepër: Hahn, *Albanesische Studien*; dhe vijojnë: Reinhold; Xylander; Stier; Crispi; Dorsa, *Studii etimol.*, e *Ricerche e Pensieri*, etj.; De-Rada, *Poesie Albanesi*; Chetta, *Dizion. Alb.*, Rossi, *Vocabol. Epirot.*; Da Lecce; Bogdani; P. Basile; Guagliata; e librat e tjerë të shtypur në Romë, para së gjithësh P. Budi, që është më i vjetri e më i miri: por si krie e parë *Dhjata e re*, e Korfuzit; e gjithë pra ato libra, karta e shkrime përmendur prej meje në librin tim *Grammat. Comparata sulla lingua Alb.*, Livorno 1864, dhe *Appendice alla Gram.* etc.: *Qualche prosa e Versi Alb. tradotti e annotati*, Prato 1866. Pos këtyre më kanë shërbyer këngët popullore që pata në duar, si edhe dituri e njohuri të fituara me gjithfarë mënyrash, shqyrtuar e shoshitur prej themeli, me parimet e dijes së vërtetë filologjike. Unë pra këto kam ndjekur, përdo-**

.....
surë, e vepërosurë sikundërse i diftova më parë, e i porosita nde vivlia ime.

.....
rur, e shfrytëzuar sikundërse i dëftova më parë, e i rekomandova te libri im.

Nai pran te këjo enkëthyemëja un kamë përdorinë, e zakonuomë literatë lëtime vendë së elinishtet, poqë unë i besonjë këto më të bukura, e të mira e t'uidhisme për gluhën shqipë, këtë' pata me-bënë për vullnesë të tjerashë, e për arrësië të sipërme 'mbi vollën t'eme. Por ëndëvonë qarta e litëravet, a haraktiritë grafiku, po është më e ljehtë se ajo e frasesë, edhe as kaq' e tekme, e e rëndë sa kavsha e së folmës, a gluhësë të shkruome, q' është udha e siria që do t' ëmbahetë për më të bukurë e vëlleshimë sajë mënyrë, e shtëllisme, e prokopië.

Prandaj te ky përkthim unë kam përdorur e ushtruar shkronjat latine në vend të atyre greke, megjithëse besoj që këto janë më të bukura, e të mira e të përshtatshme për gjuhën shqipe; këtë duhej ta bëja për hir të vullnetit të të tjerëve, si dhe për arsyet e mësipëme, kundër dëshirës sime. Por tek e fundit, debati për shkronjat, apo shenjat grafike, është sigurisht më i lehtë se ai për të shprehurit, dhe as me aq peshë e i rëndë sa çështja e së folmes, apo e gjuhës së shkruar, çka do të thotë udha dhe hapat që do të hidhen për ta bërë atë më të bukur e të vlefshme, të zhvilluar e të mbrothësuar.

Ramadan Musliu, *Shtjellë shpirtërore*. Përzgjedhjen e poezive dhe parathënien Anton Nikë Berisha. Sh. B. “Beqir Musliu”, Gjilan 2021.

ZBËRTHIM I MIRËFILLTË I SISTEMIT POETIK TË RAMADAN MUSLIUT

nga Emin Azem

Libri që posa është botuar, “Shtjellë Lshpirtërore”, ka një kuptim përtej simbolikës që lidhet me njëvjetorin e shkuarjes në amshim të poetit Ramadan Musliu. Pra, libri është vetë tipologjia e një verbi poetik, që vjen i sintetizuar në formën e tërësisë. Kjo tërësi arrin të pajtojë harmoninë estetike të shprehjes poetike dhe rrafshin kuptimor të ideogrameve që vijnë në formë të zërave të brendshëm në vetë qenësinë e mikrokozmosit.

Ata që s’kanë pasur rastin ta ndjekin vazhdimësinë krijuese të Ramadan Musliut poet, tani do të mund të rigjejnë një autor pak a shumë të rifreskuar në kujtesën tonë, i cili del në pah me gjithë gamën e plotnisë së tij poetike e shpërndarë në pesë vëllimet me poezi të shkruara para se të ndërronte jetë.

Cila është merita e përzgjedhësit të poezive që ndodhen në këtë libër?

Do t’i hynim në hak ndoshta autorit të këtyre poezive nëse themi se Anton Nikë Berisha me këtë përzgjedhje na ka ofruar një portret krejt të ri poetik të Ramadan Musliut, po ama është e pashmangshme bindja që na imponohet se përgjegjësinë për këtë metodologji përzgjedhëse, ai sikur e ka ndarë me vetë autorin e poezive. Në hyrje të librit hartuesi i kësaj zgjedhje me poezi ka veçuar një mendim thelbësor të Ramadan Musliut, e që shpreh edhe pikëpamjet mbi artin poetik përgjithësisht: “[...] poezi është një prej atyre arteve që aktin e ripërtëritjes e ka më shumë si një gjenerim të brendshëm, gjenerim permanent, të vazhdueshëm dhe pikërisht kjo na bën me dije se poezia e mirë është ajo e vetë ripërtëritura, ajo që vjen si shprehje sintetike, por që në thelbin e saj është një perceptim i ri, pushtim i një hapësire të re të emocionit dhe një pasqyrim i aftësisë gjeneruese të vetë gjuhës...”

Për ta përfunduar këtë mendim të Ramadan Musliu, përzgjedhësi i poezive është i vetëdijshëm se me këtë sistem poetik që po na sjell në formë të këtij libri, në fakt ka dashur të na e dëshmojë

se poezia e këtij poeti hyn në rrethin më të ngushtë të veprave që bëjnë kulmin e poezisë bashkëkohore shqipe. Sigurisht që ky vlerësim s’ka mundur të bëhet pa një lexim dhe rilexim të kujdesshëm që i bërë ai gjithë opusit krijues të Ramadan Musliut, sepse po të ishte ndryshe tani këtë libër nuk do ta përjetonim si një rifORMATIM të një strukture komplekse poetike, edhe për faktin se, siç e thotë ai, vepra e mirëfilltë letrare nuk lexohet lehtë.

Para se të merrte ndonjë vendim përfundimtar për sa i përket shtjellimit tekstor dhe estetik të këtij libri, Anton Nikë Berisha, me siguri është ndeshur me dilemat jo të pakta se cilat poezi duhet të futen në përzgjedhjen e tij. Këto mëdyshje ai nuk i fsheh edhe në parathënien e librit, teksa shprehet se nuk e kishte të lehtë të vendoste se cilën poezi ta merrte Me fjalë të tjera kjo domethënë se, edhe ato poezi që nuk ndodhen në këtë vëllim antologjik, mund të përfshihen në ndonjë libër tjetër të një karakteri të ngjashëm, ose të përafërt. Megjithatë, aftësia dhe shija për të përzgjedhur të duhurën, dhe metodologjia e përcaktimit të kriterëve për cilësinë, e kanë udhëhequr autorin e kësaj përzgjedhjeje përgjatë gjithë procesit të vlerësimit dhe rivlerësimit të poezisë së Ramadanit. Me këtë metodologji Berisha sikur synon të kompensojë mbase edhe të rikthejë vëmendjen e humbur të kritikës letrare ndaj botës poetike të poezisë së këtij krijuesi edhe për faktin se, siç thotë Berisha në parathënie, poezia e Ramadan Musliut është shumë më e vlefshme dhe poetikisht më e pasur dhe e lartësuar sesa del në shqyrtimet dhe interpretimet e deritanishme. Pra, një antologji e mirë, siç është “Shtjellë shpirtërore” na shtyn t’i kthehemi edhe njëherë autorit, kurse ata që do të kenë gatishmërinë dhe përgatitjen e duhur për ta studiuar poezinë e tij, mund ta marrin si pikënisje pikërisht këtë përzgjedhje, sepse ajo del të jetë edhe si një rinjohje me autorin

e pesë vëllimeve poetike: “Parodia e trupit” (1981), 1985 “Shqisa e gjashtë” (1985), Prishtinë; “Pasqyra e të rrëfyerit” (1987), “Në zemrën e gjërave” (2004) dhe “Gjendje neutrale” (2019).

Trupi, harrimi, flijimi, janë disa nga kontaktet asociative figurative që e përçojnë kuptimin e tekstit – rrëfimit poetik të Ramadan Musliut, ku figurativiteti pashmangshëm është i lidhur me aftësinë për perceptimin dhe zbërthimin e kuptimësisë, kurse vargu, siç do të thoshte Malarme, mundëson rikompozimin e trajtave të papërkryera të gjuhës, sikundër mund t’i hasim në vargjet: bie nata ngadalë me parukën e territ mbi kodër (tek poezia Natë kalabreze), arsyeja e flijimit është si shiu për ugar (tek poezia Tallja përpara kryqit), drurin e fantazisë e kishin mbjellë në kopsht (tek poezia Herbariumi), vetëm pikëllimi na gjuan me gurë (tek poezia Mashtrimi i hënësines), ç’muzikë akulli solli kjo kohë (tek Hënësina që po shuhet), Me pëlhurë mushkërisht i mbulovala ëndrrat (tek Mërgimi i trupit), Si një petk i vjetruar plot arna, rri e varur vjeshta, në gozhdën e ndryshkur të stinës (tek poezia Vjeshtë e vonë), Zërat e çerra të pulëbardhave, kur bukuroshet e fatamorganeve shfaqen, vinin të dridhshme si malli atdhetar (tek poezia Për emrin e lashtë të trupit tonë).

Ata që do ta kërkojnë tejdukshmërinë e verbit poetik të Ramadan Musliut, nuk do të mund të gjejnë për arsye se kjo nuk është një poezi që shuan kureshtjen me një të lexuar. Procesi i rileximit të kësaj poezie ndërlihet me natyrën komplekse komunikuese të diskursit letrar që përmban në vetvete, për arsye se, siç e thotë autori i parathënies së këtij libri, përcaktimi i Ramadan Musliut të hartojë poezi të mirëfillta moderne, të ndërtojë atë lloj të tekstit që e përligj poetin madhor dhe si të tilla (poezitë) mund të komunikojnë dhe të ndikojnë estetikisht në lexuesin, jo vetëm të kohës kur u hartuan, përligjet para së gjithash nga poezia e tij, po dhe nga pikëpamjet e tij teorike e estetike që Ramadani i shprehu për dukuritë e ndryshme të poezisë e të artit letrar në përgjithësi.

Një poet si Ramadan Musliu, që e kishte të zhvilluar edhe ndjeshmërinë e të kuptuarit të poezisë në pikëpamje teorike e estetike, paraqet jo vetëm arsyen për ta perceptuar poezinë e tij nga një këndvështrim pak a shumë të veçantë, por edhe tërësinë e vlerave stilistike që ofron kjo poezi.

Libri “Shtjellë shpirtërore” me metodologjinë përzgjedhëse të Anton Nikë Berishës, dëshmon edhe njëherë se poezia, nëse vendoset në rrafshin e duhur të vlerësimit, si e tillë mund të funksionojë shumë natyrshëm si fryt krijues i një sistemi të konsoliduar poetik.

Shkup, tetor 2021

HUMANIMAL

tregim nga Andrin Kabashi

Të ndenjurit vonë natën, shpesh, nuk është edhe një ide aq e mirë. Sidomos pas kësaj që më ndodhi, nuk do ua kisha rekomanduar ndokujt që të qëndronte deri në orët e vona të natës. Më e mira së mirës do të ishte sikur të shtriheshim e të flinim sa më herët që të mundemi. Të vendosnim kokën ne atë drejt jastëku e të mos mendonim më se çfarë ndodhë me botën, matanë derës së dhomës. Ndonëse ajo se ç'kish ndodhur, do ndodhte edhe po qe se unë të kisha fjetur më herët, prapë se prapë, nuk do doja të dija kaq shumë nga kjo histori. Në fakt nuk do doja të ndodhte fare, por ja që ndodhi ajo që ndodhi.

*

Unë jetoj në katin e parë të ndërtesës. Apartamenti se ku unë jetoj nuk është edhe aq i madh, por megjithatë është i kënaqshëm. Në pronësinë time, së bashku me këtë apartament që e kam trashëgim nga babai, kam edhe një bodrum i cili gjendet mu poshtë apartamentit tim. Për të shkuar në bodrum duhet të kaloj dy palë shkallë dhe të kthehem në të majtë, menjëherë sapo kaloj ato të dytat. Është afër, nuk e kam larg.

Në një nga netët gjysmë të freskëta të tetorit, diku rreth javës së parë apo të dytë të muajit, po qëndroja zgjuar duke u marrë me dizajnin e interiorit të një apartamenti. Isha i lodhur dhe mezi kisha koncentrimin e duhur. Syzet kishin lënë shenjat e tyre mbi hundën time dhe kjo gjë më dëshmonte se kisha kohë të gjatë që po merresha me atë projekt. Nëse nuk gabohem, kishin kaluar rreth pesë apo gjashtë orë që kur isha ulur dhe shikoja variacionet e ngjyrave dhe pozitën e orendive të apartamentit që hartoja. Atë natë isha i vetëm në banesë. Isha shumë i lodhur. Paçka se pos kësaj, në kokë kisha Sindin, ish të dashurën time. Ishim ndarë dy javë më parë; por mundohesha të mos e kisha nëpër mend, për këtë arsye edhe i jepja vetes shtysë të merresha me përfundimin e ati projekti, që për shkak të gjendjes sime të keqe emocionale, nuk më ngjallte asnjë kënaqësi gjatë punës – ashtu siç kisha dikur. Kjo mund të duket krejt e natyrshme, gjersa një çast zhurmëroi zilja. Sigurisht se u çudita. Ishte ora dy pa një çerek, pas mesnate. “Kush drejt mund të jetë në këtë orë të vonë për atë Zot?!” – thash me vete. U ngrita nga tavolina ime e punës, kalova përmes korridorit të ngushtë e të errët në të cilin nuk kisha lënë asnjë dritë të ndezur, dhe shkova deri tek dera kryesore. Vura dorën në bravë të hapja derën, por në çast u kujtova të shikoja fillimisht nga syri magjik. Nuk ishte askush! Drita e korridorit të hyrjes kryesore të ndërtesës, ndriçonte hapësirën boshe që gjendej kundruall derës sime, por nuk ndriste asnjë njeri. Të ju them të drejtën, mendja më vajti tek disa kalamaj çapkën që jetonin në apartamentin përballë atij timit; thash: “Me siguri ata duhet të kenë

qenë, duan të më pengojnë, si përherë”. Dhe nuk i kushtova fort vëmendje kësaj pune, duke u kthyer në tavolinën time të mbaroja punë sa më shpejt. E çuditshmja e gjithë kësaj historie qëndron se, kushdo që i ra ziles atë natë, nuk e la me aq! Ai vazhdonte përherë të njëjtën gjë, për çdo natë! Gjersa një natë vendosa ta prisja zgjuar! “Fëmijët, - mendova me vete, - mund të ishin një herë, hajde edhe dy herë, tri ndoshta, por jo tërë kohës”. Prita orën dy pa një çerek, pas mesnate, pasi që, çdo natë, zilja zhurmëronte po në atë orë. E prita tek dera kryesore, duke vendosur syrin tek ajo vrima e vogël e syrit magjik, e të shihja vet se kush ishte i çmenduri që çdo natë vinte dhe më shqetësonte – por më kot. Prita gjatë dhe asgjë nuk ndodhi. Të ju them të drejtën, isha në mendime se mos vallë Sindi kish planifikuar ndonjë rreng si formë hakmarrjeje apo ku ta di unë, por një mendje apo ndryshe ta them, një ndjenjë nga brenda, që nuk e dija as vet se nga më vinte, më thoshte se ajo nuk kishte të bënte aspak me atë punë dhe se dikush tjetër, – që për fat të keq, ishte i panjohur, – po merrej me atë punë të bezdisshme; edhe pse, Sindi nuk shfaqësohej plotësisht nga kjo çështje. Në atë çast, gjersa unë shikoja nga jashtë korridorin e thatë e të pajetë që gjendej kundruall meje, ra zilja! Ishte e pamundur! “Si mund të ndodhë kjo gjë?”. U sprapsa dhe mendova me vete se ç'dreq marrëzie po ndodhte. Si ishte e mundur që zilja të cingëronte pa prezencën e dikujt që ta shtypte butonin e mallkuar!? Dhe ju betohem, se pa u bërë një moment i vetëm, si një fraksion filmi, m'u kujtua se jashtë, në hyrjen kryesore të ndërtesës, ishin të vendosura të gjitha zilet e apartamenteve të asaj ndërtese. Dikush doemos duhet ta shtypte atë buton, të paktën, nëse jo nga brenda, atë do ta bënte nga jashtë. Me të menduar këtë gjë, hyra në dhomën e parë që kisha afër dhe vështrova nga xhami i dritares e cila gjendej në krah të hyrjes së ndërtesës, aty ku ishin të gjitha zilet e secilit apartament që gjendej në atë hyrje. Shikova në të katër anët! Ndoshta edhe në gjashtë anë; në shtatë; apo edhe në dhjetë anë! Nuk e di as vet se në sa anë shikova, por jam i bindur se nuk lash pëllëmbë pa përshkuar me sy, vetëm e vetëm që të gjeja atë që shkaktonte të gjithë këtë bezdi dhe këtë lojë psikopate në pikë të natës. Por nuk pash askënd! E gjithë rruga ishte bosh. Me të vërejtur këtë situatë shqetësuese dhe patetike, vendosa të shkoja poshtë në bodrum të merrja dyfekun që përdorte babai në gjueti. Hapa derën me ngadalë dhe pa bërë zhurmë duke dashur të mos dëgjoheja nga psikopati i ziles, dhe kapërceva shkallët që të shkoja për te bodrumi. Sakaq, sapo arrita në krye të shkallëve që të shpienin për në bodrum, në fund të tyre, m'u përballë derës së bodrumit tim, pash një burrë të zgjebosur, era e të cilit

kundërmonte gjerë në krye të shkallëve për në hundën time. Mora frymë thellë nga ankthi që më kaploi nga këmbët si të ishte gjarpër me zile, e t'më vërvitej gjer te qafa duke më zënë frymën ajo erë e tmerrshme. Ishte i veshur si mos më keq! Flokët i kishte të çrregullta; ishte i parruar; me dhëmbë të dalë jashtë dhe të pa formë. Qëndronte i ulur në tokë, i mbështetur në derën e bodrumit dhe hante një nga ata minjtë e mëdhenj që kishin zënë të dilnin atë kohë nëpër bodrumet e ndërtesave. Ju betohem se sa nuk volla nga neveria dhe tmerrri që më panë sytë. Por e keqja nuk u ndal me kaq! Oh, jo! Sytë e tij që shkëlqenin ashtu siç shkëlqejnë sytë e maceve në netët e errëta, vështroan dhe ranë ndesh me shikimin tim, – ngadalë, nxori nga goja copën e mishit të miut, me plotë jargë dhe pështymë, në të cilën kishte edhe ngjyrë gjaku, gjë që më la të kuptoja se ai mi i fëllicur, ishte marrë i gjallë dhe po mbytej nga kafshimet e burrit me dhëmbë të dalë jashtë. – i cili dridhej nga frika dhe nga neveria e papërshkrueshme që kisha përjetuar në atë moment. Ai u ngrit dhe me gjithë forcën e tij u nis t'i ngjiste shkallët drejt meje. Me të parë ngritjen e tij me tërë atë vërshim mbi shkallë, nuk e di në janë bërë tre sekonda kur gjeta veten brenda apartamentit tim, me derë të kyçur dhe të siguruar mirë. Goja m'u kish tharë, gjunjët më dridheshin, zemra sa s'më dilte nga kraharoni dhe frymëmarrja ime ishte e çrregullt si kurrë më parë! Ai nuk ishte as Sindi, dhe as kalamajtë çapkënë që mendoja dikur. Ishte një krijesë që i ngjasonte shtazëve. Një qenie humane në një trajtë animale. Qëndroja i ulur me shpinë nga dera, me duar në kokë, dhe mendoja me vete: “Ç'dreq krijese është kjo?”. U mundova të qetësoja veten, dhe pasi që mendova se isha mirë, u

ngrita dhe shikova nga syri magjik. (Oh, Perëndi!) Ai ishte aty! Gjatë gjithë asaj kohe që prisja ta shihja fytyrën e tij nga syri magjik, tashmë ngjau. Drita që ndriste korridorin e thatë të ndërtesës, tashmë ndriste fytyrën e tij. Ndriste një fytyrë që të kallte datën! Ai qëndronte kundruall derës sime dhe nuk e kam as më të voglën ide se si drejt e dinte se cila ishte zilja ime, apo se ku ishte dera e apartamentit tim. Kurrë në jetë nuk kisha parë një njeri të tillë, e le de më të kisha punë, a diçka me të. Kjo gjë po më shqetësonte tej mase dhe nuk dija se si të veproja. “Ta marrtë drejt, - thash unë, - si nuk m'u kujtua!” dhe hapa sirtarin që gjendej pranë derës ku po qëndroja, nga i cili nxora revolen time. Hyra në dhomën nga e cila shikova më parë, hapa dritaren dhe shtjeva në ajër, duke menduar se do frikësohej nga zhurma dhe do largohej. Nuk guxova të shihja edhe një herë atë pamje të tmerrshme që më kishin parë sytë atë natë. Hyra në dhomën time, kyça derën mirë me çelës, dhe nuk dola e nuk lëviza nga ajo dhomë gjatë gjithë natës.

Të nesërmen dëgjova se policia kishte ardhur natën dhe kish patrulluar vendin. Doemos ndonjëri nga fqinjët do i kishte thirrur pasi që kish dëgjuar të shtënë time. E mira e kësaj ishte se askush nuk dinte mbi historinë e vërtetë, dhe askush nuk kish ide se nga ku erdhi e shtëna. Që nga ajo natë e tutje, sa herë që dëgjoj një zhurmë zileje, më kujtohet ajo që kisha përjetuar atë natë. Ndonëse zilet e apartamenteve të ndërtesës ku unë ende jetoj, vazhdojnë të bien e të zhurmëojnë përherë, ato kurrë nuk do të bien njëllor siç binte zilja ime, ato net të hershme vjeshte.

24. 1. 2021 – Prishtinë

SA HERË ZGJOHEMI

poezi nga Sokol Zekaj

KUJTESË PËR TANUSHËN, E TË TJERA...

Buzë liqenit rri e vargje them, Tanushë,
Era prek mëndafshin e liqenit
Ku je? A mos po endesh zallesh t'ndonjë
lumi
që ngarkuar me blloqe akujsh dhe bore
po zbret drejt pamjeve të mia
ndërsa ti vetë, veshur me mjegullat e holla
të dramës tande të përgjeshme
ndjen vetminë e kangës, me:
m'a ka qerpikun si krahi i dallndyshes-
dhe me adhurimin e vajzave buzë krojesh
a komentet elegante të shkollareve...
Dhe prapë ndjehesh larg... në harresë...
Por jeta kështu është, përrallë a legjendë,
oj janë shqiptare... Dhe dua t'them
nga ky shelg zogjsh anë liqenit
ndërsa dielli po perëndon mbas malesh
t'largëta:
ti je dhe Haretrembura e Milosaos, Tanë,
dhe Hana e Bardhë e Pol Verlenit!

NË VERË

Ja ku erdhi i nxehti afrikan
miku që nuk harron
se unë sot, në këtë moshë prej baobabi
me përvoja zjarresh e stuhishë
kështu e kujtoj që nga fëminia-
varë në qafë tamburin me shumë ngjyra
por të gjitha të çelta
tek e rreh me shkopinj
rrezesh të zjarrra dielli-
Më pas vinte nata dhe ai qetësohej përpak
i shtrirë buzë liqeneve a lumenjve
me fytyrën kah qielli me yje
me hanën ndër dhambë si një buzëqeshje
Tash unë jam një tjetër: sytë e mi
shohin më pak / por teksa përfytyroj
vendin e tij, Afrikën e Veriut
me shkretinat e pamata
e historinë e saj, e Salambonë e Floberit
e arie e simfoni e muzikë lloj-lloj
në qetësinë e kësaj dite
që jep e merr me heshtjen
dhe në vetminë time andrrouese
te kjo dhomë e vogël si kabinë fluturimesh
mbi fishkëllimën e lehtë
të ventilatorit që rrotullohet në harmoni
befas sikur ndiej një muzikë!-
një sekuencë muzikore
e shkurtër- tinguj të qartë e të vërtetë
si ari i dalë nga rana
nga një melodi e largët dhe e vjetër
por jo e panjohur,
një sekuencë që më përsëritet pambarim
në besim dhe harmoni
nga *Kartagjena e Rrënueme*.

27 qershor 2021

ART POETIK

Duhet me u ndie plot emocione jete
për me u ndie plot poezi
si kova në shi nën një strehë shtëpie.

*

Kush e lexoi vërtet poemën
ndjeu që nuk e mori thjesht me sy
as thjesht me mendje
por me të gjitha poret e qenies
siç marrim erën e detit në port, natën

tek presim anijen që po afrohet
ndër vezullima
dhe do na sjellë njeriun e dashur.

FLETË DITE

Dita është një fletë e hollë
ku shkruhen gjërat e pashlyeshme
edhe pse nuk është e bardhë
dhe nuk është as njëngjyrëshe
pasi mban ngjyrat e botës
dhe të dëshirave tona
prapë ne ëndërrojmë me i gdhendë
gjërat e forta, të pashlyeshme
te ajo fletë e hollë dite
si disku i Borhesit, me një faqe

18 shkurt '21

POETI NË LËNDINË

Këtë ditë marsi, duart e mia
me gishtat humbur në fund të barit
me ndonjë lule përmbi
mbajnë trupin tim si një pemë
në tokën ngrohur nga dielli-
kujtime që fëshfërijnë
imazhe që vegojnë
ëndërime që kërkojnë degëve
një vend për çerdhe.

Mars 2021

SA HERË ZGJOHEMI...

Sa herë zgjohemi, dhe hapim sytë
dhe ngremë bërrylin si një rrem
dhoma jonë lëkundet
thua se jemi mbi ujë, në një varkë.

NJERIU

Njeriu ka dy sy për me pa
dhe ka dy veshë për me ndigjue
por veç një gojë për me folë
atë që konkludon një mendje.

NË UDHË

Ndodh ndonjëherë, je n'udhë
me torbën tënde nën sup
dhe, i lodhur
ndalesh buzë një burimi...
Por sheh, në torbë, sa çudi
në vend të bukës
gjen gurë!...

I mbështjell gurët me butësi
dhe e mba torbën
si gjënë e brishtë
si gjënë e shtrenjtë

se në qofsh në udhë
duhet me e pasë një torbë
dhe në paç një torbë
duhet me pasë diçka në të
si fruti thalbin
në degën q'e tund era...

por edhe se
kur të ndalesh prapë në udhë
buzë një tjetër burimi
mbase... çudia:

gjen bukë në vend të gurëve
në torbën si zemra jote

8 korrik 2021

THEM PËR DISA GJËRA...

Them për disa gjëra që nuk shkrova:
thjesht nuk munda t'i kem në dorë
si t'gjitha gjërat e vërteta
pasi nuk i ndava dot nga zemra.

Korrik 2021

NJË DËSHIRË E NJË KOHE...

Si nuk rashë një herë sëmure
dhe në një dhomë spitali
me lexue libra larg hallesh me grurë
pranë një dritares së hapur!...

Qershor 2021

KULLA

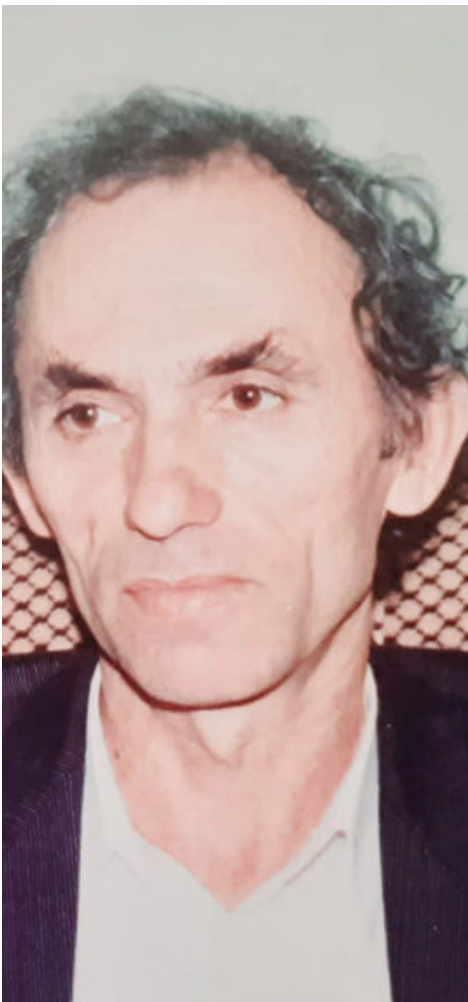
E ngrita këtë kullë me themele gjaku
gur mbas guri, fjalë mbas fjale
të fortë dhe të parrënueshme
ku thërmohen shirat dhe drita e diellit.

Tetor 2021

DHJETË VJET

Prej dhjetë vjetësh s'i kam shtuar
ndonjë raft bibliotekës sime
por librat që kanë qenë
i kanë mirëpritur librat e rinj
duke i prekur në sup
duke u hapur vend
duke ngushtuar veten
duke i mirëkuptuar si të ardhur
-dikush dhe i vonuar por jo për faj të tij-
i kanë marrë nën krahë
i kanë mbajtur në shpinë
qoftë dhe tue u përkulë nga pesha e tyre-
kështu si vitet që pata
kanë pritë vitet që më kanë ardhë.

Shtator 2021

RESHJE YJESH

Reshjet e yjeve bien
të imta, mezi duken
megjithatë bien
mbi gurë dhe ujëra
mbi fushat e errësua
mbi liqene dhe dete
mbi qytetet me drita ngjyra-ngjyra
mbi gëzime, trishtime
mbi buzë, në sy,
bien si reshjet e shirave
por nga një qiell më i lartë
me një tjetër ngjyrë
dhe bien veç netëve pa re
ndonjëherë me stuhi
përndeze nga era
përzjerë me dritë hëne
bien mbi ne që, të magjepsur
i presim zbuluar, u hapim
fytyrën, krahnorin,
se me ecë nën fije ari
të reshjes së yjeve
është shenjë lirie
dhe kujtesë dashurie
dhe dëshirë bukurie
dhe ndjejmë se si na njomen
si lulet nën vesë
nën ato reshje yjesh
jo këmisha, si letra
e hollë e poemave
por sytë dhe zemra jonë.

19 tetor 2021

PËR DISA GJËRA, DHE PËR LULEN...

Një pemë e thyer nga çubardhi a sygjelbri
është njësoj një pemë e thyer
Ylberit nuk ia heq njërën ngjyrë a tjetrën
Lulen që kam për zemër e rris të papërlyer.

1993

ECJE NATËN

Shiu ka lënë tinguj ndër drurë
dhe pllakat i ka veshur
me një fletë të hollë uji
ja, sheshi është një pasqyrë magjike
e natës që ra

Era e lehtë që shoqëroi retë pas Dajtit
tash fshin fasadat
për një ndriçim të pastër
anekand syve të mi të ndezur
deri te Venera dhe Marsi

Dëgjoj në pllaka hapa të largët
që tash trokasin
te kjo poemë e pashkruar
si jeta kur doli nga zjarri i yjeve
dhe kërkonte një Tokë - janë

kujtimet, që ua ndiej vegimin
si feksje e një lules së paçelur
o e një lules së çelur
por të fshehur mbas një guri
të një dhembjes së vjetër

Ah, ato kohë mundimesh
që gjendeshin pa mundim
ndërsa duheshin shpikur
drita dhe buzëqeshja
sikur me nxjerrë mjalt nga guri!

Dyzetet vjeç shkruaja librin e dytë
që qe si lokomotiva e kohës
në hekurudhën që i viheshin minat
Era endet si një grua e kujdesshme...
Drurët janë fëmijë të erës

Unë të ndiej, zemër
si një e ftuar e zgjedhur e parajsës
dhe si dëshmuete e ferrit
ndërsa ke kaluar jetës sime
duke dhënë zemër!

Tetor, 2021

SIKUR BOTA TË RRËZOHET....

tregim nga Enver Kushi

I lexova me një frymë rrëfimet e botuara në faqet e brendshme letrare, që botoheshin të dielën, si pjesë e një të përditshmeje kryeqytetase. Nën titullin e madh “Sikur bota të rrëzohet” gazetari i njohur Andi B., kishte vendosur këtë shënim për lexuesit: “Për herë të parë po publikoj disa tekste letrare interesante pa emrin e autorit. Tekstet në fjalë janë më shumë bocete ose tregime të papërfunduara. Një lexues i rregullt i të përditshmes sonë, pati mirësinë t’i sillte ato në redaksi. Ai i kishte gjetur ato në një trotuar në rrugën “Fortuzi”, diku pranë shkollës “De Rada” dhe ne vendosëm t’i botojmë, ndonëse disa prej tyre nuk janë të plota. Interes paraqet një tekst disi i çuditshëm, i quajtur “Miti i krijimit”, i marrë ndoshta nga ndonjë libër i shenjtë.”

Qesha me vete kur lexova këtë shënim shumë dashamirës të gazetarit Andi B. ishte e vërtetë se tekstin, që gazetari e quante të çuditshëm, e kisha marrë nga një libër për terikat bektashi dhe e kisha bashkuar me rrëfimet e tjera, në formë bocetesh të papërfunduara.

I telefonova menjëherë gazetarit Andi B., i cili më dëgjoi ndërsa i tregoja sesi i kisha humbur ato dorëshkrime dhe se nuk kisha lënë vend pa i kërkuar, që nga libraria “Adrion”, Sheshi “Skënderbej”, bulevardi “Zogu i Parë”, ruga “Fortuzi...”

- Më kanë rënë nga xhepi i brendshëm, të cilën e hoqa kur nisa të ecja në rrugën “Fortuzi”, - shtova - Të falënderoj që i kishe botuar. - Megjithëse...

- Megjithëse çfarë? - pyeti gazetari me të folurën e tij karakteristike, shumë të ngadaltë dhe me pauza mes fjalëve.

- Në lidhje me titullin... - i thashë.

- Mua m’u duk interesant, - më ndërpreu gazetari, duke kërkuar falje. - E kishe shkruar në krye të një prej faqeve të dorëshkrimit, me gërma kapitale.

- Është vargu i një poezie mistike bektashiane, - i thashë.

- Më pëlqen, - tha gazetari. - Varg shumë i bukur...

- Do të t’i dërgoj të plota të tria rrëfimet ose bocetet, - i thashë.

- M’i dërgo, - tha gazetari. - Në ato që janë botuar, mungojnë disa faqe, - shtoi ai. - Edhe atë tekstin mistik bektashian... Ma dërgo edhe një herë...

Ashtu veprova. I kompjuterizova të gjitha tekstet ose më saktë bocetet, që në gazetë nuk ishin botuar të plota dhe pas disa ditësh ia dërgova me titullin “Sikur bota të rrëzohet”, bashkë me nëntituj.

Pa dyer

Ajo nguli këmbë që të hiqnim dyert e vjetra të dhomave të apartamentit, ku banonim prej shumë vitesh, në një lagje në perëndim të kryeqytetit.

- Të gjithë i kanë hequr dyert e vjetra, - tha ajo.

Kur unë i thashë se jo të gjithë në shkallën tonë i kanë hequr, ajo sërish më tha, se në të vërtetë ne ishim të fundit, që vazhdonim të mbanim në dhoma dyer të vjetra.

- Nuk janë ndonjë shpenzim i madh, - shtoi ajo me të njëjtën këmbëngulje.

Më pas unë heshta. Dola në korridor. Dera e vjetër e dhomës së gjumit. Edhe ajo e dhomës, ku kishim bibliotekën. Edhe ajo e kuzhinës dhe e ballkonit gjithashtu. Ishin katër dyer të vjetra, të lyera me bojë të bardhë smalto dhe me doreza të viteve ‘80, të cilat të mbeteshin në dorë dhe kur binin në pllakat e dyshemesë, bënin një zhurmë

të madhe. E megjithatë, unë sërish i thashë se mund ta shtynim edhe atë dimër, pasi për dy javë do të mbërrinte Viti i Ri.

- Nuk e shtyjmë më, - tha ajo. - Viti i ri do të na gjejë me dyer të reja. Më kupton? Me dyer të reja.

Ishte e kotë të kundërshtoja. Jashtë po binte muzgu dhe dëgjoheshin zërat e fëmijëve. Koha ishte çuditërisht jo shumë e ftohtë. Me diell dhe pa erëra.

- Mirë, - thashë, - Mirë. Le të vijnë që nesër dhe t’i heqin dyert e vjetra.

Ajo m’u hodh në qafë e gëzuar.

- Ke për të parë, - tha ajo, - Ke për të parë sesa shpejt do t’i heqin këto dhe për disa ditë do të bëhemi me të reja.

Ata erdhën dy ditë më pas. Punuan pa fjalë dhe i hoqën dyert e vjetra, të cilat pasi i zbritën nga kati i tretë, i ngarkuan në një makinë të vogël. Pastaj përgjegjësi i tyre bëri matjet dhe duke u larguar, buzëqeshi me mirësjellje dhe premtoi se për tri, e shumta për pesë ditë, do të vinin sërish për të vendosur dyert e reja.

Ishte nata e parë që fjetëm pa dyer në dhomën e gjumit. Edhe dhomat e tjera ishin pa dyer. Lëviznim lirshëm nga njëra dhomë në tjetrën. Nuk dëgjoheshin më kërcitjet e zakonshme të dorezave, kur binin në pllakat e dyshemesë apo përplasjet e dyerve kur hapnim dritaret për ajrosje, ndërsa jashtë frynte erë. Pas ditës së dytë pa dyer, moti ndryshoi dhe pas erërave të ftohta, ra dëborë. Kaloi edhe dita e tretë që ata kishin premtuar të sillnin dyert e reja. Edhe dita e katërt. Edhe e pesta. Ditën e gjashtë, ajo i telefonoi përgjegjësit të dyerbërësve. Ai i kërkoi falje dhe premtoi që të nesërmen do të vinin punëtorët për të vendosur dyert e reja. Të nesërmen dëborë e rënë në Tiranë shkriu, ndërsa në malin e Dajtit, vazhdonte të binte. Pritëm që të vinin punëtorët për të vendosur dyert e reja, por ata nuk erdhën. Imë shoqe, e nervozuar, i telefonoi sërish përgjegjësit të dyerbërësve, por ai nuk u përgjigj.

- E ka mbyllur telefonin, - tha ajo. - E ka mbyllur, - shtoi duke lëvizur nga njëra dhomë në tjetrën.

- Ndoshta vijnë nesër, - e qetësova.

Por ata nuk erdhën as të nesërmen dhe as të pasnesërmen. Dhe as të nesërmet apo të pasnesërmet e ditëve në vijim. Natën e ndërrimit të viteve e kaluam në shtëpinë tonë, pa dyer nëpër dhoma. Kështu edhe javët edhe muajt pasardhës. Prisnim e prisnim që ata të vinin për të vendosur dyert e reja. Edhe kur kaloi dimri dhe erdhi pranvera, vera, vjeshta dhe prapë dimri... Kështu kaluan vite të tëra.

Të dy, burrë e grua, lëvizim si hije nga

njëra dhomë në tjetrën dhe kujtojmë kohën, kur ishim më të rinj dhe në shtëpi kishim ca dyer të vjetra, të lyera me bojë të bardhë smalto dhe doreza të ndryshkura. Ato nuk janë më. I kemi hequr dhe jemi në pritje të dyerve të reja. Shtrihem në divanin e kuzhinës dhe mbulohe me batanija me kuadrate bardhë e zi, si fushë shahu. Dhe sapo dremis, më zë kolla dhe dëgjoj si nëpër ëndërr kollën e pandërprerë, që vjen nga dhoma e gjumit. Është kolla, që del nga kraharori i lodhur dhe i plakur i gruas sime. E megjithatë, do të vijë e nesërmyja në pritje të dyerve të reja, që ndoshta nuk do vijnë.

Miti i krijimit

Ai (Zoti), u tha engjëjve: “A nuk ju thashë se Unë di të padukshmen e qiejve dhe të Tokës?”

Bota ishte e mbuluar nga ujërat e deteve. Zoti krijoi një pemë, në të cilën *Melek taus* do të qëndronte si të ishte një zog. *Melek taus*, i cili gjithashtu kishte formën e një zogu, fluturonte sipër kaosit. Ai iu afrua pemës për të qëndruar mbi të, por një zë që vinte nga Zoti, e pyeti: “Kush jam unë? Kush je ti?” *Melek taus*, që nuk e njohte origjinën e tij hyjnore, u përgjigj: “Ti je ti dhe unë jam unë!” Atëherë Zoti e dëboi dhe engjëlli vazhdoi të bridhte nëpër kaos. Në përpjekjen e tretë, i udhëhequr nga një ndriçim, ai iu afrua pemës dhe tha: “Ti je krijuesi, unë jam krijesa...” Kështu, Zoti e la atë të qëndronte mbi pemë.

Terri (Vazhdim i “Apokalipsit të ditës së gjashtë”)

Ai ishte i fundit në Sheshin “Skënderbej”, që me shumë lehtësi shkëputi kokën nga trupi. Të tjerë e kishin bërë me kohë këtë dhe ai kishte parë qindra e qindra kryeqytetas, të cilët dukeshin të kënaqur pa atë pjesë të trupit të njeriut, që quhej kokë. Kur hodhi hapat e para nëpër terr, ndjeu lehtësi a diçka tjetër që nuk e përcaktonte dot. As parakrahët dhe gjuri i këmbës së majtë nuk i dhimbnin si dikur, sikurse ndodhte veçanërisht në ditët e shumta me lagësirë të Tiranës. Vetëm terri ishte i rëndë, si masë e dëndur dhe e ngjeshur. E megjithatë, ai ecte lirshëm përmes asaj mase të dëndur dhe të ngjeshur dhe i dukej sikur këmbët nuk i ndienin pllakat e trotuarit ose ndoshta edhe të asfaltit të bulevardit të gjerë. Herë-herë i dukej sikur fluturonte nëpër terr. Asnjë bori makine dhe zë njerëzor. As hapa delikate vajzash dhe të qeshura të tyre. As hapa të ngadaltë çiftesh të moshuar dhe tinguj muzike. Asgjë nga bota dikurshme, kur ai, si shumë të tjerë, ishte me kokë. As dritën e dikurshme nuk e ndiente më. Vetëm terrin e rëndë apo masën e dëndur dhe të ngjeshur... Ishte i vetëm? Apo para, pas ose krah tij lëviznin edhe njerëz të tjerë pa kokë? Ishte shurdhëri e plotë dhe hapësirë pa dritë, pa zëra njerëzorë dhe terr i plotë, njësoj si para krijimit. Kryeqytetasit kishin hequr me lehtësi kokat duke i lënë ato mbi trotualet në sheshin qendror, në shkallët e Teatrit të Operas dhe Baletit, në Muzeun Historik Kombëtar, para dhe pas Bankës, në Rugën e Durrësit, të Dibrës dhe të Kavajës. Ata po vërtiteshin kuturu pa koka. Disa rrotulloheshin rreth vetes. Të tjerë, duke ecur kuturu, ku t’i çonin këmbët, përplaseshin me shtyllat e ndriçimit, me trungjet e pishave, me bazamentet e monumenteve ose statujave, me dyert e shitoreve, me stolat nëpër parqe... Ata nuk përkuleshin apo të uleshin diku. Vetëm kur përplaseshin me njëri-tjetrin, rrotulloheshin dhe vazhdonin të lëviznin, pa e ditur se për ku.

Edhe ai ishte pjesë e kësaj mase njerëzish kokëhequr, që lëvnin nëpër terr. Nëpër terrin e një kohe pa kohë, ku nuk ndiente asgjë nga aromat e dikurshme të botës, por as erërat, shirat, dëborën e parë, dritën e parë të diellit, mëngjeseve të pranverës. Asgjë. Asgjë. Asgjë... As edhe lindje fëmijësh. As agoni vdekjesh. As varre. Vetëm terr... terr... terr...

Tiranë, 1 maj 2020 (ose java e dhjetë e vitit të koronavirusit)

Babmadhi ia thoshte përherë: “Nuk do të jap frymën pa e njohur të fejuarën tënde!” Mosha e tij i kishte kaluar dëshirat e njeriut për jetë. I kishte tiparet e rreshkura. Ishte zvogëluar nga mosha dhe rrinte gjithmonë në cep të dhomës, pranë oxhakut duke thithur llullën e tij të cilën nuk e kishte braktisur kurrë. Mustaqet e medha të verdha i mbante me një fanatizëm të shfrenuar dhe shikonte tashmë me një vel nostalgjie dhe trishtimi të kursyer. I ndërgjegjshëm që orët mund të ishin të numëruara. Refuzonte kategorikisht të ulej në divan. Përbuzte gjithçka të re që vila e mrekullueshme, e sapo përfunduar i ofronte. Komoditetet e epokës nuk i pranonte dhe gjithmonë rrinte tek oxhaku i shtëpise së vjetër. “Nuk më ndryshoi as Hoxha, jo të më ndryshojnë keto drecurinat e reja modernne!” thonte. Sa herë që Marku kthehej nga emigrimi me leje, ai i përsëriste të njëjtën dëshirë të zjarrtë. Marku i cili kishte dhe pasjonin e fotografisë bardhë e zi e fotografonte shpesh. I bënte profile bardh e zi me aparatën e tij Nikon që kishte kushtuar sa një rrogë njëmuore. Ia shkrephte fotografitë të ulur aty pranë zjarrit të oxhakut, me dritën që vërshonte pa ndrojtë nga dritarja e madhe. E kishte ballin e gjërë, rrudhat poshtë qylafit, sytë e vegjël dhe të gjallë si ngaherë, dhe lëkurën prej njeriu që ka jetuar, të rreshkur, me njollat e errëta të moshës. Si lëkura e një kafshe të lashtë, por akoma të gjallë. “Ç të bëj o Babamadh. Nuk po vjen fati! Do të jetosh. Do të jetosh dhe do ta njohësh! Mos u mërzit!”

Ai erdhi me ngut nga larg. As nuk e kishte ndër mend të kthehej sepse kishte shumë gjëra në dorë, atje larg ku nevoja e punës e kishte degdisur. “Pse më doni?” kishte pyetur me ngut dhe ankth. “Mos ka ndodhur prap ndonjë hata tjetër?”

“Jo jo. Asgjë. Eja një herë!” Ai e pa fshehurazi. Tek ecte si sorkadhe me xhinsat e ngushtë, këmishën e bardhë me llërët e përveshur dhe me librin që e kishte mbërthyer në krah pranë gjoksit. Ecte serbes duke parë veç drejt, me flokët plot rrica dhe vështrimin e ëmbël prej 16 vjeçarje. Nuk dinte asgjë se po shikohej fshehurazi nga një djalë që do të jepte pëlqimin. I pëlqeu prezenca dhe freskia e sajë. I pëlqeu fakti se ishte e re, e bukur, dhe sidomos vinte nga një familje e urtë. Nga një familje e ndershme ku prindërit nuk lejonin që vajzat të bridhnin të lira nëpër qytet. “Për këtë më keni thirrur?” ia pati Marku në shtëpi.

“Na thuaj si tu duk?”

“Më pëlqen!” iu përgjigj. “Dua të marr një kafe me vajzën!”

“Kafen hiqe mëndsh!” Ia ktheu babai. “Ti i din zakonet tona. Në fillim takohet babai i vajzës! Pastaj bëhen vizitat dhe në fund takohet ajo!”

Në atë kohë ishte privilegj i madh për vajzat e parritura ende, të padala, të martoheshin jashtë shtetit. “Ikën nga llumi dhe varfëria e këtushme!” thonin prindërit e lodhur me jetën plot stres të pas komunizmit. Marku arriti të merrte një kafe me vajzën. Aty ndodhi me tërë mend një koincidencë e mrekullueshme. U gjendën që të dy të veshur njëllor. Me bluzën me rriga blu, horizontale, pantallona xhins dhe atlete të bardha. Sikur ta kishin menduar. “Duket që kemi lindur për njeri tjetrin!” bëri shaka Marku. Nuk u dashurua përnjëherësh. Nuk kish se si, por i pëlqeu shumë. I pëlqeu thjeshtësia e saj, ai zë i ëmbël si në ëndërr me të cilin fliste. I pëlqeu vështrimi saj i dliër, faqet e freskëta dhe buçko, ato sytë e saj të thellë, të zinë që e zhbironin me një kurjozitet aq të fortë sa dukej se do të shponte edhe metalin. Ndeju brënda vetes një muzikë të thellë dashurie, këngë e cila mund të rritej, të zgjerohej, të madhështohej. “Ty të pëlqen të fejohe mi bashkë?” Ajo u skuq me tërë turpin e saj prej adoleshentje. Uli kokën dhe nuk foli më asnjë fjalë. Dolën për disa ditë nën mbikqyrjen e vëllezërve. Folën për gjithçka. Folën për të ardhmen. Marku foli për jetën në mërgim. Për gjërat e bukura të mërgimit dhe ato më pak të bukurat. “Atë që mërgimi ta jep në formë page, emancipimi dhe me bukurite që ofron vëndi!” përfundoi ai, “ta

PERTEJ DRITËS

(Një histori e vërtetë)

Tregim nga Artur Spanjoli

merr prap në formë malli për familjen, në formë vetmie dhe sakrificë për të kursyer!” Më në fund vendosën për datën e fejesës. Atë, që prej shumë ditësh e mundonte diçka e thellë. Në fillim nuk ia kishte vënë veshin, por ditë më vonë, ai mundim ishte bërë i padurueshëm. Nuk e lente të qetë, si një brengë të cilën njeriu ka nevojë ta thotë. Ta shprehë më në fund. Mëngjesin e fundit përpara se Marku të rimernte avjonin për t’u kthyer në punë, ajo kish veshur një fustan me lule ngjyrë vishnje. Kishte krehur bukur flokët dhe kundërmonte freskinë e sajë prej 16 vjeçarje. Një freski akulli plot parfum. Një dliresi të cilën e shprehte dhe në sytë që i fshihte nga turpi. “Kam diçka për të thënë. Mark!”

“Cfarë? Po ju degjoj!”

“Mua më mundon diçka!”

“Shprehu!”

“Unë kam disa netë që shoh në ëndërr një plak. Vjen përherë pranë meje dhe më vështron me një nostalgji të paparë. Është gati një vështrim dhimbjeje! Kush do të jetë vallë? Ç’totë kjo ëndërr? Nuk e kam parë kurrë atë fytyrë në jetën time. Nuk e njoh!”

Marku nuk ia vuri veshin fjalëve të saj. “Enderrat ikin me natën!” i tha. “Mos u shqetëso!” Folën akoma për shumë gjëra bashkë. Ai foli për jetën atje. Për shokët, për filmat, për muzikën, folën për modat, për politikën, për llojet e punëve që ajo mund të bënte atje ku Marku punonte. Pastaj vendosën të rrinin gjatë të fejuar në mënyrë që Marku të ruante të hollat për të krijuar një familje të mirë. Por ajo vazhdonte ta mbante mendjen atje. “Akoma ëndërrën po mendon?!”

“I ka sytë e vegjël” shtoi ajo, “është plot rrudha dhe më shikon me një nostalgji të paparë. Jam e turbulluar nga kjo gjë!”

Të njëjtën mbasditë ai e dergoi të fejuarën në shtëpi. Ishin ulur tek shtëpia e re, të cilën Marku e kishte ndërtuar me kursimet e 10 vjetëve punë jashtë shtetit. E kishte projektuar nga themelet deri në çati vetë duke ndërtuar kështu, shtepinë më të bukur në atë krahinë. “Dua të shoh shtëpinë e vjetër të lutem!” i përshpëriti ajo dhe i buzëqeshi me një dashuri të paparë. I buzëqeshi aq shumë sa i dolën vrimat tek mollëzat e faqeve. Marku e dergoi tek shtëpia e vjetër me oxhakun. Aty ajo sapo u fut shkoi drejt tek fotografia bardhë e zi që rrinte mbi oxhak. “Po ky kush është?!”

“Ky është Babamadh!” tha Marku me pikëllim. “Nuk arriti të jetojë derisa të të njihte! Kishte aq shumë dëshirë të njihte të fejuarën time!” Mira mbeti e shtangur. Duke mos levizur as qepallat, mbeti gojehapur pa frymë me sytë e ngulur mbi fotografinë.

“Nuk është e mundur!” shtoi ajo me fytyrë e tharë nga emocioni. “Ç’pate Mira?!” Ajo vazhdonte ta vështronte e ngrirë. Pastaj sikur u shkund nga ajo ndjenjë e fortë mosbesimi dhe vështroi Markun drejt e në sy. “Je i sigurtë që është gjyshi yt?!” Marku buzëqeshi me një tis ironie në sy. “C’thua kështu? Patjetër që jam i sigurtë!”

“Është ky ai plaku që më shfaqet në ëndërr që prej disa netësh!” Marku mbeti si i shushatur.

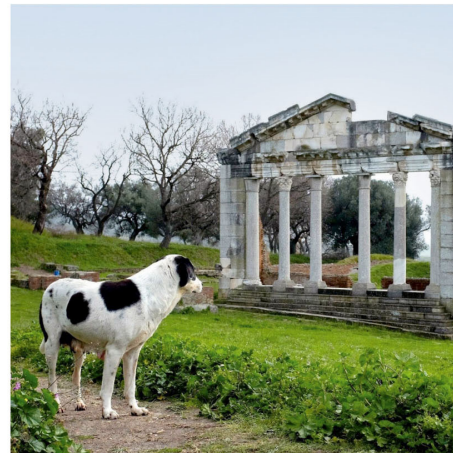
“Nuk është e mundur” tha! “Ti as nuk e njeh!”

“Ky është”, vazhdoi ajo me habi dhe një tmerr i fshehtë, i pabesueshëm i uleriti nëpër sy.

Atëherë ai kuptoi se lidhjet farefisnore, shkonin përtej vdekjes, ato vazhdonin të jetonin në kujtesën njerëzore dhe jo vetëm aty. Ato perçoheshin në formë magjike dhe në memorjet e njerëzve me të cilët do t’i lidhte e ardhmja. Atëherë ai ia tregoi.

Babamadhi kishte vdekur vetëm pak muaj përpara se ata të fejoreshin, në moshën 93 vjeçare. Kish qenë një vdekje e bekuar. Plaku i vjetër, ose më mirë patriarku i familjes së madhe, ishte shtrirë në divan dhe kishte kërkuar ujë. Pastaj kishte filluar të merrte frymë si me zor. Kur të gjithë ishin afruar, ai kishte vazhduar të kishte buzëqeshjen e përhershme, dhe i shikonte të tërë jo me dritën e keqardhjes por me dritën e shpresës së madhe që Jezusi ia kishte futur në gjak shumë e shumë vite më parë. Në paqe me botën, kishte kërkuar ti ndiznin prap llullën. “Babamadh!” kish thënë djali i madh. “Të thërrasim doktorrin!” Ai kishte tundur dorën në shenjë mohimi gjithmonë me sytë që i shkelqenin nga një pershndritje hyjnore. Nuk kishte bërë kurrë as edhe një gjëlpërë gjatë jetës së tij të gjatë, dhe as nuk kishte marrë të pakten një aspirinë. “Ik more me gjithë doktorrin!” Djali tjetër i kishte marrë dorën për ti matur pulsën. Rrinte ashtu, në heshtje. Një heshte e thellë por pa dert. “E vetmja keqardhje që kam!” kish thënë, “është që nuk është Marku ketu, dhe që nuk arrita ta njoh të fejuarën e tij!” Pasi kishte shqiptuar këta fjalë kishte vazhduar të buzëqeshte më shumë. Një dritë hyjnore i kish rënë mbi fytyrën e ëmbël prej plaku të mënçur, por nuk i kishte mbyllur sytë. Vetëm se dora i ishte bërë e ftohtë, e ftohtë si mermeri në janar. I ishte shuar frymëmarrja por i kishte mbetur buzëqeshja e ëmbël poshtë rrudhave dhe sytë gjithmonë të hapur e kishin humbur atë dritën e fortë që kishin pasur pak më parë. “Shpejt të lajmërojmë Markun!” kishte thënë djali i madh dhe ishte nisur me vrull të kapte telefonin.

Luljeta Lleshanaku Die Stadt der Äpfel

Gedichte

AUS DEM ALBANISCHEN
VON ANDREA GRILL

EDITION LYRIK KABINETT
BEI HANSER

BOTOHET NË GJERMANISHT VËLLIMI POETIK I LULJETA LLESHANAKUT

Javët e fundit, doli nga shtypi libri me poezi “Die Stadt der Äpfel” i poetes Luljeta Lleshanaku, botuar në gjuhën gjermane nga Hanser Literaturverlage. Në përmbajtjen e tij, ky libër është një përzgjedhje e zgjeruar e poezive të autores në vite dhe poezive të reja, që vijnë me përkthimin e shkrimtares dhe përkthyeses austriake Andrea Grill.

Në prezantimin e librit, botuesi citon “The Guardian”, që i cilëson poezitë e saj “të fuqishme dhe që i rezistojnë kohës”, dhe më tej vazhdon: “Luljeta Lleshanaku është një nga zërat më me ndikim në poezinë e re të Evropës Lindore. Në moshë të re ajo përjetoi përmbysjen politike në Shqipëri, atë transformim të papritur të ngjarjeve që e la brezin e saj me një botë pa spirancë dhe pa të ardhme. Edhe kur ajo kthehet në fëmijërinë e saj në qytet, në kohën e lutjeve të fshehta dhe librave të lexuar fshehurazi; edhe kur ajo reflekton për ndarjen e pakthyeshme mes mendjes dhe trupit në anonimitetin e aeroporteve tranzit, pasi në një kohë shumë të shpejtë “trupi nuk ndjen asnjë nostalgji” - poezitë e Lleshanakut karakterizohen nga një shtysë e pashmangshme dhe melankoli e thellë.”

Shtëpia botuese Hanser, e themeluar nga Carl Hanser në vitin 1928, është një nga botuesit më të fuqishëm në Gjermani, që bëri emër fillimisht me botimet klasike të letërsisë gjermane nga Goethe te Fontane, pranë të cilave sot qëndrojnë autorë gjermanë dhe përkthime të reja të suksesshme të letërsisë së huaj nga Melville, Tolstoi dhe Floberi, tek Ivo Andric, Elias Canetti, Orhan Pamuk, Herta Müller, Tomas Tranströmer, Mo Yan, Patrick Modiano, Svetlana Alexievich, Roberto Bolaño, Philip Roth, Milan Kundera, Claudio Magris, Adam Zagajewski, etj.

Libri “Die Stadt der Äpfel” (“Qyteti i mollëve” ne shqip), është botimi i dytë në gjermanisht i poetes Luljeta Lleshanaku, pas vëllimit “Kinder der nature” botuar nga Edicion Korrespondenzen në Austri, në vitin 2010.

Lleshanaku është autore e nëntë librave me poezi botuar në gjuhën shqipe, te cilët janë përkthyer dhe botuar gjërësisht edhe në gjuhët e tjera. Shtëpia botuese “Onufri”, në vitin 2020, botoi librin “Poezi të zgjedhura”, që është një përmbledhje e zgjeruar e librave të saj të botuar në një hark kohor 1997-2015.

120-vjetori i lindjes së poetit

BRITMA E
FANTAZMAVE

Poezi nga JAROSLAV SEIFERT

Çmimi Nobel për Letërsi më 1984

Përktheu Anton Pappleka

TË JESH POET

Gjithë këto vite që rrojta, më mësuan
se dhurata më e bukur
që jeta mund të të japë,
janë muzika dhe poezia,
përveç dashurisë, sigurisht.

Në një krestomaci të vjetër
që e botonte ende libraria perndorake
atë vit që vdiq Vrchlicky,
gjeta një traktat për prozodinë
dhe për zbukurimet poetike.

Pastaj vura një trëndafil në gotë,
ndeza një qiri
dhe zura të shkruaja vargje.

Le të shpërthejë flaka zhuritëse
nga fjalët,
s'ke ç'i bën në t'i djegjtë gishtat !

Një metaforë e çuditshme vlen më shumë
sesa një unazë në gisht.
Mirëpo mua nuk më hyn fare në punë
Diksioneri i rimave Puchmajer.

Më kot e vrava mendjen,
i mbylla sytë me nervozizëm,
për të dëgjuar një varg të mrekullueshëm.
Në errësirë, në vend të fjalëve pashë
një buzagaz gruaje dhe në erë
pashë flokë që valëviteshin.

Dhe ky qe vetë fati im,
ta ndiqja pas duke gulçuar,
tërë jetën eca në një pikë.

VALLJA E KËMISHËVE TË BARDHA

Dymbëdhjetë këmishë vajzash
po thahen në litar,
te kraharori kanë qëndisma lulesh
si rozetat në dritaret e katedraleve.
O zot,
më ruaj nga gjithë të këqijat!

Dymbëdhjetë këmishët e vajzave
janë dashuria, loja e vajzave të pafajme
në livadhin me diell,
këmisha e trembëdhjetë, e burrit,
është martesë
që mbaron me kurorëshkelje dhe me të
shtëna pistolete.

Era që fryn përmes këmishëve
është dashuria,
puhia e ëmbël që përqafton tokën,
këta të dymbëdhjetë trupa që mbufaten
nga era.

Këto të dymbëdhjetë vajza që rrinë pezull
në ajër,
mbi livadhin e gjelbër,
era i modelon me butësi këta trupa,
gjijnjtë, ijet, baqthet :
hapuni shpejt, o sytë e mi !

Për të mos ua prishur vallen,
ulem ngadalë poshtë këmishëve
dhe kur bie nga litari ndonjëra prej tyre,
gjithë lakmi e kap me dhëmbë,
e kafshoj te vendi i gjinjve.

O dashuri, ti je për ne
si ajri që thithim, si buka që hamë.
Edhe kur zhgënjehemi,
ti mbetesh gjëja më e bukur
që na dhuruan ëndrrat.
O dashuri,
ashtu si ngjitja jonë në qiell dhe rënia e
pashmangshme,
njëherazi ti je
asgjë dhe gjithçka.
Në këtë shekull të elektricitetit,
njerëzit marrosen pas klubeve të natës.
Sot dashuria pompohet në goma.
Mos qaj, mëkatarja ime, Mari-Magdalenë :
Flakët e dashurisë romantike janë shuar.
Besimi, motoçikleta, shpresa.

VAJZËS QË BANON PRANË VARREZAVE

Jam xheloz për tërë engjëjt dhe për kryqet
e heshtura:
kur ti ulesh në piano, ata të mbajnë vesh;
jam xheloz për engjëjt që sillen rreth
dritares së çelur,
kur ti fle në mbrëmje a ngrihesh në
mëngjes.

I kam zili edhe të vdekurit në varre:
ti i sheh qirinjtë që te kryet e tyre fiken në
heshtje,
i kam zili që ata janë aq afër banesës sate
dhe që ata mund të flenë aq afër teje.

KUSHTIM

A.M. Pisas

Po të shkruaj një letër, mik i shtrenjtë,
do të jetë e shkurtër.
Po a ka mundësi të dërgosh një letër atje
ku asgjë nuk mbahet mbi asgjë
dhe ku heshtja mbulon heshtjen?

Unë shkruaj me bojë simpatike,
por mjafton një hukamë
që nga fleta e bardhë
të fshihet ky shkrim i padukshëm.

Atje tutje bie briri i postës.

Shumë gjëra më mbetën pa bërë në jetë,
ti e di këtë,
dhe ja përse sot po ngutem,
po ngutem të mbërrij para se t'i marrin
letrat
nga kutia postare ngjyrë portokalli.

Kutia e parë tashmë ishte zbrazur,
për shkak të errësirës nuk e pashë të dytën,
dhe tek e treta kishte një lajmërim:

letrat do të merren nga kjo kuti
vetëm ditën e gjyqit të fundit.

Nuk mund të pres kaq gjatë
dhe po më pëlqen më shumë
që këtë letër t'ia besoj lumit,
i cili do ta rrëmbejë menjëherë.
E hodha letrën në valët pranë bregut
ku kemi shëtitur së bashku vitin e shkuar,
kur mushti i plepave kishte
kundërmimimin e hidhur
të flokëve të grave.

NË NJË DHOMË TË ZBRAZËT

Madje edhe korbi i përket racës së
këngëtarëve.
Ky mendim më jep zemër,
kur trishtimi si një mjegull që të zë frymën,
bie mbi jetën time.
Kur je i moshuar,
ç'i do këngët e melodishme.
Madje as bardhësinë e borës nuk e sheh
dot me sy.

Megjithatë do të doja të të sillja
një pëllumb borë të bardhë.
Ti do të mbaje në duar,
ai do ta çukiste lehtë gishtin tënd.
Shpeshherë e shoh te çatia përballë
dhe do ta kisha ftuar të vinte te ne.
Fluturimi i tij na vjen nga larg,
nga këngët e dashurisë të mbretit
Salomon.
Shtrëngoje me butësi pas gjirit,
është strehë e mirë për të.
Kur fluturon bashkë me pëllumbat e tjerë,
nganjëherë ai shkëlqen i tëri
si një pasqyrë në diell.

Nëse të pëlqen qetësia, ti mund të
heshtësh,
buzëqesh fare thjesht
dhe para se të ikësh,
më lër një puthje në faqe
dhe pastaj një tjetër në buzë.
Sa i bezdisshëm që jam !

Më kujtohet ajo kohë kur në kinema
salla ishte më e errët sesa sot.
Filmat kishin më pak dritë dhe, veç kësaj,
dukej sikur në ekran binte shi vazhdimisht.
Kuqëlonin vetëm poçet elektrike në dyer
për ato raste kur njerëzit do t'i zinte
paniku.

Në ato kohëra, të rinjtë përqafoheshin
në fund të llozhave pa dritë,
por edhe në radhën e parë të platesë.
Në buzët e vajzave shijoja
pështymën që më dehte
si lëngu i betelit të mbllaçitur
që është flakë i kuq
dhe të përvëlton gjuhën.

DRITARJA MBI FLATRAT E ZOGJVE

Atëherë kur bëhet i helmët uji,
me të cilin ujitet luleshëngjergji,
pikërisht atëherë shpërthen pranvera !
Duke depërtuar te tërë pejzat e gjalla
si një bombë me neutron,
ajo bëhet zot mbi gjithçka që gjëllin.
Vetëm guri nuk tundet nga vendi.
Mezi e ndërron paksa
Ngjyrën e tij të zymtë.

Jashtë, unë u shmangesha shpejt
pllakave që mbanin emra rrugësh,
të mbërthyerë veç tek era pranverore.
Sulesha me vrap drejt një dritareje të
vetme :
ajo ishte e kaltër.
Duke ardhur të më takonin,
zogjtë ma afronin mbi flatrat e tyre.
Përditë e kisha pak më pranë.
Pastaj dritarja ime u mbyll sërish.
Megjithatë unë e shoh atë herë pas here,
por vetëm kur i mbyll sytë.
Dje ia behu vjeshta.

Bistakët e rrushit janë si xhufka të
praruara,
të pikturuara në perden e një trupe
amatorësh

dhe qetësia që shoqëron vjeshtën,
flet me gjuhën e dhembshur të varrezave,
drejt të cilave rrjedhin ngadalë
përrenjtë e vegjël të jetës sonë.

Dhimbjen e njoh mirë,
ajo është një motër shpirtligë e kryeneçe.
Vdekja është një e fshehtë që paguhet me
llahtarë.
Ka kohë që dritarja është shkatërruar
dhe zogjtë kanë fluturuar vreshtave.

Edhe një çast ta mbash vesh qetësinë,
kur syve u duket
se rrushi që ravijëzohet në degë,
dëshiron ta këpusë dikush.
Burri zgjat dorën drejt të dashurës së tij
dhe gruaja rënkon nga kënaqësia.

Nën vreshta rrjedh një lumë i lashtë.
Teksa era luan
me gjethen zëngjirur,
lumi merr me vete tërë burimet e këtij
vendi
dhe i shpie deri në Hamburg,
te një det i njelmët.

VETËM NJË HERË

Vetëm një herë
vetëm një herë e pashë diellin kaq të
përgjakur
dhe qysh prej asaj kohe
kurrë më nuk e pashë të tillë.
I kobshëm, ai rrokullisej në horizont
thua se dikush i kishte shqyer me shkelma
dyert e skëterrës.
Pyeta për këtë gjë në observator
dhe tashti e di përse.
Skëterrën ne e njohim, ajo është kudo
midis nesh
Dhe ecën me dy këmbë.
Po parajsa?
Ndoshta parajsa është veç një buzëqeshje
që e prisnim qysh prej shumë kohësh
dhe një gojë që pëshpërit emrin tënd
dhe pastaj vjen ai çast magjepsës
kur ne harrojmë
atë tjetrën, skëterrën.

BRITMA E FANTAZMAVE

Më kot, ne kapemi pas fijeve të
merimangës
dhe pas telave me gjemba.
Më kot, ne i ngulim thembrat në tokë,
për të mos na hequr rrëshqanë
në një errësirë më të thellë
sesa nata më e zezë e të gjitha netëve,
që as kurorë yjesh nuk ka.
Çdo ditë, ne takojmë dikë,
që madje pa e hapur gojën fare,
pa e ditur përse, ai na pyet :
Kur ? Si ? Çfarë do të ndodhë më pas ?
Edhe një çast të hedhësh hapin, të jesh në
valle,
të thithësh ajrin erëmirë
edhe me litar në grykë!
KËNGË

Shaminë e tij të bardhë e tund
ai që dikujt i lë lamtumirën,
çdo ditë diçka merr fund,
merr fund diçka e madhërishme.

Pëllumbi postier rrah flatrat në erë
duke u kthyer në qymezin e tij,
të dëshpëruar ose plot shpresë,
gjithnjë ne kthehemi në shtëpi.

Pa fshiji lotët dhe mos qaj
dhe buzëqesh me sytë plot lot,
çdo ditë fillon diçka,
diçka e madhërishme fillon.

KUR TË JEM I MADH SI MILINGONA

Poezi nga ANGJELKO VULETIQI

Përktheu Smajl Smaka

Angjelko Vuletiqi (1933-2021), është njëri prej poetëve më të mëdhënj kroat, autor i mbi 50 veprave në prozë, poezi, ese, i përkthyer në të gjitha gjuhët evropiane, i njohur sidomos në Francë. Nder veprat e tij është e njohur sidomos përmbledhja me poezi “Kur të bëhem i madh si milingona”. Vuletiq vdiç këto ditë.

KUR TË JEM I MADH SI MILINGONA

Kur të jem i madh si milingon

Do ta ndërtojë shtëpinë nga mundimet e
mija
Do t i kem fushen time dhe barërat e mija
edhe shiun nga djersa ime dhe nga duartë
e mija
Dhe askush nën këmbë nuk do të ma
gërmojë gropën
Kur të jem i madh si milingona
Do të jem ushtar i vetes dhe udhëtar i
vetes
Dhe sëcili do të më mbrojë
Dhe sëcili mur
Do të jetë nën hapin, do të jetë nën këmbët

Kur të jem i madh si milingona
Do të jem mëkatari i vetes dhe lajmëtar i
vetes
Askush në ushtri
As në gjak

As kundër vëllaut nuk do të më shtyj
nuk do
Askush nuk do të më shtyj në gjygj as në
funeralin vetanak

Para ditës se gjykimit nuk do të më ftoj
Dhe vetëm atëherë
Kur të jem i madh si milingona

Do të di përse jetoj

LIBËRI LUTJESH I NËNËS SIME

Kur digjet shtëpia e babës sim dhe sime

Mëmë ,
unë mund të qendroj qetë sepse fjalët e
mija nuk i frikësohen flakes.
Por — kur digjet shtëpia e babait tim, në
hi, përgjithmonë

zhduket edhe foto e tij në mur, dhe
psheretima e tij e gurëzuar

Dhe shikimi i tij i errët i cili gjakon
largësinë,
dhe djersa e tij që është përzier me
dheun,dhe zëri i tij më i fortë
sesa era dhe

lutja e tij mbrëmësore dhe buzëqeshja e
pasdreksë-këta dy lumenj

këta dy trapa me të cilët e kam lundruar
botën

kur të digjet shtëpia e babait tim dhe e
nënës sime, unë ndoshta
mund të gjendem
në ndonjë kept ë largët të shpresës se
mire,ashtu

deri tek unë mos të arrijë aroma e e
djegies, por –
në shkrumbnjajë të zezë përgjithmonë
pushon ,
si në djep , dhe vaji im i parë, dhe hapi im i
parë, vizatimi im i parë në hiri,
dhe ëndërrimi im i parë fëmijëror dhe
kalliu i grurit

me qirinjtë për kremten e krishtlindjeve,
dhe fjala e pare mëmësore –bazë mbi të
cilen ka qëndruar
e gjithë ndërtesa, ai kulm mbi kokë, ai qiell

me retë nga ninullat.me retë e ëndrrave,
kur digjet shtëpia...
Kur digjet shtëpia, sikur digjet edhe
kungimi im i parë dhe
këmbana e kishës
e ëngjëlli dhe shpirti im me te

edhe libri i lutjeve i nënës sime dhe dita e
takimiit dhe dita e përshendetjeve

kur zhbëhet në zjarr shtëpia e babait tim
dhe e nënës sime ,
trupi im mund të gurëzohet, mund edhe të
ngrohet, por –
mua, por njeri kudo që e zë puna,nuk ka
më .
Njeri askund më nu ka në këtë botë.

(1991.)

LUMI NËNTOKËSOR

Qëndroj në fund të botës, shikoj
sesi në qiell
thuren nyjet nga rrënjët dhe nga rrugët

nëpër të cilat kam kaluar dhe-dëgjoj

jehojnë larg fjalët
të cilat

I kam fundosur në gjak,

Kurse lumi nëntokësor tash

I nxjerrë dhe i shpërndanë përgjatë

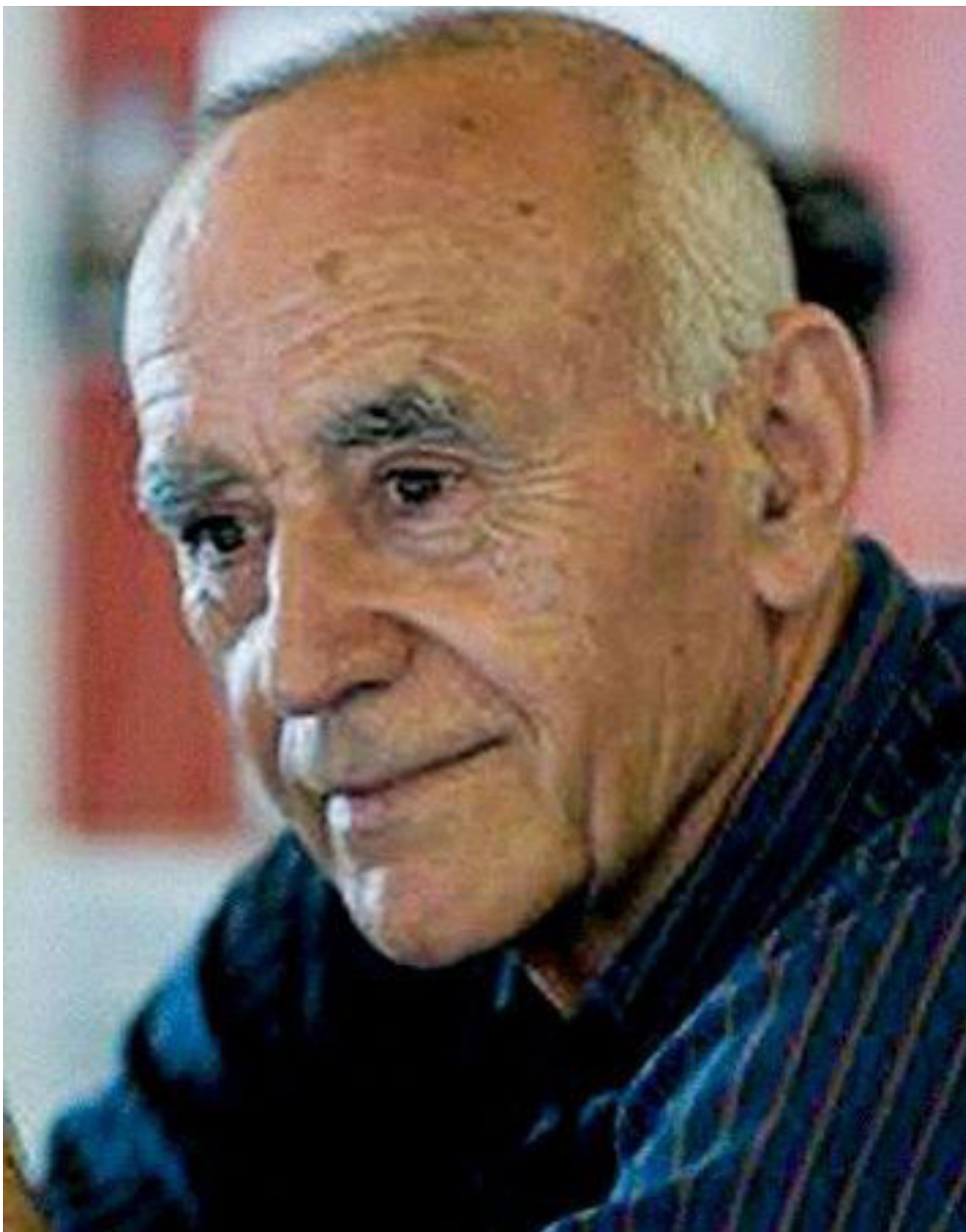
gjithë udhëkryqeve dhe shesheve të kësaj
paskajshmërie ,

prandaj ligështohem

para se të çeli gojën
asnjëherë sikur nuk kam qenë,

as që
ndonjëherë

do të jem.

Pyetësori “Librat e jetës sime”

XHEVAIR LLESHI

Libri që do të doja të kisha shkruar? “Kujtimet e një gjahtari” i Turgenievit!

1. LIBRI QË NDËRKOHË PO LEXOJ

Është një vepër e madhe kjo që jam duke e lexuar, një libër në shqip *krye-punë*, vepër me famë botërore e Ernesto Sabatos, shkrimtarit argjentinas, që ka dhe prejardhje arbëreshe, romanin madhor «Mbi heronjtë dhe varret», e përkthyer me aq dashuri nga Bajram Karabolli, gjithë zjarr dhe rropama fjalësh, me shkulum dhe nxehësi gjaku, me neologjizma e qartësi shprehjesh, duke ruajtur ritmin dhe hijeshinë tërheqëse në 600 faqet e tij... Të duket një libër brenda rregullave dhe estetikës, por në mënyrë të pandjeshme tek ti vjen aestetika, një imoralitet i ndezur në fjalë e perceptim të jashtëkonshëm të botës, një moral i paqenë që trondit njeriun. Domethënë tek ti, vjen një dashuri e madhe pa u marrë fort me rregullat dhe frymëzimi shpirtëror është gjithnjë aty.

Dua të jem i hapur dhe tejet realist, pse jo edhe natyralist gjer në skaj. Jam rritur me motrën më të madhe dhe vëllanë më të vogël bashkë me tri mësuese në shtëpi, të tria motra dhe nga Elbasani, normaliste, me mbiemrin Hajra: Lumi, Lavi dhe Mina. Shtëpia jonë dykatëshe, e punuar me sqimë nga gorarët, veç që u nda vertikalisht më dysh mori edhe një pamje tjetër, u mbush me libra gjithfarësh, me tablo të mëdha në faqet e mureve andej dhe këtej, në të dy shtëpitë. Dhe çdo gjë e kishim të përbashkët, sepse edhe dyert i kishim të përbashkëta. Vinin më shumë miq, kishte pritje e përcjellje. Oh, çfarë drite, çfarë shkëlqimi u fitua! U tjetërsuam. Gjithçka mori kuptim tjetër. Por mbi të gjitha erdhën shumë libra për fëmijë e të rritur. Dhe aq duhej. Kishte hyrë krimbi ende pa mësuar shkrim e këndim. Por ishim në kopsht dhe aty mësohej. Nuk të linte thatë Drita Gjani, një mësuese si ajo! Edhe pse më vonë asgjë prej atyre gjërave nuk do të hynte në preferencat e mia delikate.

Mësueset e mia (sepse ato qenë më vonë edhe mësueset e mia, në pesëmbëdhjetë vitet e tyre të qëndrimit në atë shtëpi të përbashkët), më hapën derën e librave edhe me frymë, me ato buzëqeshjet miqësore të veçanta, duke dëgjuar radion tonë të madhe «Tesla» apo «Orionin» e tyre konkurrues. Ato u bënë modeli ynë, sepse lexonin aq shumë libra, thuajse gjithë kohën e lirë. U bë shtëpia jonë e madhe, aq e bukur sa nuk arrij dot ta tregoj. Vatër kulture! Mbrëmje vallëzimi në kopsht, tavolina, pije, këngë, hare po edhe shumë libra: Mopasan, Tolstoj, Çehov, Dymas, France, Turgenjev, Flober... Ato libra, të gjitha na mbetën ne dhe unë pata fatin të rritem me to.

Tani përjetoj veç kënaqësisë që më jep edhe nostalgjia, edhe atë se çfarë eksperimentesh përjeton letërsia në dorën tonë, duke u futur të gjithë në një laborator gjigant, siç ndodh realisht me botën që na rrethon. Prandaj kur shkel sërish në ato shtëpi eci në kopsht duke gjerbur nga pak raki dhe gati sa nuk fluturoj nëpër dhomat e mobiluara thjesht por këndshëm e me shije të hollë. Më jep përshtypjen se asgjë s'ka për të vdekur kurrë dhe do të mbetet ashtu e përzemërt.

2.LIBRI QË MË KA NDRYSHUAR JETËN

Sigurisht më bëhet gjithnjë e më shumë bindëse dhe me qartësi sublime se librat e pranishëm që erdhën aq papritur dhe në moshë parashkollë e dhanë tjetër rrjedhë dhe kuptim jetës sonë. Sigurisht shtëpia mbeti aty, në fshat, por gjithçka kishte tjetër atmosferë. Edhe rruga gjer në xhade u bë ndryshe, anëve u mbollën trëndafilat, aq donte ime më, sepse trëndafilat dhe në përgjithësi lulet qenë specialiteti i saj. Mbrëmjeve të dimrit, kur mblidheshim në odë,

ku brambullinte zjarri dhe duhej të kalonim kohë në hidh e pritje fjalësh, m'u dha në dorë libri i Turgenjev it «Kujtimet e një gjahtari», ardhur mjeshtërisht në një shqipe të përkryer e me mjeshtëri të rrallë, duke e lexuar me zë fëmije, aq me ndikim tek unë sa që i përjetoj ato mbrëmje edhe sot e kësaj dite me shumë ëndje. Shpesh më dukej se s'do të kisha edhe aq kohë. Nxitoja se mos do t'më ndërpritej diçka e madhe në mes. Po ndryshonte çdo gjë para syve të mi në mënyrë marramendëse: muzika, librat, sjelljet, pritje-përcjelljet, veshjet, madje edhe një lloj elegance, kravata, mobilje, gatimet, prerje rrobash, hekuri hekurosës (na dukej sikur hekuroseshim edhe ne!), krehjet, të brendshmet, makina qepëse dhe lulet që filluan të rriten ndryshe, edhe për fat të keq tanimë edhe të disiplinuar... Dhe hyri Migjeni me një madhësi të allasojtë, idhulli im i madh, dhe më vonë, patjetër më vonë, hyri Kadareja, «një antirevolucion brenda revolucionit, një rrezik i pranuar» siç thotë një miku im me të drejtë, duke kulmuar me «Përbindëshin» që na bënte të flisnim me vete, sepse sikur ma ndiente tejnëvetëdija në thellësi se ai personalitet ua shtonte hidhërimin dhe helmin atyre, ziliqarëve të çuditshëm që me siguri do të vetëhelmohehin. Kadarenë dhe Migjenin e madh, sa herë që i lexon, të duket se nuk i ke lexuar ndonjëherë, sikur s'ke qenë ti që i ke lexuar... Pastaj më vjen të rishoh e rilexoj dy esetë e jashtëzakonshme të Kadaresë, për Eskilin dhe Migjenin... Me ta sikur kolovitesh me një drejtpeshim disi të cenuar. Sa mirë do të qe ta lexoja atje në odën e vjetër me zjarr e me mure guri, në katin e dytë të shtëpive të fëmijërisë!

Pastaj vjen letërsia e madhe, gjigante: Tolstoj, Balzaku, Gollsuorthis, Dostojevski që për tridhjetë vjetet e fundit nuk më është ndarë por më ndjek këmba-këmbës, kudo që të jem, po edhe Çehovi, i cili vetëm tani vonë e mori pamjen e tij të plotë me 22 vepra. I ëndërroja që të dy t'i zotëroja ashtu, të plotë, bashkë me Niçen, Zolanë e të tjerë, e të tjerë, për t'jua dhënë të tjerëve sipas shijes sime. Derisa vijnë tek letërsia e madhe latinoamerikane...

3.LIBRI QË DO TË DOJA TË KISHA SHKRUAR

Aa, këtu ndryshon puna! Gjithnjë kisha mbetur te «Kujtimet e një gjahtari», te Turgenjevi dhe gjuha e mrekullueshme e dy pogradecarëve të mëdhenj, Lasgush Poradeci dhe Mitrush Kuteli. Një madhësi! A do të mundja ta zotëroja gjuhën e tyre? Dhe vijnë provat e para në shkollë, në gazetat e murit, të cilat për vete dhe të tjerët, shokët dhe shoqet e mia, i shkruaja me dorën time, për shkak të kaligrafisë që dëshiroja ta kisha si të Myfid Bej Libohovës. Pra, dëshiroja që të isha në një hije a lirishtë me gjahtarët, por fati i mbrapshtë më vuri nën këmbë. Për çudi asaj dite që ia mbërrita më në fund, një nga gjahtarët që shoqëroja mori çiftin dhe e përdori si kërrabë për të kapur fiqtë nga dega, por këmbëza e shkrehjes kishte hyrë në degë dhe gjahtari i mjerë, një div bukurosh, i hijshëm dhe që tregonte barsoletat më bukura, u bë shoshë nga saçmat e derrit... M'u tret gjithçka dhe edhe sot e kësaj dite «Kujtimet e një gjahtari» kanë mbetur aty, në tavolinën time. Nuk di nëse do ta kem shkruar dot ndonjëherë! Më dhemb, por një pjesë i kam realizuar te romani «Tërbimi» shkruar e botuar së fundmi... E di se shkrimi i atij libri më do që të jem sërish e sërish në odën time të fëmijërisë. Aty do të jetë entuziazmi i ndërtimit të një shoqërie të ëndërrt, e cila gjithnjë më jep një «po» të papritur e që kërkon prej meje mjetet e një filigranisti për ta shkruar ku do të jenë zejet e pafundme që zotëronte

im atë dhe magjepsja e sime mëje bashkë me aromat dhe karafilat e saj të mahnitshëm, që edhe sot e kësaj dite i fsheh pandehmat e mia ambicioze, por që në çdo rast m'i ruan në shpirt.

I them një miku se tundimet janë të mëdha, se nuk të lënë kurrë të qetë ato me të cilat je rritur, kryeveprat e shkrimtarëve të mëdhenj. Duket si një gjë krejt iluzore, duke qenë se bëhen të tuat, përderisa zotëron librin dhe ti ke fatin ta lexosh e ta lexosh, duke iu kthyer e rikthyer. Bëhen një marrëzi e bukur, me një qëndrim konstant që edhe ti je në atë rrugë, pasi mbetesh thjesht një adhures i madh. Këtë ndjesi ta jep përkryerja e Çehovit, Mopasanit, Markesit, Kamysë, Heminguejt, Hamsunit. E kujt shkrimtari nuk i pëlqen kjo? Ndërsa ata të mëdhenjtë rrinë aty para teje rëndë-rëndë dhe buzëqeshin me një lloj dhelpërie pa e ndarë finesën, ironinë e hollë dhe një vezullim të beftë e të bukur. Më ngacmon fort të kisha një lloj Oblomovi, apo të vija përballë Virtutit me Vesin siç bën Shçedrin në Përrallat e tij, e të tjerë, e të tjerë. Dhe ngrihet gjithnjë e më shumë si një **Bung** i jashtëzakonshëm në malin e Vetëtimave në Akrokeraunet përballë Jonit, një shpatullan që jetonte i vetëm si Robinson dhe atje fitonte tokë mbi det duke shembur shkëmbinjtë me një kazmë, barominë dhe lopatë... Kopshtet e tij të perëndishëm dhe jeta në dukje absurde por me një domethënie madhështore për të gjithë ata që duan vërtet të jenë njerëz... Ky është dhe libri i jetës që dua ta shkruaj, me të cilin përpjek kokën si mbas një shkëmbi... Ah, kjo sëmundje e tjerjes së pafundme!...

4. LIBRI QË PATI NDIKIMIN MË TË MADH NË SHKRIMET E MIA

Është si gjë të çuditshme dhe e rrallë që gjithnjë të befason: vargjet e Uollt Uitman, Jeronim De Rada, Mjeda dhe Fatos Arapi. Skënder Luarasi, ai që ka shqipëruar «Fije bari» të Uitmanit... Dhe e gjithë apoteoza e tij u përmbloodh në një thelb jete: «Njerëz! Kundërshtoni shumë dhe binduni pak, se bindja e verbër ju çon në skllavëri të plotë!...» Pastaj ne qëntonim me kujdes Kadarenë, mënyra sesi vinte vargu dhe shprehja në shqisat e tij dhe sesi shndërrohej në laboratorin e tij të habitshëm. Ndërkohë nuk të linte të qetë Esenini dhe lirikat e Pushkinin, poetët e mëdhenj të Perëndimit në Francë, Itali, Spanjë, Angli dhe Gjermani, shqipëruar nga ata që fjalës shqipe i jepnin hijeshi. Dhe kështu do të donim më tepër Migjenin dhe De Radën, do të gdhendnim metafora që nisinin dhe mbyllnin fletoret tona të përjetshme. Kështu u përballa me letërsinë e madhe, me Tolstojin, Dostojevskin, Ana Karenina, Idioti. Magji e vërtetë! Dhe kështu u bëra ihtar i zjarrtë i tyre, sidomos i këtyre dy librave të jashtëzakonshëm. Si të them, ata u bënë dhiata ime! E megjithatë arti do të futej shpejt në krizë nëpërmjet superprodhimit të jashtëzakonshëm dhe kryeveprave. Në këtë kohë zbulova Zolanë, natyralistin e madh, Knut Hamsunin e mrekullueshëm magjinë e Irenë Nemirovskit dhe domethënien gjërave që na rrethojnë nga Emmanuel Bove me romanet e tyre të shkurtër. Lexon me një tik nervor *Parandjenjën* e tij ose *Mizat e vjeshtës* të Nemirovskit dhe bie pa frymë tek *Uria* e Knut Hamsunit duke t'u bërë libra xhepi. Një kënaqësi e fshehur, po e dhimbshme dhe e parealizueshme, një aht estetik, që më shoqëron sa herë i shfletoj aty mbi tryezë pranë «Kujtimet e një gjahtari» të Turgenjev it.

Dhe para meje shpalosen leximet e shkollës e më pas përhumbjet në to duke qenë përballë të papriturash befasuese që të japin shpirt të madh. E midis këtyre rreshtave është një personalitet që e shoh gjithnjë mes librave, ai që ma bëri Beratin krejt timin: Todi Sotira!

5. LIBRI QË MË NDRYSHOI MENDJEN

S'ka asnjë, besoj, që të thotë se një libër i vetëm të ndryshon mendjen! Po librat, të gjithë librat ta ndryshojnë mendimin. Poeteshia Shqiponja Axhemi më shkruan nga Londra, tani në prag të botimit të librit të saj se «kur kam hipur në *kamion*, Niçen dhe Camajn kisha në çantë... Më thanë t'i hidhja... Nuk e bëra dot... Hodha rrobat... Kam shkelur në *Angli* me këto libra në çantë dhe asnjë rrobë...» Zot! Karakter! E bukur! E meriton respektin! Poeteshë me vargun ndryshe dhe e gjitha vetë Ajo!...

Sigurisht në këtë udhëtim të gjatë, ndonëse në një kohë tmerrësisht të shkurtër ti kalon në kthesa dhe aty, tek ato, kthesat, gjendesh përballë ndryshimeve të rralla të mendimit tënd. Ju s'mund ta merrni me mend po ta njihnit Sami Vërcën nga Vërça e Krekëzës së Beratit. Po ja që ma pruri *Zoti* ta njoh unë, kur punoja në atë zonë. I vetëm, me një Bibliotekë të mahnitshme, në mes të pyllit, i pa shkollë (sepse kishte mësuar shkrim e këndim kur qe ushtar dhe atje bleu veprat e jashtëzakonshme të klasikëve dhe ai thoshte: *Ana Karenina* më ndryshoi e para, më dha dashurinë, *Budenbrokët* më falën vullnetin, *Lufta dhe Paqja* më dhanë guximin e madh, *Madamë Bovari* më bëri tjetër njeri, *E kuqja dhe e zeza* më bënë mjaft racional e me dhimbje zemre, *Tre shokët* pasi më hutuan me dhanë aq liri sa doja... Pesë mijë libra në një dollap druri dëllinje anash mureve të odës. Të rrallë ishin ata që patën magjinë të thithnin aromën e atyre librave që natyrisht ta ndryshojnë mendjen.

Pastaj *Shekspiri* dhe gjenialiteti i tij! Ndoshta gjenialiteti i tij na fsheh shumë gjëra që as ai vetë s'i ka ditur kurrë, më thotë poeti me katërmëdhjetë vëllime botuar së fundmi. Ejani ta shikoni si ta ndreq shprehjen dhe ta kultivon mendjen, lexoni *Garcia Markesin* dhe të bëhet çdo qelizë e trupit dhe e mendimit tënd - e gjallë në gjithçka, ku edhe një fije bari mban e ruan të vërtetat e mëdha, ku edhe sendet marrin frymë e kanë gjak; *Stendalin* dhe *Manastirin e Parmës* ku kuajt nxirrnin avull dhe gjaku fluturonte tutje-tëhu, ku dashuria e plagosur rënkonte e rënkonte pa fund dhe me një elegancë që rrallë e gjen. Vringëllin edhe mendimi yt, bëhet teh i mprehtë. Ai e ndjen çudinë e fshehur në unin tënd të paarrtshëm dhe shton se mendimi njerëzor nuk vdes kurrë dhe këtë e gjen tek *Niçe* dhe vepra e tij... Është e pamundur, më thoshte një nga miqtë e mi në Vjenë, në një mbrëmje buzë Danubit, *Shekspiri* dhe *Niçe* me urdhër të Zotit u kanë ndryshuar mendjen njerëzve. Vetëm ata që i njohin e dinë dhe e kuptojnë këtë...

6. LIBRI I FUNDIT QË MË KA BËRË TË QAJ

Atëherë kur përjetoja thellë vdekjen aksidentale të tim biri (përjetim që ka për të vazhduar gjithë jetën) më ra në dorë *Pedro Paramo*, romani i shkrimtarit meksikan *Huan Rulfo*, emri i vërtetë *Huan Nepomuseno Péres Viskaino*, e kam ndjerë në shpirt dhembjen dhe të qarën, më bëheshin se lotët kokërrmëdhenj më rridhnin përbrenda.

Po edhe kur iu riktheva për së dyti pas njohjes nga afër me përkthyesin Bajram Karabolli, ndjeva të njëjtën gjë, qava sërish si në një dhimbje të skajshme si i mbytur nga një dashuri e pafundme... Por më keq se e qara është kur loti të ngrin në shpirt. Ndihesh akull, si tek përshkrimet e jashtëzakonshme të *Dostojevskit* tek «*Shënime nga shtëpia e të vdekurve*».

7. LIBRI I FUNDIT QË MË KA BËRË TË QESH

Që të dyja janë rilexime. *Ushтари i mirë Shvejk* dhe *Obllomovi*. Dhe në të dyja rastet kam qenë vetëm. Nuk ka shoqëri më të mirë e më të bukur se sa e qeshura, sidomos ajo meditative. Mos ju duket e çuditshme? Po ndërsa tek romani i *Jarosllav Hashek* qeshja me zë, tek *Obllomovi* më rridhte e qeshura në shpirt. Pas tyre fiton shumë, pasi mund të gëzosh një humor pa fund që vazhdon për një kohë shumë të gjatë. Por të qeshurën e pavdekshme ta shkakton vetëm një: «*Gargantua dhe Pantagryel*» i *Rablesë*. Pastaj erdhën fare afër tek unë batutat e barsoletave dhe anekdotave të vjetra e të reja dhe gjithnjë sikur shihja profesorin që kishte marrë fëmijët në një prej ditëve në vitin e fundit të sundimit komunist (reminishencat dhe protuberancat e tij i kemi edhe sot!) dhe po u tregonte delet në një pllajë... Kjo e qeshur nga halli ose nga e keqja lë edhe gjurmët më të thella në shpirt. Kjo e qeshur sarkastike nuk vdes kurrë, edhe kur ke, fjala vjen, kryeministrin tënd - njeriun më me sarkazëm që njoh, dhe unë nuk ngopem së qeshuri me të. Çfarë personazhi!

8. LIBRI QË MË VJEN TURP QË S’E KAM LEXUAR ENDE

Në një natë me shi, në fëmijërinë time, vjen në shtëpinë tonë si mik i katit të parë, Jorgo Bllaci, i lagur gjer në palcë, me një çantë të mbushur deng hedhur mbi shpinë. Përhëndetjet e para. U ngritën në këmbë të gjithë. Ç’qe mik i katit të parë ishte edhe i të dytit. Shtëpia jonë, me një portë të madhe e me gur të gdhendur, gati më çmendte nga gëzimi që më bënte të vëreja dhe të mbaja mend të gjithë kalimtarët. (Çanta e Jorgos deng me libra do të rikujtohej, vonë-vonë, kur do të ritakohesha në Galerinë e artist «Eduard Lir» në Berat, ditën që hapëm ekspozitën tonë të parë të librit...) *Tri motrat* i hapën mbi tavolinë librat. I kishte blerë Jorgoja në Tiranë te Libri Sovjetik. Ato libra do të zinin ditëve më pas një kënd të veçantë të bibliotekës sime. Ndër ta edhe dy tituj: Turgenjev : *Sinilia* dhe *Esenin* - 5 libra me lidhje të fortë, të bukur. Doja ta ndieja *Eseninin* në rusisht por ashtu mbeti, ashtu është edhe sot e kësaj dite. Vonë botova *Eseninin* e përkthyer nga Jorgo Bllaci, por ende s’e kam lexuar në rusisht. Dhe më vjen keq. Dhe më vjen turp...

9. LIBRAT QË KAM DHURUAR

Jam i vetëdijshëm se çdo të thotë të kesh një fije rëndësie edhe në fund të jetës. Ndoshta këtë ta japin edhe librat, por ta jep edhe ajo që dhuron. Gjëja që më duket «interesante» e që dua të them është se kush mundi mori libra tek ne derisa unë u rrita dhe sistemova librat e parë në raftet e bibliotekës sime. Dhe ndjenja për të dhuruar libra më erdhi kur dola në pension, me organizatën time «Traditë-Art-Libra». Jo libra të mbetur, por libra që duhet të lexonin fëmijët. Dhe krijova njëzetepesë biblioteka në Berat, Elbasan, Tiranë, Durrës, Korçë, Bilisht, Pogradec, Fier, Shijak etj. Ndoshta është një shpërblim shpirtëror, ku i dihet! Sepse gjithmonë më shqetëson më tepër heshtja, me njëfarë brenge...

Kjo ndjesi e të dhuruarit të librave vijon edhe sot e kësaj dite. Siç duket marrin hak librat me nënshkrimin Jorgo Bllaci kur ishte mësues në Lumas dhe vinte mik i *Tri Motrave*...

10. LIBRI ME TË CILIN DUA TË MBAHEM MEND

Mendoj se në letërsi ka vetëm një kusht për t’u përcaktuar. *Talenti*. Ç’mбетет është rekuizitë, thoshte një miku im. Kjo më sjell ndërmend kohën kur Grigor Melehovi dhe Aksinja (*Doni i Qetë i Shollohovit*) erdhën *tek ne* dhe shtatë vajza të një viti lindjeje morën emrat e Aksinjës, njëra prej tyre u bë drejtoreshë shkolle dhe në bibliotekën e saj bleu tek ‘Uegen’ njëzet libra në dy vëllime «Doni i Qetë». Mora vesh se atë, drejtoreshën, e kish ndjekur edhe fati i Aksinjës. Dhe m’u qesh. Me këto gjëra, jo fort

të rëndësishme, nganjëherë luhet gjer në fund, i pa kuptuar dhe i përjashtuar, duke u ngjarë ngapak etërve të përjetshëm të fjalës. Herë si rebelë të pandreqshëm, herë si gërnjarë të prapë, gjithnjë me intuitën e hollë që si shumë gjëra ta dhurojnë librat, që bartin sharm zbutës, dëshira, furinë «diabolike» të talentit (edhe për të bërë sfidë!), sepse rrethoheshim nga të gjitha anët nga «gjenitë pa brekë», ca hije përplot elegancë të përkorë, me një hir krejt të rastësishëm, duke sjellë e tërhequr ngacmime nervor e padurim të skajshëm...

S’më ka bërë asnjëherë përshtypje që nuk veçoja dot asnjë prej librave të mi. Nxora mënjanë «Onufri - legjenda e ikonave», romani që më ka ngacmuar shumë. Por edhe ai do të hakmerrej me mënyrën e tij tërë spikamë, i përmbytur me kompleksin e madhështisë. Pastaj u hodha degë më degë. Katër romanet e fundit? Pse jo. «Tala» - një dashuri e pavdekshme, «Telelkat» e fjalës së thukët dhe e një shqise më tepër, «Tërbimi» - përmbytja e vobektë e nevojave dhe e dëshirave dhe më në fund «Brenga» - meditimi i hollë dhe plot sharm.... Kjo frymë e vërtetësisë pa cak...

11. LEXIMET QË MË BËJNË TË NDIHEM MIRË

Ndodhte që leximet s’dëgjonin të vinin. Atëherë do të grindesha me të gjithë, nuk i bindesha edhe idhullit tim, atit tim që jo se mbahej por se ishte si askush tjetër, që gjithçka rrotull i dukej një gjë e kotë, pa vlerë, ai që nuk përfillte kurgjë, që jepte urdhra duke zbukuruar drurin, gurin, hekurin... duke nxjerrë nga duart e tij vepra arti - siç i mendoja atyre viteve, që do të shfaqej kur t’i thoshte ndjesia e tij e pagabueshme, të cilit i jepte të drejtë kushdo, sigurisht duke ndjerë keqardhje për të dhe për vete. Mbaj mend një mëngjes që po lexoja «Përralla» të Andersenit, sapo u zgjova. Në të vërtetë unë e dija që atë mëngjes, na donte ta ndihmonim për të qenë në pjesën e poshtme të skelës së sharrës. Kini parë ndonjëherë skelë sharre? Atë kohë sharrat i punonin me krahë. Im atë, pasi e kish gdhendur drurin e manit rruazë me sqeparin e madh si kazëm e me bisht po aq të gjatë, i vijëzonte me spangon e lyer me bojën e prodhuar nga shpëndrat, e aty do të dilnin spicat dhe petavrat e holla që, pasi të përthyheshin në zjarre dhe në kazanë me ujët llukë, (për t’u dhënë formën e duhur!) i bënte gati për bute... Por më parë duheshin sharruar në vijën e drejtë. Im atë na zgjoi dhe unë si lava sytë fillova të lexoja Andersenin, duke shikur fshehur mos hynte babai. Dhe ai hyri me vrull, si ai! Më pa në sy. Po lexon?, më pyeti. Po. Mirë bën, shtoi duke qeshur me një ironi therëse. Lexo! Por mos harro, se leximi është punë e vështirë dhe e bukur, por sot e kishim lënë që t’më jepnit një dorë... U ngrita, ndërsa vëllai im rrinte kot te çezma duke larë sytë... Skela dhe sharra. Sharra sa një bojë njeriu. Babai lart, ne të dy poshtë. Ju vetëm mbani drejtimin, thoshte. E çdrejtim zeza mbanim ne?... Mendimi i tij i fshehur ishte që të mësoheshim me punë por pa i lënë leximet. E donte shkollën dhe leximin. Kjo metodë tek unë pati vlerë. Nuk m’u ndanë të dyja, kisha qejf që edhe t’i bëhesha peshë babait në sharrë (më pas nuk na thirrri më, sepse gjeti një masë të rëndë guri të skalitur të lidhur fort te pjesa poshtë dhe pesha e tërhiqte sharrën poshtë pa shmangie... Eh, im atë! Ishte një nopran i mrekullueshëm! Dontë t’më shihte të shumtën e kohës duke lexuar. Të bëja sipas tij më të vështirën, por duke i pasur edhe duart me kallo të forta gur...

12. LIBRI QË MENDOJ SE ËSHTË... MË I NËNVLERËSUARI?

Edhe libri, edhe shkrimtari. Të dy. Këtu s’ka biblioteka dhe mjafton ajo e një njeriu, këtu askush nuk vlen përveçse një njeri, këtu të lënë të vdesësh për bukën e gojës, këtu asgjë s’të ngroh, këtu të bëjnë qejfin kot së koti, të plakin me zor, këtu ndalohet pa ligj mendimi yt dhe po e shprehe një gjë harrohesh edhe fjala edhe ti, këtu mendon tjetër e thua tjetër, këtu ka vdekur me kohë e me vakt demokracia e mendimit, ndërsehet vetëm zhgënjimi, nisesh për shkrimtar e përfundon matrapaz, këtu askush nuk të kupton, mjaft që vetëm njëshi të dëgjohet, ajo që ke shkruar askujt s’i intereson, pëlqehet spekulimi, i nënvlerësuari... I tillë është edhe libri, edhe shkrimtari...

Tiranë, më 22 tetor 2021

SHKENCAT ALBANOLOIGJIKE NUK MUND TË JENË APENDIKS I AKADEMIVE TË SHKENCAVE DHE ARTEVE

Nga Prof. Dr. Skënder ASANI

Me projekte konkrete në terren dhe me botime e konferenca të ndryshme shkencore, institutet tona janë shndërruar në asete kombëtare dhe si të tillë ato po e trasojnë edhe rrugën e mendimit të mirëfillt shkencor. Është për t’u habitur tendenca e frikës që po shfaqet nga kjo frymë autonome e mendimit shkencor, sepse nuk mund të shpjegohet ndryshe kjo frikë, e cila si duket rrënjët i ka në atë thënien e moçme popullore “prish shtëpi, e ndreq çardak”.

Ka një tendencë burokratike për zbehjen e rolit të shkencave albanologjike në avancimin dhe konsolidimin e çështjeve që lidhen me korpusin e temave e problemeve identitare. Për rrjedhojë, jo vetëm që është tepër shqetëuese tendenca për ngulfatjen e zërave që artikulojnë çështje identitare, por është edhe absurde që nga albanologjia të kërkohet të bëhet appendiks i Akademive tona të Shkencave e Arteve.

Ky shqetësim vie në shprehje sidomos në Shkup, pasi që atje thyhen shtizat e betejave identitare, ku ITSHKSH i ka zhvilluar me sukses ato beteja, duke u përfshi në një treg më të gjerë idesh e projektesh. Instituti ynë ka dalë shumë fuqishëm mbi sipërfaqen e amullisë ekzituese dhe kjo me siguri nuk iu konvenon atyre që duan status quo. Ata nuk duan që idetë shkencore t’iu prijnë proceseve shoqërore, prandaj të vetmin instrument që tani për tani përdorin është të disiplojnë institutet, madje edhe t’i lënë pa buxhet, siç ka ndodhur me Institutin tonë, dhe pastaj t’i fusin ato nën tutelën e Akademive të Shkencave dhe Arteve. Këto të fundit, që është një realitet i ngjashëm edhe në Tiranë dhe në Prishtinë, ka kohë që nuk po e kryejnë misionin e tyre bazik dhe për të kompenzuar këtë pasivitet, tani kanë shpikur integrimin, gjegjësisht, shkrirjen e instituteve nën ombrellën e akademive.

Instutet shkencore tash më kanë krijuar fizionominë dhe autoniminë e tyre të veprimit. Me projekte konkrete në terren dhe me botime e konferenca të ndryshme shkencore, institutet tona janë shndërruar në asete kombëtare dhe si të tillë ato po e trasojnë edhe rrugën e mendimit të mirëfillt shkencor. Është për t’u habitur tendenca e frikës që po shfaqet nga kjo frymë autonome e mendimit shkencor, sepse nuk mund të shpjegohet ndryshe kjo frikë, e cila si duket rrënjët i ka në atë thënien e moçme popullore “prish shtëpi, e ndreq çardak”. Se kujt po i konvenon që shkencat tona albanologjike t’i lënë pa shtëpitë e tyre, kjo mбетет të analizohet, por ajo që mund të shihet e që nuk kërkon ndonjë sqarim shtesë është fakti se te ne po nxjerin krye tendencat burokratike për centralizimin e mbikqyrjes dhe kontrollit mbi mendimin shkencor albanologjik, duke i përdorur akademitë e shkencave si gardianë me çelësa në duar të cilët do të vendosin pastaj se kush mundet dhe kush jo ta gëzojë lirinë e shprehjes së mendimit të pavarur shkencor. Me fjalë të tjera, i bie që Akademitë e Shkencave, pasi që nuk po punojnë asgjë, tani do t’i angazhojnë që të ndajnë licenca për gjithë ata që duaj

të merren me shkencë, por nën tutetën e tyre.

Ne në Maqedoninë e Veriut këto tendenca i përjetojmë dyfish rëndë: edhe si shkencëtarë, edhe si pjesëtarë të një etnie që po lufton për të avancuar statusin e vet identitar.

Dhe në vend se nga Prishtina, dhe sidomos nga Tiranë, të na vinin përkahjet dhe solidarizimet, edhe atje po ndodhë, fatkeqësisht e njehta tendencë, por me një natyrë tjetër të destruktivitetit burokratik.

Prandaj kemi bërë shumë mirë që jemi mbledhur sot në Shkodër dhe sidomos është për t’u përshëndetur nisma e rektorit të Akademisë së Studimeve Albanlogjike, z.Luan Përzhita, i cili, bashkë me neve, po tregon gatishmëri për përgatitjen e një strategjie të përbashkët që do t’iu kundërvihej tendencave retrograde burokratike që si synim kanë ngulfatjen e institucioneve tona albanologjike.

ITSHKSH në Shkup do të jetë pjesë e këtyre përpjekjeve për të ruajtur dhe konsoliduar autonominë e institutive tona dhe për rrjedhojë ne do të mbështesim çdo nismë dhe çdo aktivitet që parandalon ngulfatjen e punës sonë. Këtë do ta bëjmë në emër të albanologjisë dhe në emër të brezave të tërë sduiuesish që nuk kursyen asgjë nga vetja e tyre për të afirmuar sa më larg aritjet tona shkencore albanologjike.

Qendrat tona albanologjike duhet të vazhdojnë të punojnë me një hov edhe më të madh, duke e thelluar bashkëpunimin shkencor me institucionet e ngjashme të Evropës Juglindore, si dhe duke avancuar këmbimin e përvojave dhe përgatitjen e botimeve të përbashkëta.

Si pikësynim i yni strategjik duhet të jetë gjithsesi edhe përgatitja e kuadrove të reja, që nënkupton edhe qëndrimet studimore në shtetet e Evropës ose në Amerikë, si dhe mundësi të shumta për hulumtime sa më të mirëfillta.

Qendrat tona albanologjiek duhet të bëjnë Projekte të përbashkëta me interes kombëtar, kurse një prej prioriteteve tona duhet të jetë përkthimi i veprave të albanologëve të huaj si Thunmann, Xylander, Bopp, G. Mayer, Lambertz, Jokl etj.,

Botimi i ndonjë vepre të rëndësishme të autorëve shqiptar në ndonjërën nga gjuhët e mëdha, duhet të jetë gjithashtu pjesë e strategjisë sonë, kurse botimi i një reviste të përbashkët në gjuhë të huaja, për autorët shqiptarë dhe të huaj, duhet të jetë një nga obligimet tona të ngutshme në të ardhmen.

Shkencat e albanologjisë kanë nevojë për më tepër qarkullim idesh e mendimesh, prandaj mbajtja e konferencave shkencore të përbashkëta dhe i prezantimeve të përbashkëta shkencore, do t’iu ndihmonte së tepërmi studiuesve tanë që të kultivojnë edhe më fuqishëm sensin e avancimit të dijeve albanologjike në një horizont me të gjerë konkurrues.

Shkodër, 26 tetor, 2021
(Kumtesë e lexuar në konsultën e mbajtur në Shkodër “Drejt një strategjie të albanologjisë”, e mbajtur në Shkodër)

“Trëmbyer nga vdekja në momentin e lavdisë,” shkruhet në epitafin e Amedeo Modigliani, i varrosur në Père Lachaise, në Paris. Dhe poshtë emrit të tij, në të njëjtën pllakë varri, shkruhet: “Jeanne Hébuterne: Shoqëruese e përkushtuar deri në sakrificë ekstreme.”

Cilido që nuk ka dëgjuar kurrë për Amedeo Modigliani (1884-1920), nuk mund ta dijë historinë më tragjike dashurore në historinë e artit. Ndërsa ata të cilët janë të njohur me veprat e tij, dhe artistët e sotëm në përgjithësi, ndiejnë menjëherë dridhma të thella sapo shohin ndonjë vepër nga dora e artistit, e në mënyrë të menjëhershme pushtohen nga një sërë emocionesh të shumëllojta, çuditërisht kontradiktore, që kanë të bëjnë me madhështinë por edhe me naivitetin; me bukurinë femërore por edhe me egoizmin; me linjat e brishta por edhe me format primitive; me ngjyrat e nderura por edhe me sytë e errëta apo të zbrazëta; me nuanca jete por edhe me një vello të vdekjes; me një xhelozi artistike por edhe me një përlulje ndaj finesës që shpalos ky artist në çdo portret apo trup që ai përjetësoi përmes penelut në kanavacë apo gdhendi me daltë në gurë.

Në botën e artit Modigliani është shndërruar në mit, por edhe historianët dhe biografët, ndonëse përpiqen ta zbulojnë atë si njeri, arrijnë në të njëjtin përfundim, që artisti hebreo-italian jetoi një jetë ashtu siç do donim ne ta kujtonim atë, dhe jo siç ai ishte në të vërtetë. Edhe ne, artdashësit apo njohësit e estetikës dhe historisë, ndërkohë që inatosemi me faktin që një artist e shpërdoroi jetën e tij në mënyrën më të pakuptueshme, heshtim me përlulje përpara veprave të mrekullueshme që ai la pas.

Modigliani vdiq tragjikisht në moshën 35 vjeçare, më 24 janar 1920. Në ditën e tij të vdekjes, Jeanne Hébuterne, dashuria e tij, bashkëshortja e ardhshme, me të cilën ai kishte një vajzë 15 muajsh, shkoi ta shihte Amedeon për herë të fundit. Ajo nuk e puthi, por e shikoi atë për një kohë të gjatë pa thënë asnjë fjalë. Ajo memorizoi në kujtesën e saj fytyrën e të vdekurit pa hedhur sytë në asgjë tjetër. Dy ditë pas vdekjes së Amedeos, shtatzënë me një foshnjë nëntë muajsh në bark, duke mos dashur e mundur dot të jetonte pa njeriun që e kishte dashuruar aq shumë, u hodh nga dritarja duke humbur jetën e saj dhe të foshnjës së palindur.

Kjo histori, nuk mund të mbetet pa flatruar në mendjen e çdo shikuesi të portreteve që Modigliani i bëri Jeanne. Madje tek të gjitha veprat e tij ndihet bukuria tragjike, e na duket sikur çdo penelatë ishte një profeci për fundin e artistit dhe femrës që dashuronte e cila e ndoqi atë deri në vdekje.

Modigliani mbetet një mit. Në biseda ai përpiquej të ishte filozof dhe me krenari gjurmonte dhe e përmendte prejardhjen e tij nga Spinoza, filozofi i shquar hebreo-holandez i shekullit të 17-të. Ai ishte gjithashtu edhe poet, madje një poet i mirë. Njeri i formuar dhe i rafinuar. Pavarësisht se ai ishte italian, ai korrespondonte në frëngjisht me nënën e tij në Livorno, e cila ishte lindur e rritur në Marsejë. Nuk ishte i devotshëm ndaj besimit, e as fetar, por ai vazhdimisht e shpallte veten si një hebre. Ai ishte arrogant dhe mashkull simpatik, dhe femrat e kishin të vështirë t'i rezistonin. Ai besonte se artisti ishte një qenie superiore ndaj edhe jetoi e vdiq me këtë bindje: “Ne kemi të drejta të cilat të tjerëve u janë mohuar, sepse nevojat tona janë të ndryshme dhe na vendosin mbi kodin moral...” Dhe në një letër drejtuar mikut të tij

Oscar Ghiglia ai shkroi: “Detyra jote është të shpëtosh ëndrrat. Dashuria jote gjithashtu ka disa detyrime të dhimbshme, megjithatë ato krijojnë përpjekjet më të bukura të shpirtit... Ti duhet të konsiderosh si të shenjtë gjithçka që mund të përlëvdojë

MODIGLIANI DHE JEANNE HÉBUTERNE: Historia dashurore më tragjike e artit

Dr. Bledar Kurti

dhe të nxisë inteligjencën tënde. Përpiqu t'i sigurosh dhe t'i shumëfishosh stimujt e tillë, sepse vetëm ato mund ta nxisin trurin për fuqinë e vet krijuese. Për to duhet të luftojmë”. Këto fjalë u shkruan kur ai ende nuk kishte mbushur njëzetë vjeç.

Në fillim në karrierës së tij Modigliani e shihte veten vetëm si skulptor. Por për shkak të shëndetit të dobët që kishte, dhe sëmundjes së tuberkulozit, kur punonte drejtpërdrejt në gur, pluhuri i irritonte fytyrën dhe mushkëritë, kështu që i duhej të ndalonte vazhdimisht. Kur nisi të pikturonte ai arriti të krijonte menjëherë stilin e tij e unik. Një ndërthurje e ekspresionizmit dhe kubizmit, por vetëm fragmental, pasi ai evoluoi në artin e tij përtej përkatesive të rrymave dhe lëvizjeve artistike të kohës, duke krijuar një stil tejet të veçantë, sensual e plot delikatesë.

I njohur si “Princi i Montparnasse,” Modigliani ishte skllav i impulsit dhe e menaxhoi jetën e tij në mënyrë të papërgjegjshme. Por ata që e njihnin, theksonin se ai nuk ishte aspak i tillë. Ai nuk ishte si ajo jeta që ai jetoi. Ai ishte vetëm një viktimë e rrethanave, gjyquan ata. Por nëse ishin rrethanat, apo bota e tij e brendshme, ose veset e tepruara me alkoolin, hashashin, opiumin, femrat, dhe sëmundja e tuberkulozit të cilën mendohej ta mbante të fshehur prej miqve, apo gjendja e rënduar ekonomike, të gjitha ndikuan që artisti të shuhej në moshë të re.

Modigliani ishte më shumë sesa një

artist, e ne sot mund ta konsiderojmë mitin e tij si një personazh libri apo filmi. Dhe, në fakt, në vitin 2004 një film i mrekullueshëm i titulluar *Modigliani*, me regji të Mick Davis, me aktorët Andy Garcia dhe Elsa Zylberstein, e risolli artistin edhe më shumë në vëmendjen e njerëzve, duke e ngritur edhe më lart mitin që tashmë kishte pothuajse një shekull që admirohej anembanë botës.

Sot biografët e tij e kanë të vështirë të provojnë vërtetësinë e shumë aspekteve të jetës së tij, pasi ato duket sikur ishin gjithnjë të sajura dhe idealizuara. Për shembull, Modigliani mburrej vazhdimisht se rridhte nga gjaku i Spinozës por filozofi i shquar nuk u martua kurrë dhe nuk pati asnjë lidhje me femra. Gjithashtu ai pretendonte se i përkiste një familje bankierësh e cila kishte falimentuar duke shkaktuar vështirësi për fëmijërinë dhe jetën e tij, por mbi statusin e familjes së tij, e cila flitej se ishte një agjenci kreditimi me filiale në Livorno, Marsejë, Tunizi, dhe Londër, ka shumë diskutime, dhe kur lexojmë në ditarin e mamasë së tij se ai kishte qenë një fëmijë i llastuar, natyrshëm na ngrihen dyshime mbi interpretimet që ai i bënte ngjarjeve në jetën e tij. Të gjitha këto dritë-hije të prejardhjes, bashkë me sjelljen e tij të pazakontë, herë si një Kazanovë e herë si endacak, herë si një fisnik e herë si një mjeshtër artist i çmendur dhe i droguar, e zbkuruan në mënyrë poetike personalitetin e tij, dhe me këto veti që shpaloste, veprat e tij intimiduan edhe

artistët më të shquar bashkëkohës si Pablo Picasso, por edhe artistët e sotëm, për nga emocionet që përçojnë.

Skulpturat dhe tablotë e tij të yshtin. Delikatesa e linjave dhe finesa e formave është e mahnitshme dhe e paprecedentë. Ai krijoi shumë prej portreteve më sensuale ndër shekuj, edhe pse pothuajse kurrë nuk i pikturoi sytë dhe këmbët e figurave në tablotë e tij.

Modigliani tmerrohej prej simetrisë, dhe theksonte dallimet midis syve të figurave në vend që t'i bashkonte ato, duke e pikturuar shpeshherë njërin sy si një enë drite, dhe tjetrin si një shpellë të errët. Figurat shpalosen gjithmonë të holla e të varura, me tipare të zgjatura e të varura. Me qafë të gjatë si një mjellmë, supe të derdhura, dhe me gjymtyrë jashtë proporcionit anatomik të njeriut. Pothuajse të gjitha pikturat e tij kanë të përbashkët ngjyrën e ombrës, të verdhën, portokallinë dhe të kuqen, bojëkafenë, dhe ngjyrat e ngrohta në tërësi.

Veprat e tij janë të mbuluara nga një nur i fortë emocional, dhe përçojnë një hijeshi lirike e cila i bën të pazezistueshme. Ndihet dora e tij italiane, pasi edhe pse figurat janë të transformuara dhe të stilizuara, ai e ruajti gjithnjë traditën toskane të *disegno*, mjeshtërisë së vizatimit, e cila konsiderohej si “parimi aktiv krijues i arteve pamore.” Ai ishte manierist, dhe i shpaloste figurat e zgjatura në mënyrë të qëllimshme, në introspektivë, me fytyra që ngjasojnë më shumë si maska guri e druri sesa njerëzore. Linjat e tij kanë një bukurie e cila buron nga “natyra e qetë njerëzore,” tradita sieneze-florentinase në art, e shoqëruar me hijeshinë e stilit të Sandro Botticelli dhe me prekjën e Henri Matisse.

Modigliani i studioi me vëmendje mjeshtrit florentin dhe venedikas, kryesisht Botticelli dhe Ticiani. Ky ndikim vërehet tek ngjashmëria që kanë qafat e gjata, supet e varura dhe gjymtyrët e stërzgjatura që shihen tek *Primavera* dhe *Lindja e Venustit* të Botticelli, dhe tek pozicionimi i nudove të tij të cilat ngjasojnë me *Venusi i Urbinos* i Ticianit. Duket qartë në çdo vepër që Modigliani e trajton çdo figurë pors i një Venus, dhe e shpalos të hyjnuar nga bukuria e mitizuar nga koha.

Por përveç aureolës klasike, artisti ndoqi edhe instinktin primitiv. Portretet e tij janë si maska afrikane: me sy të zbrazura, hundë të gjata, qafë monumentale e buzë të vogla. Gjymtyrët shpalosen gjithnjë me linja të thjeshtuara të ndikuara nga arti primitiv. Në fillim të shekullit të njëzetë, artistët avangardë parisienë i përdorën mjetet jo-perëndimore të artit si një alternativë tërheqëse ndaj natyralizmit që favorizohej nga Akademia. Skulptura afrikane kishte ardhur në Evropë në fillim të viteve 1870-të, në formë shpërblimi për pushtimet koloniale dhe ekspeditat e shumta. Skulptura e maska afrikane gjendeshin kudo në tregjet e Evropës, në studiot e artistëve dhe intelektualëve, etj., dhe kjo shtyu artistët të pasionoheshin ndaj primitivizmit, e cila edhe i lejonte të përdornin instinktin bazik të njeriut në shërbim të krijimtarisë.

Në linjat e Modigliani ka shpikje, thjeshtëzim dhe pastrim të formës. Kjo ishte arsyeja pse ai u tërhoq nga arti afrikan dhe u bë pionier modern i artit primitiv. Por, edhe pse karakteristikat afrikane dhe ato italiane ishin gjithmonë të pranishme në punën e tij, Modigliani ishte në thelb një evropian. Është e vështirë të përcaktohen ndikimet që çuan në formimin e stilit të tij të veçantë, pasi ai ishte në të vërtetë përtej dhe mbi tendencat e kohës në të cilën jetoi. Nuk është kurrë e lehtë të gjurmosh sfondin kulturor të një artisti original: preferencat dhe afinitetet mbase mund të gjurmohen, por asgjë nuk mund të përjashtojë faktin se stili i tij ishte tërësisht original.

Vizioni i tij ishte bashkëkohor. Kjo është e dukshme në stilin e kompozimit,

në lirinë e re që e lejon objektin të shihet vetëm si një pretekst, me përplasjen e ngjyrës, dhe shtrembërimin të dalë nga vizioni subjektiv i artistit dhe jo modelit. Tek vepra *Jeanne Hébuterne Me Kapele* (1919), nëse e krahasojmë me fotografitë e Jeanne, dallojmë që portreti nuk ngjason shumë me të, por pavarësisht kësaj, ne arrijmë të ndiejmë natyrën, melankolinë, dhe bukurinë e saj, ose më saktë, ne arrijmë të prekim vetë artistin. Në të gjitha tablotë e tij, edhe në portretet e tjera të Jeanne, nudot, dhe figura të ndryshme, kuptojmë që Modigliani pikturoi më shumë veten e tij sesa modelet. “Çdo portret që është pikturuar ndonjëherë,” u shpreh Oscar Wilde, “është portret i artistit dhe jo i modelit.”

Tablotë me nudo të Amedeo Modigliani konsiderohen si veprat më erotike në historinë e artit. Ato rrezatojnë një sensualitet dhe elegancë flakëruese. Në to, trupi dhe silueta femërore shkon përtej formave njerëzore, ato janë të skicuara e mbuluara me eros dhe idealizëm femëror. Tablotë e Modigliani, qofshin ato portrete dhe nudo në pikturë apo skulpturë, shpërfytyrimi me anë të formave ovale dhe cilindrave, syve të turbullta në fytyrat e zgjatura të përkulura mbi cilindrat e qafave të mjellmës bashkohen në një ritëm harmonik me trupat oval. Por, pavarësisht kësaj, kurrë nuk vërehet një marrëdhënie e pastër gjeometrike plot me simetri dhe llogaritje. Theksi që ai krijon shprehet përmes një metri dhe stili të vetin, shpeshherë asimetrik në lëvizje dhe me një theksim të shtrembëruar të detajeve të caktuara. Ngjyra është elementi më thelbësor në vizionin e tij delikat dhe lirik, e madje ka edhe ngjyra në linjat e pastra të siluetës.

Jeta dhe euforia dehëse e Amedeos e bënë atë një prej personazheve më tërheqës në botën e artit. “Unë jam Modigliani. Një çifut. Pesë franga,” thërriste ai nëpër rrugë për të shitur vizatimet e tij, pjesa më e madhe e të cilave bliheshin nga turistë suedezë. Shumë prej historive të tij të një jete të lirë e bohemiane duken si të idealizura por që në fakt janë të vërteta. Në një rast, në kafenenë Rotonde, një turist i pasur i ofroi Modigliani dhjetë franka për një nga vizatimet e tij, por ai nuk i pranoi sepse ai i shiste vetëm pesë franka, dhe pasi pasanikun e zuri pija dhe ra në gjumë, Modigliani i mori portofolin, nxori njëqind franka dhe ia dha një poeti të uritur që gjendej aty pranë, e më pas vazhdoi të merrej me vizatimin që po bënte. Një rast tjetër, pasi paratë i kishte bërë alkool dhe drogë teksa po qëndronte në Nisë, ai i shkroi një telegram menaxherit të tij në Paris:

Tani po të them diçka që është e vërtetë dhe shumë serioze. Portofoli im me 600 franga m'u vodh. Mesa duket kjo ndodhka shpesh në Nisë. Ti mund ta imagjinosh se sa i mërzhitur që jam.

Ndaj, natyrisht që jam trokë. Është shumë budallallëk që e përmend, por meqenëse nuk është as në interesin tënd, e as në timin që të pushoj së punuari, unë sugjeroj kështu: më dërgo 1,500 franga ... nëse mundesh. Dhe unë do të të paguaj 100 franga në muaj; që do të thotë, për pesë muaj më hiq 100 franga nga pagesa që do më bësh. Sidoqoftë, do ta mbaj gjithmonë në mendje borxhin që të kam.

Ky ishte Modigliani, i papërgjegjshëm e shakaxhi, por gjithmonë pa asnjë qindarkë në xhep. Shuma e parave që e ëma Eugenia i dërgonte, mbaronte shpejt dhe Amedeo jetonte si cigan endacak në lagjen Montmartre në kërkim të ushqimit dhe strehimit, duke u shtyrë edhe më thellë drejt pijes dhe drogës. Italiani simpatik dhe i veshur mirë, jetonte në mënyrë të denjë, pothuajse borgjeze, për aq kohë sa kishte para, por sapo ato i mbaronin ai përfundonte i pirë jashtë nëpër rrugë.

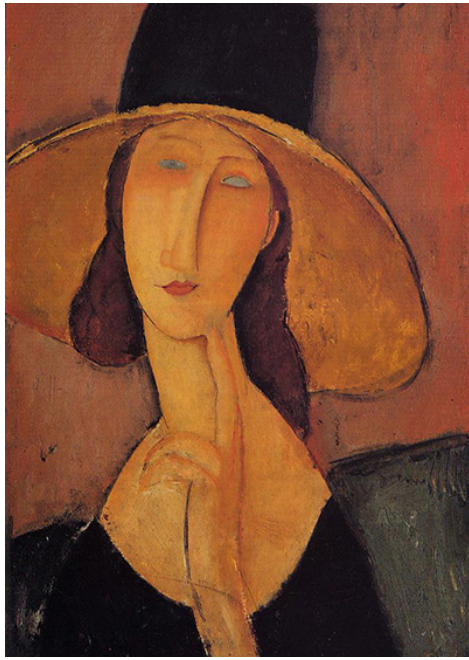
Pagesat e rregullta që Modigliani merrte nga e ëma në Itali, i mjaftonin për

t'u ushqyer. Por edhe gjatë atyre ditëve, kur drogat gjendeshin kudo, ato gjithsesi kushtonin më shumë sesa një pjatë supë ndaj ishin ato që e çuan drejt varfërisë.

Shumë studiues mendojnë se ishin drogat ato që e shtynë Amedeon të përjetonte shpërthimin artistik. Por ndonëse nuk ishte marihuana ajo që fillimisht i dha origjinalitetin stilit të tij si piktor, fakti është se një ditë të bukur, ose më saktë një mbrëmje të bukur, teksa konsumonte hashash bashkë me një turmë njerëzish, Modigliani u hodh në këmbë, kapi lapsin dhe letrën dhe filloi të vizatonte ethshëm, duke bërë titur se më në fund ai ishte në rrugën e duhur. Kur ai mbaroi, ai u tregoi të gjithëve portretin e një gruaje me një qafë të gjatë si të një mjellme.

Kur Modigliani arriti në Paris në fillim të vitit 1906, ai kishte për qëllim të bëhej skulptor, jo vetëm i busteve dhe portreteve, por i monumenteve kolosale. Ai ishte një djalosh i ndrojtur, i veshur mirë, i cili nuk pinte duhan, pinte vetëm verë, madje edhe atë në mënyrë të moderuar. Tre vitet e para të tij në Paris ishin vitet e lindjes së një legjende në art. Por, fizikisht ai ishte

i tretur nga tuberkulozi, sistemi nervor i tij ishte delikat që nga fëmijëria, duke i shkaktuar luhatje humori që varionte nga droja deri tek hareja e tepruar, dhe shoqëruar me stimulantët dhe drogat e ndryshme, ato shkaktonin ndryshime të shpejta dhe të pariparueshme në trupin dhe mendjen e tij. Por, pavarësisht gjendjes së rëndë shëndetësore dhe teprimit me veset e shumta ai i qëndroi besnik në mënyrë të njëtrajtshme motos dhe kredos së tij të kahershme: “Unë pikturoj atë që shikoj.” Dhe duke parë veprat e mrekullueshme që ai krijoi, ne kuptojmë se optika e tij duhet të ketë qenë plot bukuri dhe elegancë.

Jetës së Amedeos do i shtohet një kapitull i ri mitizimi kur gjatë karnavaleve të vitit 1917, ai u takua me një studente të re nga Akademia Colarossi. Ajo ishte nëntëmbëdhjetë vjeçe dhe quhej Jeanne Hébuterne. Ajo ishte trupvogël, dhe flokët i kishte ngjyrë gështenjë me shkëlqim të kuqërremtë, dhe lëkura e saj ishte aq e zbehtë sa që shoqet e saj i vunë pseudonimin “arra e kokosit”. Ajo ishte një vajzë serioze, inteligjente dhe me një personalitet të fortë. Amedeo ndihej i përbushur emocionalisht me të dhe nisi ta

organizonte më mirë jetën dhe krijimtarinë e tij. Ndaj disa muaj më vonë, në tetor të vitit 1917 ai hapi ekspozitën personale, por në ditën e hapjes, policia ndërhyri dhe hoqi pesë tablo me nudo, me arsyetimin se ata ishin imorale. Asnjë tablo nuk u shit. Dhe Modigliani vazhdoi të jetonte në habitatin e tij, tashmë familjar për të, atë të varfërisë.

“Vdekja e rrëmbeu në momentin e lavdisë,” por, po sikur ai të kishte jetuar më shumë se tridhjetë e pesë vjet? A do ishte shuar miti i tij? A mos ishte në fakt vdekja e parakohshme, pasaporta e tij më e shpejtë drejt pavdekësisë? Arti që la pas është i pavdekshëm ndërsa jeta e tij dhe e Jeanne, tejet tragjike.

Funerali i Jeanne Hébuterne u zhvillua shumë i thjeshtë e pa shumë njerëz. Të mbushur plot hidhërim, prindërit e saj nuk donin të shihnin e ftonin askënd, ndaj vendosën që funeralin ta zhvillonin në orën tetë të mëngjesit. Ajo u varros në Cimetière de Bagneux, e më pas, afro dhjetë vjet më vonë, familja e saj lejoi që eshtrat e saj të shpërnguleshin në varrin e Amedeos.

Funerali i Amedeo Modigliani ishte krejt ndryshe nga varrimi i gruas që e kishte dashur dhe adhuruar aq shumë. Ai varrim ceremonial përshkruhet më së miri në dy letra të shkruara për Emanuele Modigliani, një nga Luigi Cesana, një mik i familjes dhe tjetri nga Leopold Zborowski, tregtari i artit i Amedeos:

Në spital kishte një turmë të madhe miqsh, mes të cilëve shumë gra. Artistë të të gjitha vendeve dhe të gjitha racave: francezë, italianë, rusë, kinezë, etj. Një numër i madh lulesh të freskëta, një kurorë mbi të cilën ishte gdhendur e shkruar: A notre fils, A notre frère (Për birin tonë, Për vëllain tonë).. E gjithë turma ndoqi arkëmortin për në varrezat e Père Lachaise. Aty një rabin recitoi lutjet ...

Sot Amedeo, miku im i dashur, qëndron në varrezat e Père Lachaise, i mbuluar me lule, sipas dëshirës suaj dhe tonit. Bota e artistëve të rinj e bëri këtë një funeral prekës dhe triumfues për mikun tonë të dashur dhe artistin më të talentuar të kohës ... Ai ishte një bir i yjeve për të cilin realiteti nuk ekzistonte ...

Jeta e Modigliani do mbetet gjithmonë një mit, pasi ai jetoi përmbi çdo standard tradicional, pors i një bir yjesh apo i lindur në romane, por veprat që la pas janë ato të cilat e justifikojnë më shumë ekzistencën e tij në univers, pasi përmes tyre ne përjetojmë ndezullinë që na shkakton fytyra dhe vështrimi i syve të artit, të cilat, ashtu siç i pikturonte Modigliani, herë na shfaqen si enë drite, e herë si porta të errëta drejt mistereve të epokave.

Sa herë që gjenden përballë tablove të tij shikuesit pyesin se çfarë qëndron pas atyre maskave me trajtë njerëzore, dhe siç shkruhej në një gazetë amerikane mbi veprat e tij, “ata mund të marrin shumë përgjigje.” Dhe a nuk është kjo fuqia e artit? Të na drejtojë drejt zbulimit të misterit? “Ai ishte një artist i vërtetë,” shkroi një bashkëkohës i tij artist, “pasi ai shprehu një vizion personal mbi botën. Plot forcë dhe mjeshtëri artistike.” Por edhe në ditët e sotme, mjeshtëria artistike dhe arti i Amedeo Modigliani eklipsohet disi nga legjenda e jetës së tij. Dhe, ndoshta ne nuk duhet të guxojmë t'i ndajmë ato, e as të kuptojmë Amedeon, pasi vetë artisti dëshironte që të ndodhte kështu. Arti dhe jeta të bashkuara mistershëm në përjetësi.

Vajza e tij, Jeanne Modigliani, e cila mori emrin e nënës, shkruan kështu për babanë e saj Amedeo:

Kështu janë gjenitë - fëmijërorë, qesharakë, egoistë dhe të vështirë për t'u kuptuar. Njerëz të qëndrueshëm e të arsyeshëm si ne, të vetëdijshëm për përgjegjësitë tona, mund t'i pranojnë ata, e në fund madje mundemi që t'i admirojmë ata, por kurrë nuk mund të shpresojmë që t'i kuptojmë ata.

WILLIAM FAULKNER DHE LETËRSIA QË SHKRUAJ

Toni Morrison (Nobel 1993)

Përktheu Granit Zela

Unë jam e dyzuar për atë që bëj. Nga njëra anë, dua të bëj atë që dëshiron të bëjë çdo shkrimtar, t'i shpjegoj lexuesit gjithçka, në mënyrë që kur ta lexojë librin, të mos ketë probleme. Shtysa tjetër është që të përfundoj sa më parë atë që kam shkruar, të lexoj dhe të mos jap shpjegime të cilat atë që them e fusin brenda një kornize. E kam lexuar dorëshkrimin e romanit “I dashur” tri ose katër herë më parë dhe pas çdo here kam mësuar diçka gjatë leximit, gjë që nuk më ka ndodhur me asnjë libër tjetër që kam shkruar. Kur u ftova të vija në Oksford dhe të flisja në këtë konferencë për disa aspekte të “Faulkner dhe gratë”, nuk pranova, duke thënë se s'mund të përqendrohesha sa duhet për të mbledhur shënime mbi “Faulkner-in dhe gratë” sepse isha shumë e përfshirë në shkrimin e një libri dhe nuk doja asnjë shpërqendrim. Pastaj, drejtorët e konferencës ishin kaq të mirë sa të më ftonin të lexoja nga ky dorëshkrim që më kishte zotëruar kaq shumë, në mënyrë që të mund të merrja pjesë në konferencë dhe të kisha një arsye reale bashkëpunimi me Qendrën për Studimin e Kulturës së Jugut, të vizitoja Misisipin dhe “të kaloj një natë këtu”, siç thonë ata.

Kështu që, nga njëra anë, kërkoj falje që lexoj diçka që nuk ka mbaruar, një vepër e cila është në proces, por kjo ishte një mënyrë për të jetësuar dëshirën time për të vizituar kampusin e Universitetit të Misisipit dhe shpresoj që auditori të jetë i kënaqur kur të kem mbaruar. Mëdyshja tjetër është nëse disa nga ato që do të lexoj mund të mos përfshihen në variantin që do të shtypet, pasi një dorëshkrim në proces ndryshon vazhdimisht.

Përpara se të lexoj para një grupi të mbledhur për të diskutuar “Faulkner-i

dhe gratë”, do të doja gjithashtu të shtoja se në vitin 1956 kalova shumë kohë duke menduar për zotin Faulkner sepse vepra e tij ishte temë e një teze që shkrova në universitetin e Cornell-it. Një studim i tillë shterues i një autori e bën të pamundur që një shkrimtar t'i kthehet po atij autori pa kaluar kohë derisa energjia të konkretizohet në një formë tjetër. Më duhet të them, edhe para se të filloj të lexoj pjesë nga dorëshkrimi im, se për mua Faulkner-i nuk ka zgjuar vetëm një interes akademik, por në një mënyrë shumë, shumë personale, si lexuese, William Faulkner-i ka patur një efekt të jashtëzakonshëm tek unë, një efekt vërtetë të jashtëzakonshëm.

Titulli i librit është “I dashur” (Beloved) dhe fillon kështu... [Autorja lexoi nga vepra e saj në proces dhe më pas iu përgjigj pyetjeve nga auditori.]

Morrison: Jam e interesuar t'u përgjigjem pyetjeve që mund të keni. Dhe nëse ngriheni dhe prezantoheni para se të bëni pyetjen, unë do të bëj më të mirën që mundem.

Pyetje: Zonja Morrison, ju përmendët se keni shkruar një tezë për Faulkner-in. Çfarë ndikimi pati Faulkner-i në karrierën tuaj letrare?

Morrison: Epo, nuk jam e sigurt se ka pasur ndonjë ndikim në veprën time. Unë jam rasti tipik i atyre shkrimtarëve që janë të bindur se janë krejtësisht origjinal dhe se nëse do të vërenin ndonjë ndikim do ta braktisnin atë sa më shpejt të ishte e mundur. Por si lexuese në vitet pesëdhjetë e më vonë, sigurisht (e thashë 1956 sepse atëherë po punoja për një tezë që kishte të bënte me të), isha përqendruar te Faulkner-i. Nuk mendoj se reagimi im ishte ndryshe nga i çdo studenti tjetër në atë kohë, përderisa tek Faulkner-i ekzistonte si një fuqi dhe

guxim - guximi i një shkrimtari, një lloj i veçantë guximi.

Mendoj se arsyet e mia për të qenë e interesuar dhe shumë e prekur nga të gjitha temat e tij kishin të bënin me dëshirën time për të mësuar diçka për këtë vend dhe për nyjetimin artistik të së kaluarës që nuk e gjen te historia, siç e gjen tek arti dhe letërsia të cilat mund të bëjnë atë që ndonjëherë historia nuk pranon ta bëjë. Unë besoj se edhe historia mund ta humanizojë të kaluarën, dhe ajo shpesh nuk pranon ta bëjë për arsye që në dukje ngjajnë logjike. Por hulumtimin e nyjetuar artistikisht të një epoke vetëm një ose dy autorë e kishin bërë, dhe Faulkner-i ishte sigurisht në kulmin e këtij hulumtimi. Përveç kësaj, kishte diçka tjetër te Faulkner-i që unë mund ta quaj vetëm “vështrim të drejtpërdrejtë në histori”. Ai hidhte një vështrim të drejtpërdrejtë në të kaluarën në mënyrë të ndryshme. Asokohe, dukej se ishte e ngjashme me një kundrim të gjithanshëm, madje me një lloj shikimi vrastar, një qasje refuzuese për ta shmangur historinë e Amerikës nga krijimtaria letrare që mua më dukej e admirueshme.

Në atë kohë, në vitet pesëdhjetë apo gjashtëdhjetë, nuk më kishte shkruar në mendje që të shkruaja libra. Por më vonë dhe vetë u habita që po e bëja dhe e dija që po shkruaja për disa arsye që nuk janë prej shkrimtari. Në të vërtetë nuk gjej lidhje të forta midis veprës time dhe asaj të Faulkner-it. Në një lloj mënyre të jashtëzakonshme të paharrueshme, ka shkrimtarë vendimtar në jetën e dikujt. Në timen, janë katër ose pesë, dhe shpresoj që të plotësojnë kriteret e të gjithëve se kush duhet të lexohet, por disa prej tyre nuk janë. Disa libra janë thjesht të tmerrshëm për sa i përket teknikës, por megjithatë janë të mrekullueshëm:

janë shumë të mirë për të qenë korrekt në aspektin teknik. Me Faulkner-in gjithmonë kishte diçka që dilte në sipërfaqe. Për më tepër, ai mund të të zemëronte në mënyra kaq të mrekullueshme. Nuk ishte vetëm kënaqësia e plotë nga vepra e tij – ai kishte edhe atë cilësinë tjetër që është po aq e rëndësishme sa përkushtimi: të ngjallte zemërim ndaj kësaj të kaluarë. Me Faulkner-in ti nuk mund të ishe kurrë indiferent.

Pyetje: Zonja Morrison, a mund të flisni pak për krijimin e personazhit tuaj Sula?

Morrison: Ajo erdhi siç bëjnë shumë personazhe – por jo të gjithë - e tërë dhe e plotësuar pothuajse menjëherë, bashkë me emrin. E ndjeva këtë intimitet të madh. E dija saktësisht se kush ishte, por e kisha të vështirë ta krijoja. Ishte e vështirë ta bëja dikë që do t'i mërzieste të gjithë, atë lloj personi që të përgjigjet dhëmbë për dhëmb, por megjithatë duhej të mos e bëja aq të neveritshme sa të mos ishte edhe tërheqëse. - një natyrë që ishte joshëse, por zbrapsëse. Dhe të luaja me këtë ide ishte e vështirë, sepse doja të përshkruaja disa cilësi të personalitetit që mund të shfrytëzohen nga njerëzit konvencionalë. Ishte e sulmuar dhe aventuriere, jo në kuptimin që dikush del të kërkojë një pasuri, por në mënyrën se si një grua bëhet aventuriere me anë të imagjinatës. Dhe njerëz të tillë janë gjithmonë të paharrueshëm dhe përgjithësisht tërheqës. Por ajo është personazh që të sjell telashe. Dhe, kur mbarova romanin “Sula”, më mori malli për të. E njoh ndjenjën e mallit për personazhe që në kohën e krijimit janë shumë më realë se njerëzit e vërtetë.

Pyetje: Zonja Morrison, ju thatë më herët se leximi i një veprë në proces është i dobishëm për ju si shkrimtare. A mund të shpjegoni si ju ndihmon leximi?

Morrison: E gjithë çështja e leximit të dorëshkrimit tim është përvojë e re për mua. Duke shkruar, nuk imagjinoj asnjë lexues apo dëgjues. Jam vetë lexuesi dhe dëgjuesi, dhe mendoj se jam një lexuese e shkëlqyer. Lexoj shumë mirë. Dua të them se vërtet e di se çfarë po ndodh. Problemi në fillim ishte të isha shkrimtare po aq e mirë sa isha lexuese e mirë. Por besoj se jo vetëm që shkruaj libra, por edhe i lexoj në të njëjtën kohë. Dhe nuk dua të them se shoh atë që kam shkruar; dua të them se mund të ruaj largësinë mes meje si shkrimtare dhe asaj që është në faqe. Disa njerëz e kanë këtë aftësi, të tjerët duhet ta zhvillojnë. Dhe disa njerëz nuk e kanë; kjo mund të dallohet lehtë sepse po ta kishin lexuar veprën e tyre, nuk do ta kishin shkruar kurrë ashtu. Ky proces në vetvete është rishikim. Është një lloj procesi i gjatë leximi, dhe besoj se jam edhe lexuese shumë kritike, shumë e përpiktë, që ka mençurinë e mjaftueshme për t'u bërë vazhdimisht pjesë e tekstit. Nuk më pëlqen të lexoj libra kur e gjithë puna është e kryer dhe nuk ka vend për mua aty.

Pra, përpjekja është të shkruaj në mënyrë që të ketë diçka që po ndodh mes vetes dhe meje – vetes sime si shkrimtare dhe vetes sime si lexuese. Tani, në disa raste, ndihem e kënaqur që disa lloje librash i shkruaj pa i lexuar për një auditor. Por ka të tjera ku kam patur ndjesinë (veçanërisht në një rast si ky) se ajo që ndjej si lexuese nuk është e mjaftueshme dhe më duhet një perceptim më i gjerë, sepse mundësitë janë të pafundme. Nuk jam e interesuar për ndihmën e askujt në lidhje me teknikën e të shkruarit, nuk bëhet fjalë për këtë. Po flas vetëm për nuancat e kuptimit, jo për rezultatin, por theksin aty-këtu në vepër. Është ajo lloj gjëje që dua ta zbuloj, pavarësisht nëse veshi im në këtë libër është apo jo aq i besueshëm sa kam besuar gjithmonë se është me të tjerët.

Prandaj, rashë dakord menjëherë për të lexuar pjesë të këtij dorëshkrimi. Për çdo libër tjetër që kam shkruar, nuk lidhur kontratë para se të isha afër fundit të

procesit të shkrimit, sepse nuk doja të kisha ndjenjën se libri i përkiste dikujt tjetër. Për këtë libër kontratën e kam lidhur në një fazë shumë të hershme. Pra, mendoj, ndoshta pjesërisht leximi është një lloj rizotërimi nga botuesi. Ajo duhet të jetë e imja, dhe unë duhet të jem e gatshme të mos e zhbëj ose ta djeg. Por unë besoj se jam lexuese dhe, në të kaluarën, kur dyshoja që do të kisha problem me tekstin, njerëzit që kërkoja të më ndihmonin për të verifikuar ndonjë frazë, ndonjë fjalë ose diçka, ishin ata në libër. Dua të them që thjesht i imagjinoja dhe i pyesja për një gjë apo një tjetër. Dhe zakonisht janë shumë bashkëpunues nëse realizohen plotësisht dhe nëse ua di emrin. Dhe nëse nuk ua di emrat, nuk flasim shumë.

Pyetje: Zonja Morrison, a mund të diskutoni për përdorimin e mitit dhe folklorit në letërsinë tuaj artistike?

Morrison: Ka pafundësisht më shumë të shkuar se sa të ardhme. Ndoshta jo si kohë kronologjike, por për sa i përket të dhënave, sigurisht që ka. Pra, në çdo hap prapa ka një botë tjetër, dhe një botë tjetër. E kaluara është e pafund. Nuk e di nëse është e ardhmja, por e di se e kaluara është. Legjendat - kaq shumë prej tyre - nuk kanë të bëjnë vetëm me të kaluarën. Ato gjithashtu tregojnë se si të jetosh në kohët bashkëkohore dhe ata nënkuptojnë të ardhmen. Kështu që për mua miti dhe folklori nuk ishin kurrë të thjeshta. Përpiqem t'i përfshij këto karakteristika mitike që për mua janë karakteristika shumë të forta të artit të zezakëve, qoftë në muzikë, letërsi, piktura dhe kudo. Thjesht më dukej se këto karakteristika duheshin përfshirë në letërsinë e zezakëve nëse ajo donte të mbetej e tillë. Nuk mjaftonte vetëm të shkruaje për zezakët, sepse këtë mund ta bëjnë të gjithë. Por ishte e rëndësishme për mua si shkrimtare që të përpiquesha ta bëja veprën në mënyrë të pakthyeshme të zezakëve. Kjo bëri të nevojshme që të përdorja folklorin si pikënisje - si për shembull në këtë libër, “I dashuri”, i cili filloi me historinë e një skllaveje, Margaret Garner, e cila ishte kapur me fëmijët e saj pak kohë pasi u arratis nga një fermë.

Dhe në vend që ata t'i nënshtroheshin një jete të pajetueshme dhe të padurueshme, ajo i vrau ose u përpoq t'i vriste. Nuk ia doli, dhe abolicionistët e shfrytëzuan rastin e saj. Ajo histori, me disa gjëra të tjera, më ka ngacmuar për një kohë të gjatë. A mund të imagjinoni një skllave që nuk i ka fëmijët e saj? Një grua që tregon kujdes që të vriten? A mund ta imagjinoni guximin dhe gjithashtu akuzat, paditë e ndërsjellta, vetëdënimin, proces gjatë të cilit atë që do, e do kaq shumë sa nuk mund të durosh të njolloset? Është më mirë të vdesësh se sa të përlyhet. Sepse kjo je ti. Kjo është pjesa më e mirë e jotja, dhe kjo ishte pjesa më e mirë e saj. Pra, ishte një çështje kaq serioze sa që ajo do të zgjidhte që ata të mos ekzistonin. Dhe ishte ajo që e bëri atë korrigjim. Kjo është një pjesë shumë e vogël e asaj për të cilën bëhet fjalë, por ishte ajo që kisha në trurin tim kur fillova ta shkruaj. Pra, fillova me faktin historik dhe e ndërthura me mitin në vend të procesit të kundërt.

Pyetje: Zonja Morrison, më herët thatë se nuk kishit ndërmend të bëheshit shkrimtare kur nisët të shkruanit. A mund të shpjegoni se çfarë do të thoshit me këtë?

Morrison: Isha në një vend të cilit nuk i përkisja, dhe nuk do të isha atje për shumë kohë, kështu që nuk doja ta bëja më të bukur se sa ishte. Nuk doja të takohesha me askënd, askush nuk më pëlqente mua, s'e kisha problem këtë por isha e vetmuar dhe e mjerë. Fëmijët i kisha të vegjël dhe kështu shkrova këtë histori. Kisha shkruar një histori të vogël më parë, në kohën që mund ta lija për ta përpunuar në mbrëmje. (E keni parasysh që fëmijët bien të flenë, nëse i ua bën zakon, që në shtatë. Zgjoheh në katër të mëngjesit, por bien të flenë në

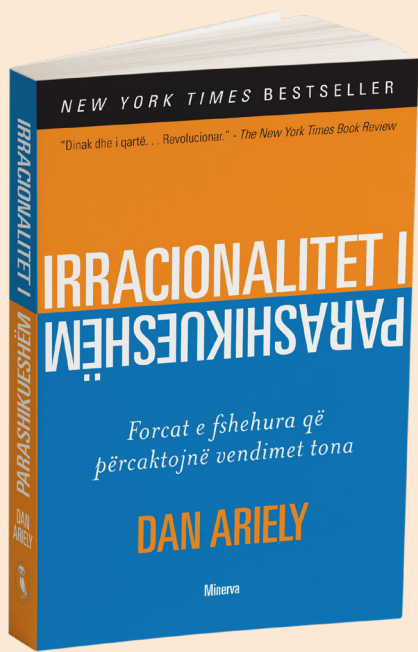
shtatë të mbrëmjes.) Dhe kështu, pasi i vija të flenë, shkruaja sepse më pëlqente ta bëja. Më pëlqente të mendoja për të shkruarit. Më pëlqente të krijoja një lloj rregulli nga diçka që ishte e çrregullt në mendjen time. Dhe gjithashtu kisha ndjesinë se tregohej një indiferencë e madhe ndaj këtyre njerëzve, ndaj meje, ndaj jush, ndaj vajzave zezake. Dukej sikur këta njerëz nuk kishin jetë, nuk ekzistonin në mendjen e askujt, përveçse në mënyrë periferike. Dhe pasi nisja, më dukej sikur të shkruarit ishte absolutisht gjëja më e rëndësishme në botë. M'u desh një kohë shumë e gjatë për ta shkruar librin e parë: gati pesë vjet për të shkruar një libër të vogël. Sepse më pëlqente shumë ta bëja, shkruaja pak dhe mendoja shumë për atë që shkruaja.

Në atë kohë isha redaktore. Unë nuk po përpiquesha të bëhesha shkrimtare, dhe nuk i tregova askujt se po e shkruaja këtë libër, sepse mendova se do të më pushonin nga puna po ta dinin, gjë që do ta kishin bërë. Ndoshta jo menjëherë, dhe me siguri nuk donin që të shkruaja, por të redaktoja. Ata ndiheshin gjithsesi të tradhtuar. Nëse je redaktor, ajo që duhet të bësh është të përmirësosh librat, por jo t'i shkruash. Ekziston një marrëdhënie pak kundërshtuese midis botuesve dhe autorëve që mendoj se ndoshta funksionon në mënyrë të efektshme. Por kjo është arsyeja pse isha shumë e qetë për atë që shkruaja. Nuk e di se çfarë më shtyu ta bëj. Mendoj se thjesht doja ta përfundoja së rrëfyeri historinë që të mund ta shijoja sa më shumë duke e lexuar. Por procesi ishte ai që më bëri të mendoj se duhet ta provoja përsëri, dhe e dija se kjo ishte mënyra se si doja të jetoja. U ndjeva shumë vetvetja kur po shkruaja atë libër, por ende nuk e quaja veten shkrimtare. Dhe vetëm me librin tim të tretë, “Kënga e Solomonit”, më në fund

thashë - jo me shtysën time, më vjen turp ta them, por me shtysën e dikujt tjetër, “kjo është ajo që bëj”. Kisha shkruar tri libra. Vetëm pasi mbarova “Kënga e Solomonit” mendova: “Ndoshta kjo është *e vetmja* gjë që bëj”. Sepse më parë thoja se isha redaktore që ka shkruar edhe libra ose mësuese që edhe ka shkruar. Kurrë nuk thoja se isha shkrimtare. Kurrë.

Dhe kjo nuk ka lidhje me asnjë arsye që mund të mendoni ju. Ndoshta edhe pse shumica e shkrimtarëve duhet që realisht dhe me të vërtetë t'ia mundësojnë vetes që të fitojnë. Kjo është shumë e vështirë, veçanërisht për gratë. Duhet ta lejosh veten të shkruajë. Për të shkruar çdo ditë, për të bërë gati një libër, duhet ta lejosh veten ta bësh këtë. Unë njoh shkrimtarë, nënat e të cilëve janë shkrimtare, atyre u është dashur të kalojnë një proces të gjatë pranimi se janë shkrimtare nga dikush tjetër - nga bashkëshorti, redaktori, miku apo dikush tjetër - për të arritur më në fund në një pikë ku ata mund të thoshin: “Mirë. Nuk ka problem që shkruan”. Bashkësia ku jeton thotë se është në rregull që ti shkruan. Bashkëshorti yt thotë se është në rregull. Fëmijët e tu thonë se është në rregull. Nëna të thotë se është në rregull. Përfundimisht të gjithë thonë se është në rregull, dhe më në fund ke miratimin e të gjithëve. Kështu më ndodhi mua pasi shkrova librin e tretë, ishte koha kur mund ta thosha me zë këtë. Kështu, kur po kalon pikën e kontrollit të pasaportave dikush të pyet: “Çfarë pune bën?” Dhe ti e shkruan me shkronja të mëdha: SHKRUAJ.

Ligjërata e mbajtur në konferencën me titull “Faulkner dhe gratë” organizuar nga Universiteti i Misisipit, në vitin 1986, e përfshirë në librin me ese të Toni Morrisonit (Nobel 1993) “Burimi i vetë-respektit”, New York, 2019.

Botim i ri nga Minerva

Irracionalitet i parashikueshëm nga Dan Ariely

Përse dhimbja e kokës na vazhdon pasi kemi pirë një aspirinë të lirë, e megjithatë pushon pasi kemi pirë një të shtrenjtë? Përse shpenzojmë me tepri për një vakt të bollshëm, por presim kupona me gërshërë për të kursyer për një supë të konservuar? Përse e mbushim për herë të dytë pjatën në një bufe ku mund të hash pa limit, edhe kur stomakun e kemi plot?

Kur vjen puna te vendimmarrja në jetën tonë, mendojmë se kemi kontroll. Mendojmë se po bëjmë zgjedhje të zgjuara dhe racionale. Por sa e vërtetë është kjo?

Ekonomisti i sjelljes në MIT, Dan Ariely, përmes një serie eksperimentesh informuese dhe shpeshherë surprizuese, e hedh poshtë supozimin e zakonshëm se ne sillemi në mënyra krejtësisht racionale. Ariely, i cili ndërthur përvojën e përditshme me kërkimet novatore, na shpjegon se si pritshmëritë, emocionet, normat sociale dhe forca të tjera të padukshme dhe të palogjikshme, deviojnë aftësinë tonë për të arsyetuar.

Ne, jo vetëm bëjmë gabime jashtëzakonisht të thjeshta përditë, por përsërisim të njëjtat “lloje” gabimesh, zbulon Ariely. Paguajmë më shumë, nënvlerësojmë dhe zvarrisim punët vazhdimisht. Nuk arrijmë të kuptojmë efektet përcaktuese të emocioneve tona mbi atë çfarë duam dhe mbivlerësojmë atë që tashmë e zotërojmë. E megjithatë, këto sjellje të gabuara, nuk janë as rastësore dhe as të pavetëdijshme, por sistematike dhe të parashikueshme – duke na bërë si rrjedhojë, në mënyrë irracionale të “parashikueshëm”.

Që nga pirja e kafesë e deri te humbja në peshë, që nga blerja e makinës e deri te zgjedhja e një partneri romantik, Ariely shpjegon se si t'i thyejmë këto mendime sistematike, që të marrim vendime më të mira. “Irracionalitet i parashikueshëm” do të ndryshojë mënyrën se si bashkëveproni me botën – me çdo vendim të vogël që merrni.

Çmimi 1500 lekë

410 faqe

Përkthyer nga Blendi Lami

Bashkim Hoxha

një shaka
e vogël
me vdekjen

OnufriRoman